FRA FREDERIKSBORG AMT

ÅRBOG FOR 1951

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN
1952

FRA FREDERIKSBORG AMT

ÅRBOG FOR 1951

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN
1952

GRØNHOLT VOLDSTED

Af VILH. LA COUR

I

Man kunde fristes til at kalde Grønholt voldsteds beliggenhed tilfældig, og en romantiker vilde vel sige, at her måtte et »kongeligt jagtslot« have ligget, skjult af skovene og med vildtets veksler som det eneste, borgherren havde brudt sig om. Men den slags forklaringer er ikke længere i kurs. Man søger nu om stunder i stedet at finde en naturlig forklaring på, hvorfor netop et sted som *dette* er blevet valgt til anlægget af en veritabel borg, og selv om vi ikke kan nå fuld sikkerhed, kan vi dog måske nærme os en vis grad af sandsynlighed.

Det er en kendt sag, at meget store skove spillede en dominerende rolle i Nordøstsjælland — dog næppe i den længst forglemte forhistoriske tid (derom vidner de mange jordfaste mindesmærker fra både sten- og broncealderen) og næppe heller fra den tidlige middelalder at regne. Det skovøde, som havde præget egnen i den mellemliggende, århundredlange periode, var åbenbart allerede på vikingetiden så småt begyndt at vige, og i det 12. og 13. årh. må det i hovedsagen være blevet sprængt. Endnu i første halvdel af det 12. årh. strakte Ørvid sig over det meste af terrænet mellem Esrum sø og Helsingør. Vest for Esrum gled storskoven over i Gribskov, og ovre i sydøst dannede en anden storskov en nordlig udløber af Boveskov i det nuværende Københavns amt. Hele Frederiksborg amts sydøstlige hjørne — nordpå til Niverød og Hesselrød, vestpå til Lillerød, Allerød og Vassingerød — var endnu for største delen et sammenhængende skov-

land. Men mellem dette område og den nordlige Ørvid har der ligget et bælte, hvor rydninger forholdsvis tidligt har fundet sted, og hvor en mængde gamle torp-navne stadig minder derom, medens de yngre rød-navne er relativt få. Torp-bæltet strækker sig i nord fra Skotterup og Borup ved kysten til Jonstrup og Endrup ved Esrum sø, og netop i dette bælte — med Ørvid tæt inde på livet, men næppe indfanget af den — ligger tre kendte nordsjællandske borge: *Grønholt, Gurre* og *Flynderborg*.[1]) På grund af den betydning, overfarten over Sundet ved dets smalleste del altid har haft (Adam af Bremen omtaler den omkr. 1070), må der nødvendigvis have ført vejlinier fra den øvrige del af Nordsjælland og fra Roskildeegnen ud til kysten ved Helsingør, og det er selvsagt langs sådanne veje, rydningerne tidligst er sat ind — ligesom det er til »dækning« af dem, at borgene er blevet anlagt. Både Gurre og Flynderborg er kongelige anlæg, og sandsynligvis er det samme tilfældet for Grønholts vedkommende. At de kongelige herrer ikke har været kede af det rige jagtterræns — Ørvids — nærhed, er en sag for sig; men det er nok alligevel til syvende og sidst af almindelige færdselsmæssige grunde, man har valgt netop *dette* bælte til bygning af de tre nævnte stærke fæster.

Grønholt voldsted finder vi i den lille skov Gammel Grønholt vang, umiddelbart vest for sognevejen mellem Asminderød og Grønholt kirkebyer og ca. 150 m ssv. for skovløberhuset. Terrænet er på dette sted kun svagt kuperet; men fra den nordlige del af skoven, der når højdekoter på 29—30 m, falder det dog i engen ved skovløberhuset til ca. 21 m for derpå atter at stige til 28 m i skovens sydlige del. Mellem sænkningen ved skovløberhuset og skovens sydbryn fremkommer da et jævnt hvælvet plateau, omgivet i vest af den store Lysemose, i øst af lavningerne omkring Grønholt å og i nord af den ovennævnte sænkning, der har forbundet de to lavtliggende områder i vest og øst med hinanden.

Ved dette plateaus nordrand er borgen blevet lagt. I vore dage får man kun et ufuldkomment indtryk af de oprindelige terræn-

forhold, fordi sænkningen er blevet kløvet i to og delvis opfyldt af sognevejen, som krydser den ved skovløberhuset. Et bedre indtryk giver det ældst bevarede matrikulskort (fra 1776), på hvilket dog voldstedet selv er udeladt. Men end ikke dette viser forholdene bare nogenlunde, som de må have været på borgens tid. Der er nemlig ingen tvivl om, at i hvert fald sænkningen i nord den gang har rummet en sø. Hvor kort eller hvor langt den har strakt sig mod øst og vest, kan ikke afgøres — man må kun gå ud fra, at det plateau, hvorpå borgen lå, alene har været tilgængeligt fra syd. Her er jordsmonnet relativt højt på det sted, hvor sognevejen krydser Grønholt å, og ved Grønholt kirke — ca. 1100 m syd for voldstedet — når det 30 meters koten.

II

• Til brug for udarbejdelsen af »Danske Atlas« indsendte sognepræsten i Asminderød, *Christian Jensen*, den 18. decbr. 1743 en beretning til amtmanden i Frederiksborg amt, gehejmeråd Friedrich Carl v. Gram, vedrørende de »Curiositeter og Mærkværdigheder«, der fandtes i Grønholt sogn. Blandt dem nævnede han »en Höi, beliggende i Thulstrup Vang« og »omkringgiven med en bred og maadelig dyb Grøft«. Den kaldtes i almindelighed »Slottet« og var »mærkværdig, saavel fordi hendes Majest. Dronning Charlotte Amalie (skal være: Sophie Amalie) paa den samme imellem skal have beseet sit i Vangen havende Schæfferie, som og især fordi hans Majestæt Kong Friederich den 4de med hendes Majestæt Dronning Louise imellem har spiset under et Telt paa Höien. Man seer endnu Pælene, paa hvilke Broen over Grøften til höire er lagt. Grøften begynder paa sine Steder at groe igjen«[2]).

Det blev efter den gode sognepræsts anvisning først og sidst højsalig kong Frederik IV's jagtfrokoster, som »*Hofmans Fundationer*«[3]) og »*Danske Atlas*«[4]) bragte til torvs, da deres tekst strejfede denne »Holm med Træer, omringet af Graver«. At der

skulde knytte sig nogen særlig *antikvarisk* interesse til stedet, havde pastor Jensens meddelelser ikke givet indtryk af.

Men henved et århundrede senere var man dog opmærksom på, at »højen« eller »holmen« virkelig var et meget ejendommeligt anlæg fra en tid langt forud for både Sophie Amalie og Frederik IV. 1851 skrev *J. G. Burman Becker* i Orion om voldstedet — »Borre« —, der »udgjør næsten et Qvadrat«, og som har »vedligeholdt sin Form særdeles godt, kun paa den ene Side er det noget forstyrret, da der findes adskillige Rævehuler, ligesom der ogsaa paa det ene Hjørne er Spor af Gravning«. Han opgav dets mål i skridt og fortalte om det udenfor liggende terræn, at det var »deels Mose, deels tæt Ungskov. Derimod seer man hverken Levninger af Udenværker eller Spor af Steen; maaskee de i sin Tid ere anvendte til de nyere Slotte, saaledes som Tilfældet har været med en Mængde andre Steder i det nordlige Sjælland... Ellers vide vi aldeles intet om denne Voldplads uden...« — og så fulgte den uundgåelige beretning om kong Frederiks frokoster på banken.[5])

Ulykkeligvis var det vel Burman Beckers lille Orion-artikel, der gav kong *Frederik VII* blod på tanden. Han fandt ved sommertid 1851 på at ville »anstille Eftergravninger« i højen, krigsministeriet fik ordre til at fremskaffe de nødvendige telte og redskaber, og livskytten Chr. Hermann Jørgensen modtog følgende, egenhændigt skrevne kongelige befaling:

»Du begynder Udgravningen paa Torsdag Morgen (25. juni) imellem Lignierne b b og gaaer lige til Bunden af Bakken. — Jorden, som du udfører, kastes ei i Graven, men maa trilles til merket a, hvor den 1ste (ɔ: for det første?) henlægges.

En Overgang over Graven e kan Du gjøre ved at fylde den paa det Sted.

Du maa aftale med Skovrideren at faae Vandet ud af Graven endten ved Afledsgrøft eller ved Snegl.

Fr.«[6]).

Befalingen ledsagedes af en kongelig planskitse med ovennævnte bogstavsbetegnelser for de steder, hvor ødelæggelsesværket skulde sættes i gang[7]). Det var oprindelig tanken at gennemgrave hele banken med en bred grøft i n.—s. Som om dette ikke vilde tilintetgøre mindesmærket tilstrækkeligt, endte man med at gennemgrave det i både n.—s. og i ø.—v. Da Hs. Maj. afsluttede sommerens vandalisme, lå der fire forpjuskede muldvarpeskud tilbage i stedet for den velbevarede voldbanke, som havde eksisteret nogle uger før. Man må kun være taknemmelig for, at gravene ikke var blevet fyldt. Det var ellers den »teknik«, Hs. Maj. året forud havde anvendt, da han »eftergravede« i Søborg slotsruin. Nogen beretning om gravningen og dens helt negative resultat blev ikke udarbejdet.

Voldstedet lå da hen som et skændet fortidsminde, den gang *Vilh. Boye* og tegneren *E. Rondahl* i 1884 berejste Lynge—Kronborg herred for Nationalmuseet og ved denne lejlighed foretog den første egentlige opmåling af anlægget. Rondahls farvelagte grundplan[8]) er imidlertid ikke meget nøjagtig, og Boyes indberetning indeholdt intet ud over selve målene[9]). En mere minutiøs opmåling fandt sted i 1900 ved museumsinspektør *P. Hauberg*, men desværre blev hans plantegning[10]) ikke ledsaget af nogen beskrivende tekst. Alligevel er det på Haubergs omhyggeligt udførte tegning, man må bygge opfattelsen af voldstedets karakter, både hvad bankens dimensioner og hvad dens profil angår (fig. 1).

Til alt held var man ved ødelæggelsen i 1851 ikke stødt på den mindste rest af fundamenter eller mure. Det var kun jordfyld, man havde kørt ud på pladsen sydvest for voldstedet, og der lå endnu de store dynger, parate til atter at lægges, hvor de var kommet fra. I »Nationaltidende« for 14. novbr. 1924 skrev kontorchef *H. G. Olrik* en kronik — *»Det gamle Voldsted i Grønholt Vang«*[11]) —, udmundende i en kraftig appel til egnens befolkning om atter at få bankens sår lukket. »Men hvor er den Mand, som vil sætte Arbejdet igang eller skænke Midlerne der-

til?« spurgte han. »Han vilde blive kongelig lønnet derfor ved selve Stedets genvundne Storhed«.

Og ikke mange år senere *kom* en sådan mand virkelig. Han kendte ikke Olriks kronik, handlede ud fra sit eget vågne instinkt og fik med glæde Nationalmuseets tilslutning og vejledning, da han satte arbejdet i gang.

Det var den daværende skovrider for Frederiksborg statsskovdistrikt, kgl. jægermester *Otto Fabricius*, som tog sagen op. I løbet af årene 1936—38 lykkedes det ham i alt væsentligt at udslette sporene efter den kongelige dilettants hærværk. Under ledelse af skovfoged *N. P. Augustesen* og nu og da tilset af museumsinspektør *Hugo Matthiessen* begyndte man med en oprensning af gravene, hvis mudderfyld blev trillet ind i de åbne skår i banken. Over dette lagde man al den jord, som kong Frederik havde ladet køre ud, og voldstedet fremtrådte derefter, som man ser det nu: med en rekonstrueret borgbanke og en oprenset, vandfyldt grav, befriet for al forstyrrende buskvækst, men kronet af enkelte store og gamle træer, der understreger dets konturer og giver det et magtfuldt præg af ærværdig ælde.

III

Grønholt voldsted hører til den enkleste type blandt vore borganlæg, kun bestående af en lille firsidet banke, omgivet af en grav. Bankens hjørner er afrundede og dens grundform så godt som kvadratisk. Ved foden måler østsiden 28,6 m, nordsiden 30,1 m, vestsiden 29,8 m, (sydvesthjørnet er vistnok noget deformeret) og sydsiden ligeledes 29,8 m. Tilsvarende er topfladens mål i øst 18,8 m, i nord 18,8 m, i vest 19,8 m og i syd 18,5 m [12]). Sidernes skråninger får derved en hældningsvinkel på gennemsnitlig ca. 40°, og efter al sandsynlighed er dette forhold oprindeligt.

En måling af gravens profil fandt hverken sted ved undersøgelsen i 1900 eller ved oprensningen i 1936—38. Ved sidstnævnte

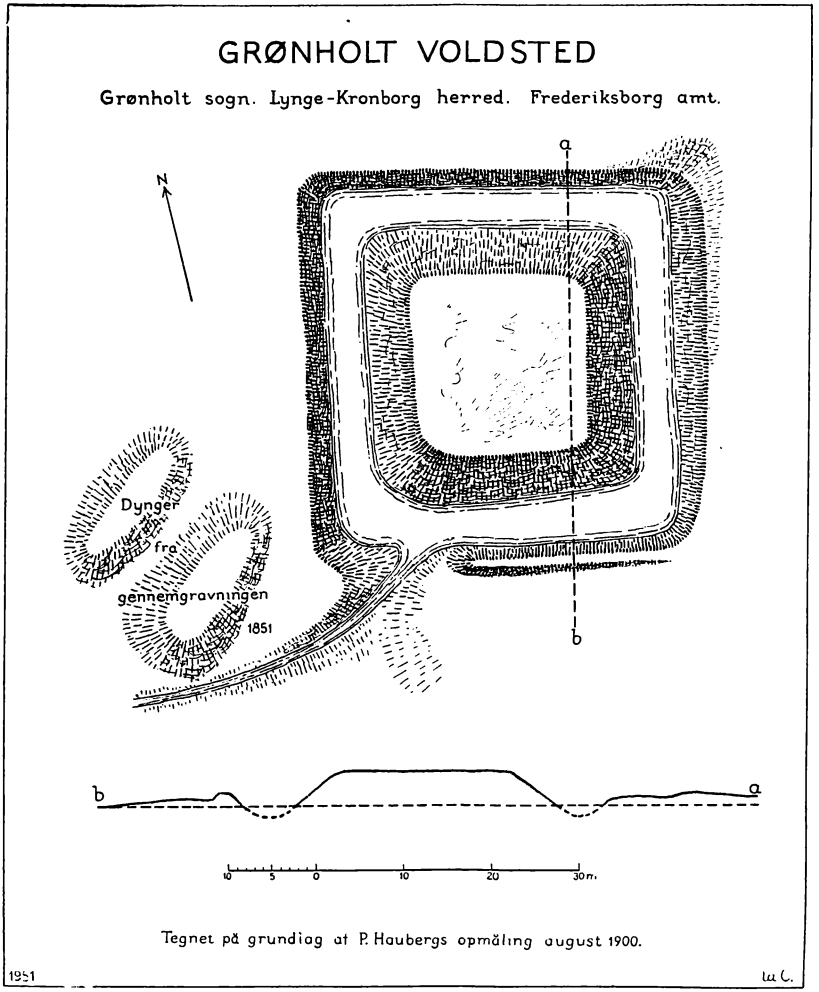

Fig. 1.

lejlighed skal man på øst- og nordsiden have optaget ca. 1 m, på syd- og vestsiden derimod kun ca. 0,40 m fyld, inden man nåede bunden, der bestod af ler og var jævnt buet[13]). Gravens

profil har altså været *trugformet*, som det på forhånd kunde ventes ved et tidligt middelalderligt anlæg. Haubergs plantegning viser en gravbredde, som i øst, nord og vest er omtrent ens (ca. 4,7 m), i syd derimod lidt større (varierende fra 5,0 m i den vestlige til 6,0 m i den østlige del).

Langs den sydlige gravs yderskråning mente Hauberg at kunne spore en svag rygning, der hævede sig 1,5 m over den formodede vandlinie i graven og 0,7 m over det omgivende terræn. Den synes for uanselig til at kunne opfattes som rest af en virkelig vold, men en vis betydning må den utvivlsomt have haft. Forøvrigt var den vestlige del af rygningen forstyrret ved en grøft, der må skyldes arbejdet i 1851, da vandet skulle bortledes fra gravene.

Omkring voldstedet hæver terrænet sig kun fra 0,8—1,9 m over gravens vandlinie, idet det er lavest i syd, højest i nord, men alt i alt meget jævnt. Spor af udenværker findes ikke (den ovennævnte lille rygning undtaget) — heller ikke tegn til, at der har ligget bygninger, hvilket dog må have været tilfældet. Den lille borgbanke kan ikke have rummet andet og mere end borgherrens egen bolig — et tårn eller et hus. Dens højde måltes af Hauberg til 4,4 m. Da det oprindelige jordsmons niveau på dette sted ikke kan antages at have været højere end det omgivende terræn, må borgbanken for en meget væsentlig del være artificiel. Utvivlsomt vilde man have kunnet påvise dette forhold, hvis gravningerne i 1851 havde været udført på en saglig forsvarlig måde. Nu aner man intet om jordlagenes beskaffenhed, og desværre blev der ikke inden påfyldningerne i 1936—38 lagt et lodret snit i en af skårenes vægge. I så fald vilde man have kunnet skaffe sig viden om, hvorledes banken var opbygget.

I een henseende havde kong Frederiks dilettanteri dog ført til et resultat: det var i 1851 blevet fastslået, at borgbanken aldrig havde båret nogen bygning af sten. Hvad der kan have ligget deroppe, må have været af tømmer. Endvidere blev der ikke fundet mindste spor af syldsten — og syldsten kunde man trods hast-

værket næppe have undgået at bemærke. Bygningen må derfor antages at have haft jordgravede stolper. Sporene efter sådanne vilde det sikkert have været muligt at erkende, såfremt den anvendte graveteknik ikke havde været så trøstesløs primitiv. Nu skovlede man sig ubekymret ned »lige til Bunden af Bakken«, som Hs. Maj. befalede, og ingen som helst iagttagelser blev gjort.

Betingelserne for en rigtig forståelse af anlægget er under disse omstændigheder stærkt begrænsede.

Som helhed betragtet må typen siges at være meget gammel. Den har sikkert været anvendt ved anlægget af vore ældste »enkeltmandsborge« — kongelige eller stormandsmæssige; men dette fører os næppe længere tilbage i tiden end til det 12. årh., højt regnet til slutningen af det 11. Foreløbig savner vi ethvert sikkert dansk dateringsmateriale. De samfundsforhold, som kunde fremkalde »enkeltmandsborge«, udvikledes imidlertid hos os først på Valdemarstiden, og meget ældre kan voldsteder af Grønholts type derfor ikke være.

En »tømret« borg kan særdeles vel tænkes at være rejst i det 12. årh. At man til store, betydningsfulde anlæg allerede den gang anvendte stenmateriale, siger i denne forbindelse intet. Tømmerbyggede huse, ja tømrede »tårne« må have været adskilligt almindeligere, hvor anlæggets størrelse var beskedent som her. Og ikke mindst må det have været tilfældet, hvor borgbanken var artificiel, idet den kunstigt dannede høj først efter en længere årrækkes forløb egnede sig til at bære det pres, som et stentårn eller et stenhus vilde udøve. Man har derfor i udlandet adskillige eksempler på, at det oprindelige anlæg først har båret en »tømret« bygning, der senere — når jorden havde sat sig tilstrækkeligt — blev erstattet med en stenbygning.

Dette er ikke sket for Grønholts vedkommende. Det må yderligere — som ovenfor nævnt — have været en primitiv form for tømmerbygning, der har været anvendt på banken — med jordgravede stolper eller planker. Vi kender denne teknik fra danske vikingetids-huse (Trelleborg, Aggersborg, Hedeby, Jumne, den

nordre gravhøj i Jelling, Sancta Maria minor i Lund), og der er intet i vejen for, at den kan have været benyttet endnu i det 12. årh. Det er ofte meget primitive bygningstekniske fremgangsmåder, der anvendes i udlandets mindre borgbygninger, selv efter at nyere byggemetoder for længst var kommet i brug.

IV

Dateringen af Grønholt vilde muligvis have kunnet fastslås, hvis der ved arbejderne i 1851 eller 1936—38 var gjort fund, som kunde vejlede til en tidsbestemmelse. Dette var imidlertid ikke tilfældet. I 1851 synes overhovedet intet at være fundet, i 1936—38 optoges ganske vist en del træsager under oprensningen af gravene, men ingen af dem er så tidstypiske, at deres alder kan fikseres.

De lå alle samlede i den østlige gravs nordlige del, ved selve nordøsthjørnet og hen i det nærmeste stykke af nordgraven, og de var aflejrede på gravens bund[14]). Alt det fundne indsendtes til Nationalmuseet.

Blandt dette synes intet at være, der ubetinget må anses for bygningstømmer. Størst interesse har følgende stykker:

1. *Et svært tømmerstykke af eg*, 1,48 m langt (fig. 2). Dets ene side er kanthugget i hele dens længde, for en anden sides vedkommende gælder dette kun de øverste 0,65 m. Tømmerstykkets »hoved« (0,20 m tykt) synes tvært afskåret. Ca. 0,28 m under afskæringen findes et 0,05 m dybt udsnit med hul til fornagling af et tværtræ. Ca. 0,75 m længere nede på den modsatte side af tømmerstykket, der her er ca. 0,10—0,15 m tykt, findes et andet, 0,04 m dybt udsnit (trapezformet) med naglehul. Også på dette sted har der altså været indfældet et tværtræ. Tømmerstykket ender forneden i en ca. 0,20 m lang tap uden naglehul. Om dets anvendelse kan intet sikkert oplyses.

2. Det samme gælder en 1,68 m lang *egestamme* eller svær egegren (ca. 0,10 m tyk) med 4 naglehuller, som har isiddende

Fig. 2.

brudstykker af trænagler. Den er tilspidset i den ene ende, men ellers helt ubearbejdet.

3. Ligeså gådefulde er 3 *ensformede*, 0,53—0,63 m lange *tømmerstykker* af eg med kvadratisk tværsnit, 0,07—0,09 m (fig. 3,

4 a—e). De er kanthuggede på alle fire sider og foroven tvært afskårne. Ca. 0.07 m under afskæringen ses et rektangulært taphul med tilhørende naglehul, begge helt gennemgående. Et par centimeter under disse findes et andet sæt (taphul og naglehul) ligeledes gennemgående, men modvendt det først nævnte, og 0,26—0,31 m længere nede anes spor af et tredje sæt (taphul og naglehul), paralleltløbende med 2. sæt. Mellem 2. og 3. sæt er stykkets kanter affasede.

Af de tværtræer, som har hørt til ovennævnte stykker, er et enkelt bevaret (fig. 3, 4 d—e). Det er kanthugget (ca. 0,05—0,06 m i tværmål) og har i begge ender haft tappe med tilhørende naglehuller. Kun den ene tap er bevaret (0,08 m lang). Afstanden mellem tappene (og dermed den parvise afstand mellem de ovennævnte tømmerstykker) er 0,37 m. Midt i tværtræet findes et taphul, helt gennemgående, men uden tilhørende naglehul.

I grove træk vil det vel være muligt at rekonstruere den del af genstanden, fra hvilken de bevarede brudstykker stammer. Hvormeget eller hvorlidt af den, der er gået helt tabt, lader sig imidlertid ikke sige og heller ikke, til hvad den har været benyttet.

4. Et *lille tømmerstykke* af eg (fig. 3, 2 a—b), ca. 0,48 m langt, firsidet, kanthugget (ca. 0,12 m tykt), viser foroven spor af et udsnit med tilhørende, isiddende nagle og 0,28 m længere nede, men på modsat side, ligeledes spor af et udsnit (her er naglehullet gået tabt). Mellem de to udsnit er tømmerstykkets kanter affasede.

5. Et *tildannet træstykke af eg* (fig. 3, 3 a—d), vistnok bevaret i dets fulde længde (0,95 m). Foroven, hvor det er 0,09 m bredt og 0,06 m tykt, er det gaffelformet ved et 0,18 m dybt indsnit. Et naglehul viser, at der i gaflen må have været anbragt et led, som har kunnet bevæge sig om naglen, der næppe har været af træ.

Ca. 0,04 m under gaflen findes et 0,08 m bredt udsnit til et tværtræ, men uden tilhørende naglehul. Stykkets »hoved«, der

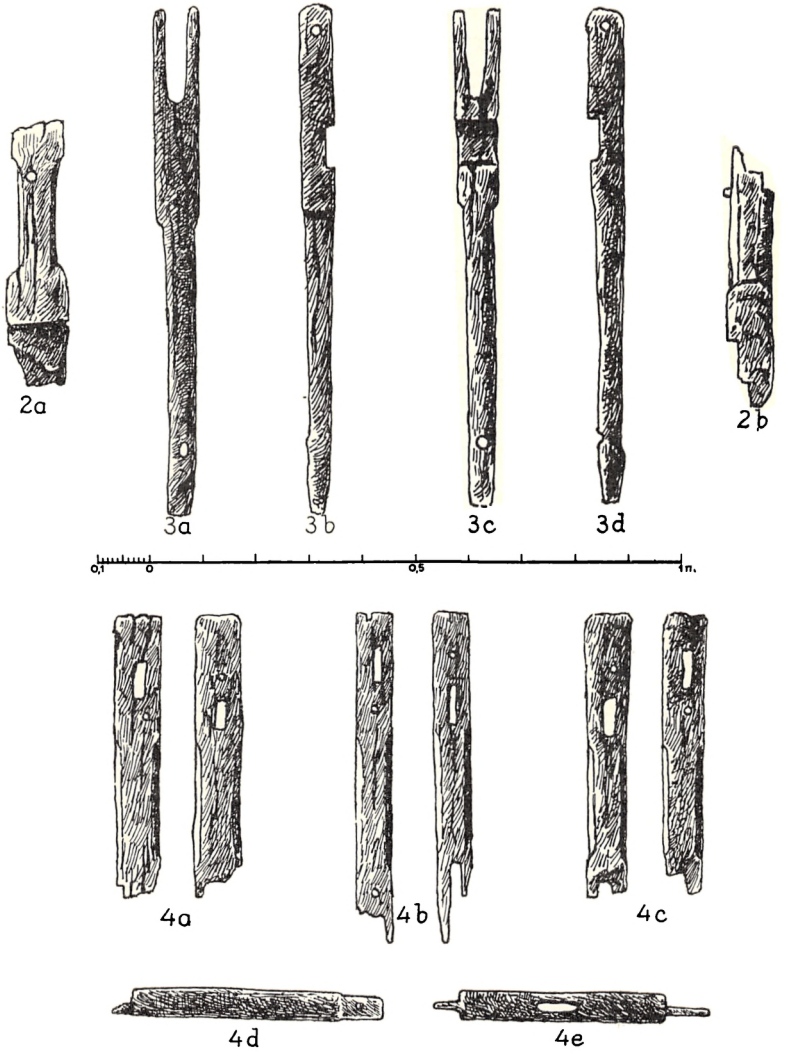
2a
3a
3b
3c
3d
2b
0,1
0
0,5
1 m.
4a
4b
4c
4d
4e

har en længde af ialt ca. 0,38 m, fortsættes i et tyndere »skaft«. Selve overgangen er skarpt markeret ved et indsnit på alle fire sider. Ca. 0,12 m fra skaftets ende er det en smule fortykket, og her findes et gennemgående naglehul. Stykket, hvis brug er ubestemmelig, kan næppe have været fastsiddende på noget, men må antages at have udgjort en bevægelig del af en eller anden genstand.

6. De eneste brudstykker, hvis anvendelse med sikkerhed kan fastslås, er *forskellige dele af vognhjul.* Således optoges der 4 brudstykker af *hjulnav* af eg. Af disse stammer to fra samme nav, som må have været ca. 0,21 m i tværmål og have haft et akselhul på ca. 0,09 m i diameter. Brudstykkerne hidrører fra tre hjul. Navene viser tydelige indtapningshuller til *hjulegerne* (dele af disse sidder tilbage i flere af hullerne), af hvilke der — løst — fandtes 2, muligvis 3. Egerne har været 0,43 m lange og ca. 0,02—0,03 m tykke. Den i navet indtappede ende har været afskåret, svarende til indtapningshullets plane bund, hvis bredde er ca. 0,035 m. Ud imod fælgen er egerne smalnet af og endt i en but afrundet spids. Af selve *hjulfælgen* fandtes et enkelt brudstykke, 0,83 m langt. Det var i tidens løb blevet så godt som helt rettet ud. I en ca. 0,35 m dyb fure (der sikkert skyldes indtørringen) ses på indersiden spor af huller til ialt 10 eger, hvis indbyrdes afstand har været 0,065—0,07 m. Antydning af beslag på fælgen findes ikke, men en hjulring må vel oprindelig have været lagt om den.

Ud over disse forskellige trægenstande — hvortil kom enkelte andre af mindre betydning — blev der intet fundet under oprensningen af gravene — ingen lerkarskår, ingen læderrester, intet af metal. Tilknytning til stedet kan kun et enkelt senere fund tænkes at have: en helt forrustet *ringbrynje af jern*, »sammenrullet som en lang Bylt og derpaa sammenbøiet, saadan uden Tvivl som Følge af, at den har været baaret over en Stok. hvis runde Form ses i Ombøiningen«. Den angives at være fundet i en mose tæt ved voldstedet[15]).

V

Lader fundene os i stikken, hvad dateringsspørgsmålet angår, stiller det sig ikke stort bedre med hensyn til de aktmæssige oplysninger, der foreligger vedrørende Grønholt. I vore middelalderlige kilder nævnes stedet kun to gange under sådanne omstændigheder, at der må være tale om borgen selv.

Første gang sker det i et kongebrev af 21. oktbr. 1194, dateret *Gronolt*. Ved dette fritager kong Knud Valdemarssøn munkene i Esrum og klosterets bønder for al kongelig tjeneste og ydelse. Brevets ordlyd kender vi fra Esrum gavebog [16]), men det kan i den her foreliggende afskrift ikke være rigtigt overleveret. Blandt udstederne nævnes nemlig foruden kongen »Christoforus, frater Kanuti regis« og »Waldemarus, dux«. Kong Knud bar kongenavn siden kroningen i Ringsted 1170. Hans halvbroder Christoffer døde imidlertid 1173, og kan således ikke have medudstedt brevet fra 1194. Enten synes altså dets datering at være fejlagtig, eller også kan ved en afskrift af brevet Christoffers navn urigtigt være tilføjet. Ingen af disse muligheder er dog helt nærliggende, og at den virkelige datering skulde ligge forud for Christoffers død i 1173 modbevises måske af den omstændighed, at Knuds helbroder Valdemar kaldes »dux«, hvad han først kan være blevet omkr. 1188. Det kan altså næppe med sikkerhed siges, *når* brevet er udstedt — hvis det overhovedet er ægte?

Bedre stiller forholdet sig med hensyn til et andet kongebrev, ligeledes givet af kong Knud på *Grunolt* og dateret den 31. marts 1196 [17]). I dette stadfæster kongen Guldholm cisterciensermunke i besiddelsen af det gods, der tidligere havde været tillagt Michaelsklosteret i Slesvig, men som Guldholm havde erhvervet pavelig hjemmel til at overtage. Vi kender den forudgående dramatiske strid, som havde ført til dette ejerskifte, og som netop spændte over årene nærmest efter Guldholms indvielse i 1191.

Kun så meget turde da være sikkert, at Grønholt har eksisteret i slutningen af det 12 årh. Udover dette giver kilderne os ingen oplysning. Anlægget må på grund af hele sin type antages at høre

det 12. årh. til. Nærmere kan vi ikke komme spørgsmålet om dets oprindelse. Og sandsynligvis har den tømmerbyggede borgs levetid været kort. Havde borgen eksisteret et godt stykke ind i det 13. årh., vilde den vel have været nævnt i et eller andet aktstykke, hvor sparsomme og tilfældige vore efterretninger fra den tid end er. Det sker ikke. Dens primitive tømmerbygning blev aldrig erstattet med nogen teknisk set bedre eller med en stenbygning. Også deri ligger et vink om, at den næppe kan have stået i mange årtier.

Henvisninger.

[1]) Om skovene og stednavnene i Frederiksborg amt, se Danmarks Stednavne nr. 2 (1929), s. VI ff. — [2]) Cit. i H. G. Olrik: Det gamle Voldsted i Grønholt Vang (1930), s. 8. Sml. hans afhandling i den danske Turistforenings årbog 1942. — [3]) A. a. VII (1761), s. 57. — [4]) A. a. VI (1774), s. 30. — [5]) Orion II (1851), s. 109. — [6]) Nationalmuseets arkiv. — [7]) Smstds. — [8]) Smstds. — [9]) Smstds. — [10]) Smstds. — [11]) Udsendt som særtryk (1930). — [12]) Samtlige her angivne mål hviler på Haubergs plantegning, idet hans angivelser i fod er omregnet i meter. Hvad højdemålene angår, anvendte han som 0-punkt gravens formodede vandlinie. Denne stemmer ikke helt overens med den ved oprensningen i slutningen af 1930'erne fremkomne, men forskellen er så ringe, at den ingen praktisk betydning har. — [13]) Mundtlig meddelelse fra skovfoged N. P. Augustesen. — [14]) Brev fra samme, dat. 6. oktbr. 1949. — [15]) Mus. nr. D 563. — [16]) Oluf Nielsen: Codex Esromensis (1880—81), s. 59. — [17]) Script. Rer. Dan. VII (1792), s. 323 f.

ØLSTED KIRKE

Af JAN STEENBERG

Størstedelen af Nordsjællands landsbykirker har engang i fortiden lignet hinanden, men skiftende tider har ændret dem meget, og de er nu indbyrdes vidt forskellige. Kirken i Ølsted og dens nabo i Kregme var, da de byggedes for 800 år siden, så ens som to dråber vand. Nu har de hverken i det indre eller det ydre ret meget tilfælles. Nabokirkerne i Strø og Gørløse var engang som et par tvillinger, men siden da er de gået hver sin vej, og hver kirke har udviklet sig efter sine egne love. Inden for hvert sogn har der været særlige kræfter i gang, når kirken skulde udvides; menighedens, præstens og kirkeejerens ønsker kunde tid efter anden gribe ind i den oprindelige plan og forvandle denne til ukendelighed.

Man mindes på en slående måde derom, når man ud af vort amts bestand af landsbykirker tager et vilkårligt eksempel som Ølsted kirke. Straks ved indgangen til kirken ser man på den svære jernbundne egetræsdør navnet på en kongelig lensmand; på en af væggene har en lokal adelsslægt malet sine våben; foran alteret ligger en sognepræst begravet under en anselig gravsten; en konges navnetræk står at læse på prædikestolens lydhimmel, og sognefolket har siddet tæt i de mere end trehundredårige stolestader efter nummer og rang, som det bør sig i et velordnet samfund. Præsten og degnen, herremanden og bonden, kongen og lensmanden — det er altsammen faktorer, man må regne med, når man skal forsøge at skildre en gammel landsbykirke, sådan at den ikke blot bliver et stykke arkæologi, men tillige et folke-

ligt monument, som stærke lokale kræfter i tidens løb har været med til at præge.

Ølsted by ligger nordligt i sognet, men er dog placeret godt og centralt. De andre byer — Grimstrup, Ubberup, Store og Lille Havelse — har omtrent lige langt til kirken, som bønderne har søgt til ad nogenlunde de samme veje, der i dag fører fra de nævnte småbyer til sognebyen. Disse veje findes alle indtegnede på det ældste kort over Ølsted sogn, Matrikelsarkivets udskiftningskort fra 1785, og man kan uden videre gå ud fra, at de er ældgamle. Særlig mærkelig er vejen fra Grimstrup; den klatrer besværligt op ad det stejle højdedrag sydøst for Ølsted — en udløber af Strø Bjærg — og foretager opstigningen som en regulær hulvej, der er slidt af mange slægtled. Der har været mange kæmpehøje her, og højdens gamle navn er Viebjærg. Det tyder på, at der her har været et hedensk kultsted, og i så fald har kirkebyen Ølsted allerede i oldtiden været et religiøst samlingssted.

Man kan gætte på, at dette formodede hedenske *vi* ved kristendommens indførelse afløstes af en trækirke, men om den ved vi nu intet som helst, og først med stenkirken, der rejstes for omkring 800 år siden, begynder vi at få bedre besked. Resterne af den står endnu så forholdsvis velbevaret, at vi i hovedtræk kan få et indtryk deraf.

Som næsten alle Nordsjællands landsbykirker har kirken i Ølsted en gammel kærne i romansk stil. Denne kærne ses endda særdeles tydeligt på nordsiden (fig. 1). Det oprindelige materiale var kampesten, mens døre og vinduer havde indfatninger af kridt blandet med lidt kildekalk. Kirken bestod af et skib, godt 13 m langt, og et lidt smallere kor, godt 6 m langt. Skibet havde 2 små højtsiddende vinduer både mod nord og syd, og der er bevaret spor af dem alle. Hen imod vestgavlen var der døre, både mod nord og syd. Mandsdøren mod syd, der dækkes af det senere tilbyggede våbenhus, er nu kirkens eneste bevarede indgang, mens kvindedøren mod nord tidlig blev muret til; spor af dens indfatning ses endnu tydeligt på nordsiden. Koret havde et en-

Fig. 1. Ølsted kirke set fra nord.

kelt vindue både mod nord og syd, begge delvis bevarede, mens korets østmur, selve altervæggen, i slutningen af middelalderen blev ombygget; måske har der også der været et romansk vindue.

På Nationalmuseets opmåling af kirken (fig. 2) kan man se den gamle romanske kirkes mure. Mere anskueligt er det måske for den, der ikke er vant til at se på bygningstegninger, at betragte tegningerne på fig. 3. Den første tegning viser kirken i den ældste, beskedne form. De følgende tegninger viser, hvordan man i århundredernes løb har bygget videre, indtil kirken omkring 1600 har fået en skikkelse, vidt forskellig fra den oprindelige. — Vi skal blive lidt endnu ved den gamle romanske kirkebygning. Den var jo bygget i den såkaldte rundbuestil. Som minder fra denne tid kan man i det indre se den enkle, kraftige syddør med smigede sider og rundbuet spejl; desuden er der den brede, smukke korbue med en enkelt skråkant i vederlagshøjde (d. v. s. der hvor buen begynder), og endelig er der døbefonten, som nærmere skal omtales senere. Men der er også andre træk, som bør nævnes, og som den besøgende i almindelighed ikke lægger mærke til. Kirkens romanske mure står jo nu (fig. 1) i rå kampesten. Sådan har det imidlertid ikke altid været. Går man op på våbenhusets loft, kan man der iagttage et stykke af skibets mur, som i 4—500 år har været beskyttet mod vejrliget under våbenhusets tag; her viser det sig, at murene oprindelig har været pudsede på den måde, at kun midten af granitstenen stod blottet; i pudsen var der da trukket vandrette og lodrette fuger, så at muren skulde se ud, som om den var lagt af regelmæssig tilhugne kvadre. På Ølsted kirke er det ellers kun dørenes og vinduernes indfatninger, der har virkelig omhyggelig tilhugne kvadre, og de har vel næppe fra begyndelsen været dækket af puds. Sådan har det iøvrigt været på langt de fleste sjællandske landsbykirker, og man har naturligvis undret sig over, at datidens bygmestre anvendte denne falske kvadring, når selve bygningen røber, at man må have kendt den ægte. Jydernes berømte, omhyggeligt udførte kvaderstenskirker melder sig i ens erindring, og sammenligningen falder ikke altid ud til sjællændernes fordel; man holder endda af at tale om sjællændernes medfødte magelighed som modsætning til jydernes velkendte grundighed. Men helt rigtigt er det næppe. Det har for

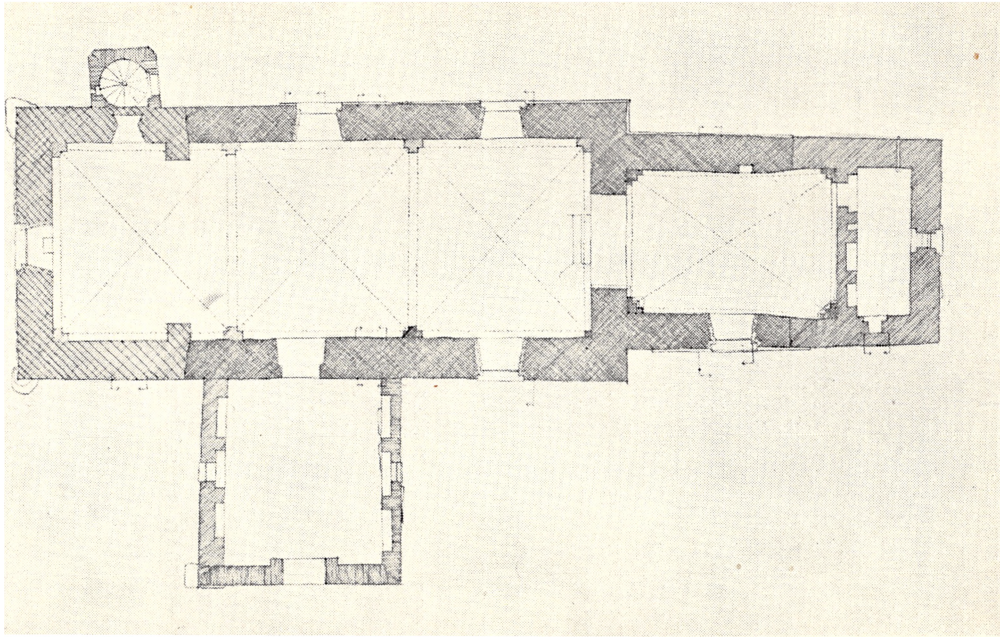

Fig. 2. Ølsted kirkes grundplan, opmålt af Nationalmuseet.

eksempel vist sig, at man på Sjælland i langt højere grad end i Jylland har smykket kirkerne med kalkmalerier, ligesom de betydeligste kunstnere netop på kalkmaleriets område virkede på Sjælland og kun der. Man må vistnok regne med, at Jylland i 12. århundrede i modsætning til øerne var velforsynet med store granitblokke fra istiden, så at der hos os har været tale om en vis materialemangel. Når der således i Ølsted kirke findes ganske fint tilhugne kvadre af kridt, begynder man af sig selv på et længere regnestykke om fremskaffelsen af disse kridtblokke, der jo kom fra Stevns, om al mulig ulejlighed med at få dem transporteret, om bekosteligheden af et sådant forehavende o. s. v. Der kan næppe have været tale om sjællandsk dovenskab, snarere om det stik modsatte. — Med dette i tankerne vil man vel spørge, om der var romanske kalkmalerier i Ølsted. Der kan ikke gives noget bestemt svar. Koret, der måtte være det naturlige sted for malerierne, har dem ikke nu, og den oprindelige korvæg i øst er forsvundet. Derimod fortælles det i en indberetning til Nationalmuseet fra 1902, at man i korbuens underside har sporet rester af gamle malerier. *Hvor* gamle siges desværre ikke, men da netop dette sted ofte i romansk tid fik kalkmalerier, er det mere end rimeligt at tro, at Ølsted kirke som så mange andre sjællandske landsbykirker har haft kalkmalerier fra hin fjerne tid.

Der kan, som det ses af det foregående, gives ret præcise oplysninger om Ølsted kirkes ældste udseende. Men hvad det indre angår, er vi knap så godt underrettet. Det romanske alter har utvivlsomt stået op ad en flad altervæg, idet vi ikke har nogen underretning om, at der skal have været en korrunding (apsis). Koret med alteret har også dengang som nu været hævet nogle trin over skibet, men vi veed intet om den nærmere udformning. *Døbefonten* er det eneste stykke inventar, der endnu findes i behold fra den ældste kirkes tid. Dens fodstykke er af finkornet granit i form af et omvendt tærningkapitæl, mens kummen af grovkornet granit er simpelt skålformet; den er dog ophugget i nyere tid, og det er muligt, at den tidligere har haft nogen udsmykning. Dens

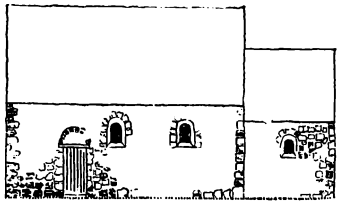

Nr. 1. Den ældste stenkirke, ca. 1150.

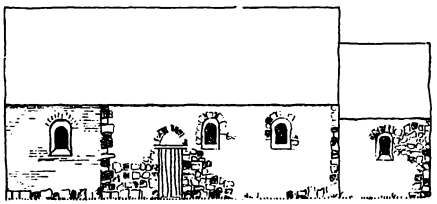

Nr. 2 Kirken efter udvidelsen mod vest, ca. 1225.

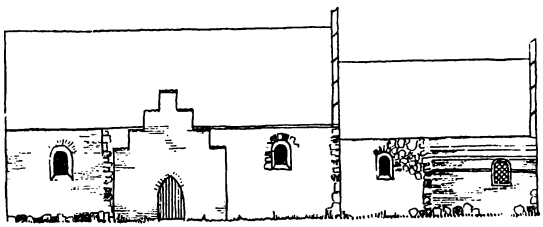

Nr 3. Koret udvidet mod øst og våbenhuset tilføjet, midt i 15. århundrede.

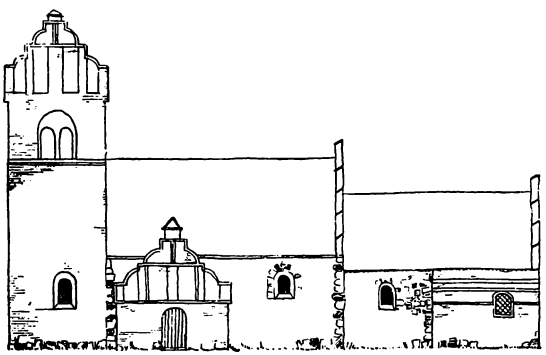

Nr. 4. Det nye våbenhus og tårn tilføjet ca. 1590.

Fig. 3. Ølsted kirkes udvikling gennem tiderne.
Tegninger af arkitekt Ib Vagn Petersson.

egentlige plads var dog ikke koret, hvor den nu står, men nederst i skibets vestende; denne placering af døbefonten var i middelalderen absolut enerådende og gjaldt naturligvis også for Ølsted.

Kirken havde ikke hvælvinger, men fladt træloft. Skønt der på loftet ovenover de langt senere tilbyggede hvælvinger ikke findes direkte spor af det romanske bjælkeloft, veed vi alligevel med sikkerhed, at det har været der; gamle rester af gotiske kalkmalerier fra tiden, kort før hvælvingerne indsattes, blev malet for den fladloftede kirke; der tænkes her særlig på den store gengivelse af Kristoforus, der var malet på skibets nordvæg, men som fik hovedet skåret over af hvælvingens senere indsatte skjoldbue.

I denne skikkelse, altså med fladt bjælkeloft, stod kirken hele resten af 12. århundrede, men i begyndelsen af det 13. byggede man pány. Antagelig omkring 1225 blev kirkens skib udvidet 5 m mod vest. Materialet var denne gang den røde teglsten, stilen var stadig den romanske. Det nye parti fik to rundbuede vinduer, et mod nord og et mod syd, og de er begge synlige endnu. Da vi ikke med bestemthed veed noget om årsagerne til en udvidelse af menighedens opholdssted, vilde det være nærliggende at tænke sig, det her drejer sig om et tårn. Men det kan det alligevel ikke være. Vestforlængelsen fik en gavl af store munkesten, der lagdes i den velkendte middelalderlige skiftegang (løber + løber + binder. Fig. 3 nr. 2). Gavlens skrålinier ses den dag i dag tydeligt under det omkring 1600 tilbyggede tårn. Da det er givet, at Ølsted kirke fra første færd har haft klokker, må disse have hængt i en fritstående klokkestabel på kirkegården.

I henved 200 år stod kirken nogenlunde uforandret, hvad det ydre angår. Men det indre har selvsagt undergået de ændringer, som skiftende tider altid kræver. Det store *korbuekrucifix* viser det (fig. 4). Nu er det ophængt ved siden af syddøren, men oprindelig var det anbragt over korbuen i den fladloftede kirke. Det er fra unggotisk tid, ca. 1275—1300. Korstræet har haft fire evangelistsymboler, men kun de to er bevaret. På den vandrette korsarm ses Lukas-oksen ved Christi højre hånd og Matthæus-enge-

len ved hans venstre. Der er gruber til »ædelstene« langs korstræets kanter. Christus selv er af den mere spinkle, gotiske type. Fødderne er samlet, kroppen ganske let svajet, hovedet med torne-

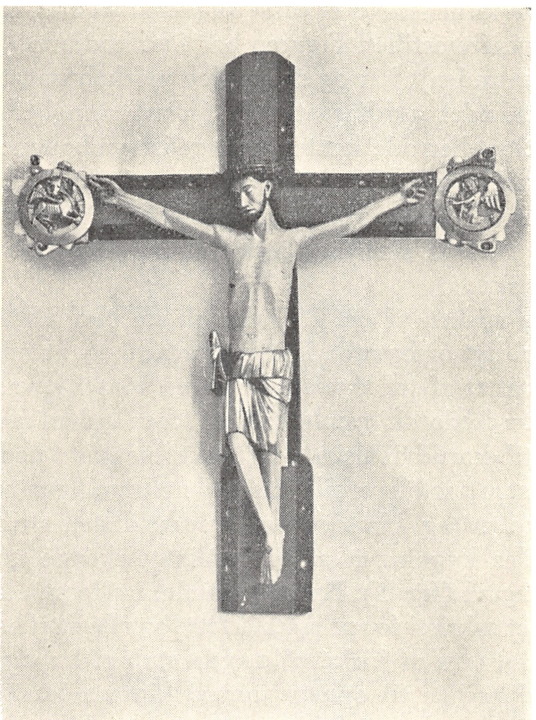

Fig. 4. Det unggotiske korbuekrucifix.
Nationalmuseet fot.

kransen er let bøjet forover, øjnene lukkede, men lidelsen er ikke særlig stærkt fremhævet. Dette ganske fine arbejde, der er en sjældenhed i denne egn af landet (Strø kirke har dog et lignende), har med sine blødt svungne konturer, med klædebonnets elegante foldekast og med det blide udtryk for smerte til forudsætning andre danske billedskærerarbejder fra 13. århundrede, der ned-

stammer fra samtidig fransk kunst, og hvis skønneste værk er elfenbenskrucifixet i Herlufsholm. — Vort krucifix fik 1950 en tiltrængt reparation; det var stærkt overmalet, på højre hånd manglede nogle fingre, venstre fod havde et brud, og i kronen manglede alle tornene. Nu er disse skader udbedret, og det gamle farvelag er genfremstillet. Figuren har fået kødfarve (uden blod-dråber i sidevunden), hår og skæg blev mørkebrunt, tornekronen grøn, lændeklædet guldfarvet sølv (fo'ret zinnober), korstræet grønt med zinnoberrøde kanter, evangelistsymbolerne guldfarvet sølv, mens ædelstenshullerne fik rød og grøn lazur, lagt på sølv. Istandsættelsen foretoges af Nationalmuseets konservator N. J. Termansen, på hvis skriftlige indberetning ovenstående redegørelse støtter sig.

Omkring midten af det 15. århundrede blev Ølsted kirke så omsider grundigt ombygget. Det begyndte med, at træloftet i skibet blev erstattet af tre krydshvælvinger. Koret bevarede dog til det 16. århundrede sit gamle træloft, men udvidedes mod øst. Materialet til korudvidelsen er stærkt blandet; nederst er der kampesten, som var blevet tilovers ved nedrivningen af den gamle korgavl, derover tegl blandet med lyse kridtstensstriber, og mod øst afsluttedes bygningen af en festligt virkende gotisk, blændingsprydet gavl (fig. 5). Bag det gamle, nu forsvundne højalter indrettedes et sakristi for præsten. Dette smalle rum har en tøndehvælving på tværs af kirkens længderetning. I væggene er der rigeligt med nicher til opbevaring af kirkens kostbarheder og messerede, og desuden er der i nordvæggen en lille ejendommelighed: et par alen over gulvet ses tuden af en munketagsten, der danner et rør tværs gennem muren med fald udad; der er tale om et primitivt aftrædelsessted for præsten ad neccessitatem naturæ, et ret enestående tilfælde i en dansk landsbykirke (noget lignende kendes dog i Holmstrup kirke, syd for Skarritsø).

Med opførelsen af et våbenhus sluttedes de middelalderlige byggearbejder i det 15. århundrede. Våbenhuset, som anbragtes foran syddøren, mens kvindedøren mod nord vistnok allerede

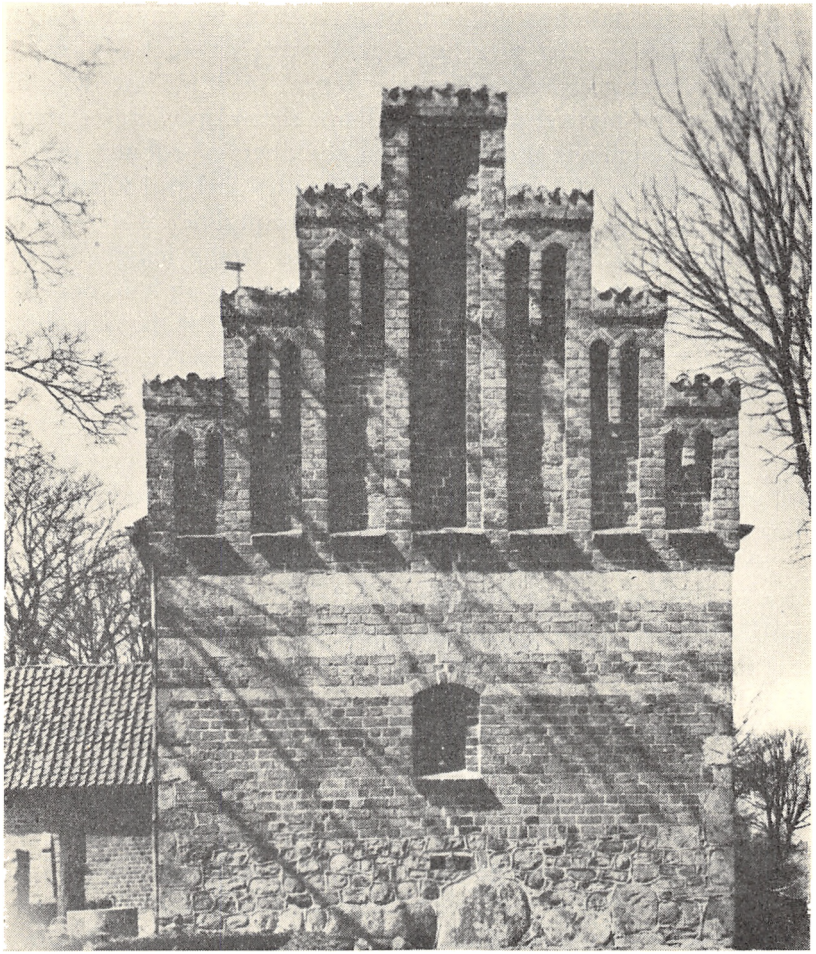

Fig. 5. Ølsted kirkes østgavl.

tidligere muredes til, eksisterer ikke mere. Men i det nuværende våbenhus fra renæssancetiden er vestmuren opført i middelalderlig skiftegang (munkeskifte) og fortæller derigennem, at der har været en forgænger (se grundplanen fig. 2). — Kirken tog sig da

kort før reformationen ud, som det er vist på tegningen fig. 3 nr. 3. I det indre har der naturligvis også været arbejdet. Vi veed, at der har været gotiske kalkmalerier, og af inventar har der i alle tilfælde været mere end eet alter. Denne sidste oplysning stammer fra en ejendommelig indskrift på en af skibets gjordbuer; her står at læse på latin, at i det herrens år 1529 blev kirken i Ølsted med tvende altre — cum duobus altaribus — genindviet af den ærværdige bisp Andreas Mus. Bispen har ved denne lejlighed været Roskildebispen Joakim Rønnows stedfortræder, og han, der ellers var bisp i Oslo, vides da også på den tid at have opholdt sig i Danmark. Men hvad der ligger bag den mærkelige dobbelte alterindvielse, er ikke ganske klart. Man har formodet, at der ikke var tale om ildsvåde, men at kirken har været profaneret; det ligger da nær at gætte, at en luthersk prædikant har været på spil, og at domkapitlet i Roskilde derefter har ment det nødvendigt at foretage en genindvielse af begge kirkens altre.

Med dette må det nu forholde sig, som det vil. Helt anderledes sikkert står vi, når spørgsmålet drejer sig om reformationens indflydelse på selve kirkebygningen. Denne blev nemlig både i det indre og det ydre stærkt ændret i det første århundrede efter den lutherske læres indførelse.

Fra midten af 16. århundrede har vi lidt inventar, som afspejler datidens tanker om kirkeindretning. På våbenhusets loft opbevares resterne af en *degnestol*. Det er et træskærerarbejde i velkendt nordsjællandsk stil, ca. 2 m lang og 1 m høj, delt i tre felter med foldeværk. De øvrige dele af stolen er spredt rundt om i kirken; lidt af »gavlen« ses nede ved orgelet i kirkens vestende, hvor den er skåret til og anvendt som panel (fig. 6). Det velbevarede foldeværk har elegante, konkave snit med fliget bladværk foroven i rundbuet spejl, flankeret af slanke stave, udskåret som fløjter — hvilket næppe er nogen hentydning til degnens musikalske egenskaber, eftersom musikinstrumenterne var et yndet motiv i renæssancetidens dekorative kunst. Andre dele af degnens stol ses nu som flikværk under stolestaderne; man burde formentlig

engang gøre sig den ulejlighed at samle de adskilte dele pånyt, idet snitværket er for godt til at stå i skammekrogen.

Fig. 6. Foldeværk fra degnestol, ca. 1550.

Fra samme tid, midten af 16. århundrede, stammer Ølsted kirkes lille altertavle (fig. 7). Den er trefløjet, malet på træ og indrammes af svungne og knækkede profillister. I det store midterfelt ses korsfæstelsen, venstre smalle felt har korsbæringen, mens gravlæggelsen er fremstillet i feltet til højre. Vi har utvivlsomt

her med et nederlandsk arbejde at gøre, formentlig et serieprodukt med eksport for øje: der kendes i alle tilfælde på dansk grund et sidestykke dertil, nemlig den lille tavle i Vindeby kirke, Lollands Nørre Herred, en tavle, hvis malerier næsten i et og alt svarer til Ølsted-tavlen.

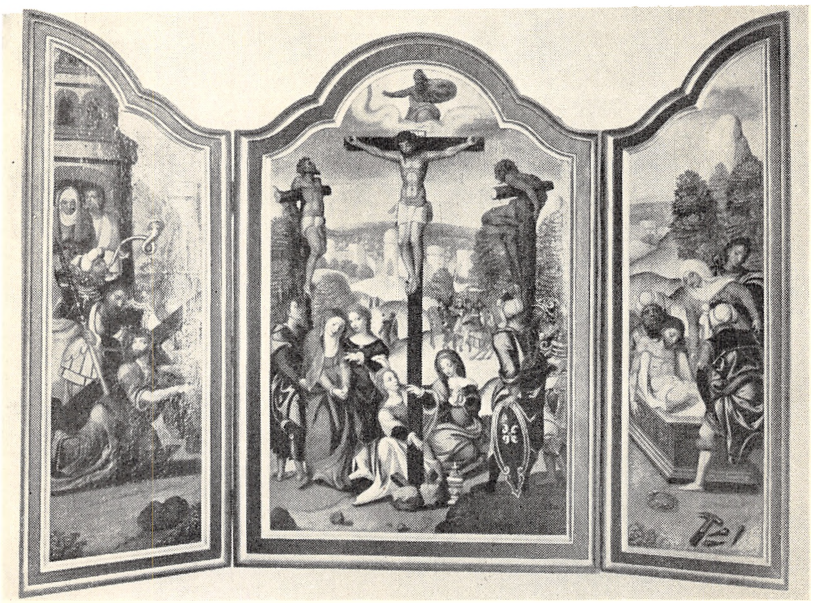

Fig. 7. Ølsted kirkes gamle altertavle, ca. 1550.
Nationalmuseet fot.

Inden reformationsårhundredet var udrundet ændredes Ølsted kirkes ydre arkitektur på en sådan måde, at vi her for alvor kan tale om lokal nordsjællandsk kunst. Det sengotiske våbenhus forsvandt (kun vestmuren bevaredes) og erstattedes af en renæssancebygning (fig. 8), og over den romanske vestgavl rejstes et tårn (fig. 9) i samme stil. Vi kender disse gavle, med lodrette pilasterstave, vandrette profilbånd, runde afdækninger og overkors stillede pinakler i toppen, fra Slangerup kirke, der fuldendtes 1589

af arkitekten Hans van Steenwinckel den ældre med Jørgen von Friborg som murmester. Der er kun altfor god grund til at tro, at

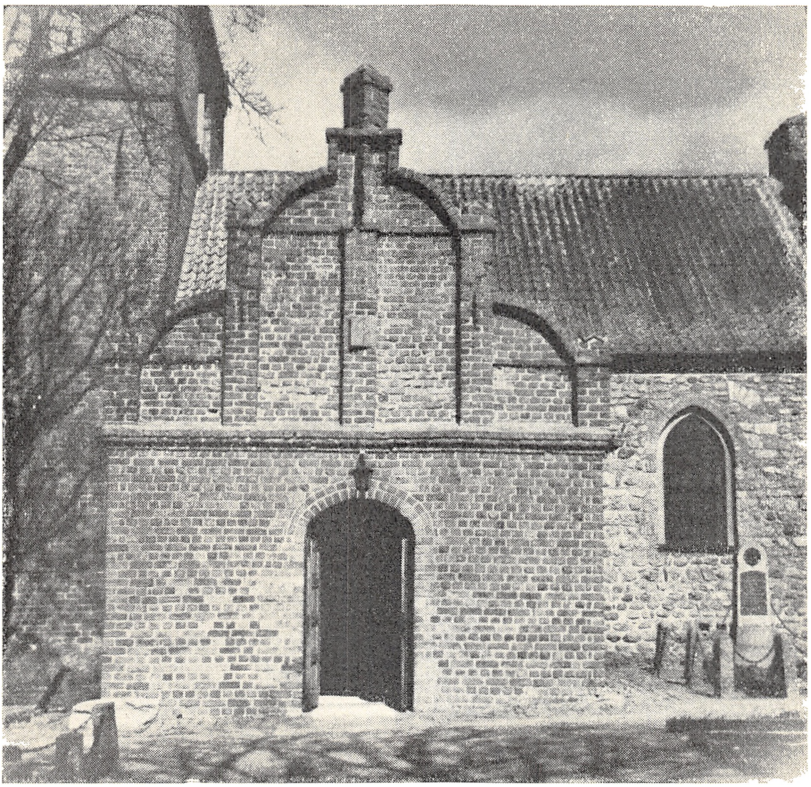

Fig. 8. Våbenhuset. Solskiven på gavlen er vistnok original, fra ca. 1600.

det samme par i fællesskab udførte de første arbejder for Christian IV på Frederiksborg, nemlig staldbygningerne ved Sparepenge. Vi ved ganske vist ikke med bestemthed, hvor stor Steenwinckels andel var i Frederiksborgbyggeriet, men staldene fik i årene fra 1599 til 1601 ganske samme gavltype, som kendes fra Slangerup og Ølsted, og Friborg var i arbejde dér lige fra den

første begyndelse. Hermed stemmer det på det skønneste, at den ene af klokkerne i Ølsted kirketårn er dateret 1590. Man har på fornemmelsen, at Jørgen von Friborg lige efter afslutningen af arbejdet i Slangerup, hvor han iøvrigt selv var rådmand, sammen

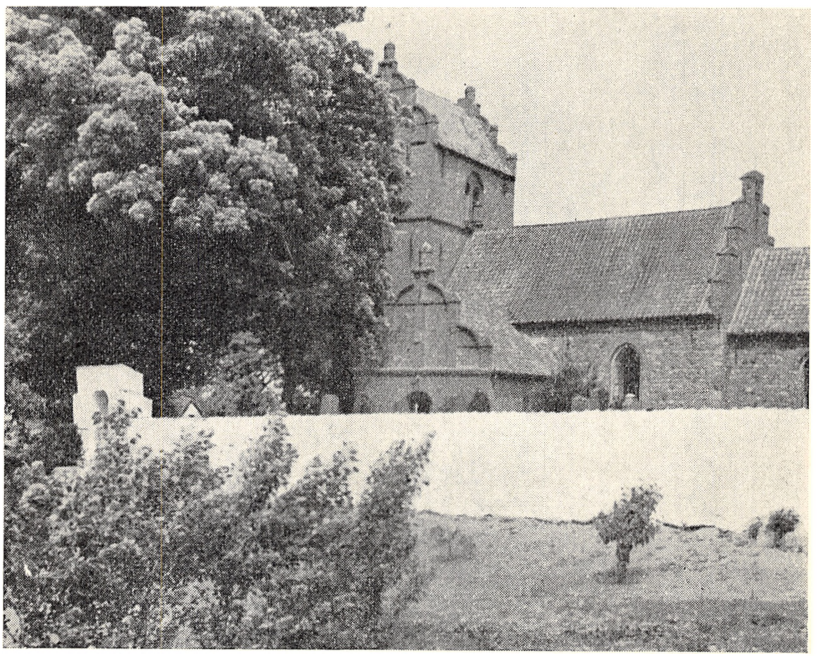

Fig. 9. Ølsted kirke set fra sydøst.

med sine bygningsfolk er gået i gang med at give Ølsted kirke sin nuværende smukke skikkelse. Man skal vogte sig for også at knytte Steenwinckels berømte navn til den lille landsbykirke, hvor de arkitektoniske problemer næppe har været mere indviklede, end at en håndværker kunde klare det hele. På samme måde fik Skævinge 1614 sit kirketårn, som er i samme Slangerupstil, men i såre beskeden form; det må være indlysende, at vi her står over

for et arbejde af en gammel håndværker af Friborgs skole. Våbenhuset ved Gørløse kirke hører med i denne gruppe.

Dette træk, at vi kan spore kongens rigsbygmester bag nogle

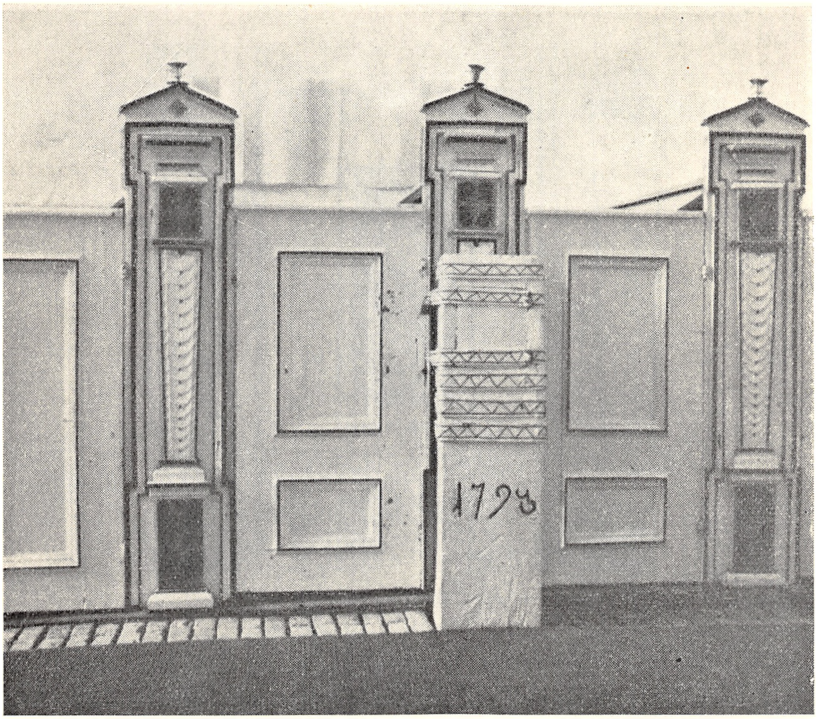

Fig. 10. Stolestader fra ca. 1610. Kirkeblok dateret 1793.

nordsjællandske kirkebygninger, er naturligvis ikke helt tilfældigt. En stor del af kirkerne i Nordsjælland optoges 1560 i det nyoprettede Frederiksborg len og gik derved over til kronens eje. Fremtidige fornyelser skulde billiges af kongen eller lensmanden, og i stigende grad spores håndværkere fra Frederiksborg rundt omkring i lenets landsbykirker. Før den tid måtte sognebønderne

gennem deres kirkeværger selv sørge for den slags, ofte økonomisk bistået af lokale rigmænd; således lå der i Ølsted før 1560 en mindre herregård, Havelsegård, hvis sidste ejer, Lene Viffert, er blevet afmalet på kirkens nordvæg; hun har utvivlsomt bidra-

Fig. 11. Låge i stolestaderne; nummeret fremdraget 950.

get til kirkens forskønnelse, uden at det nu er muligt at sige hvordan. Men fra 1560 blev det kronens ønsker, der var de afgørende.

De velbevarede stolestader, der alle har deres låger i behold, er med til at give Ølsted kirke dens smukke indre. Noget snedkernavn kan vi rigtignok ikke knytte dertil, men det ser ud til, at de sammen med den enkle renæssanceprædikestol er udført af samme mester, der omkring 1610 arbejdede i Tjæreby kirke, hvilket peger mod Frederiksborg. Staderne har tre forskelige former. Øverst ved indgangen til koret har de en rigere form, men det normale for skibet er de to her gengivne (fig. 10 og 11), mens de er ganske enkle helt nede mod vest. Det er i overensstemmelse

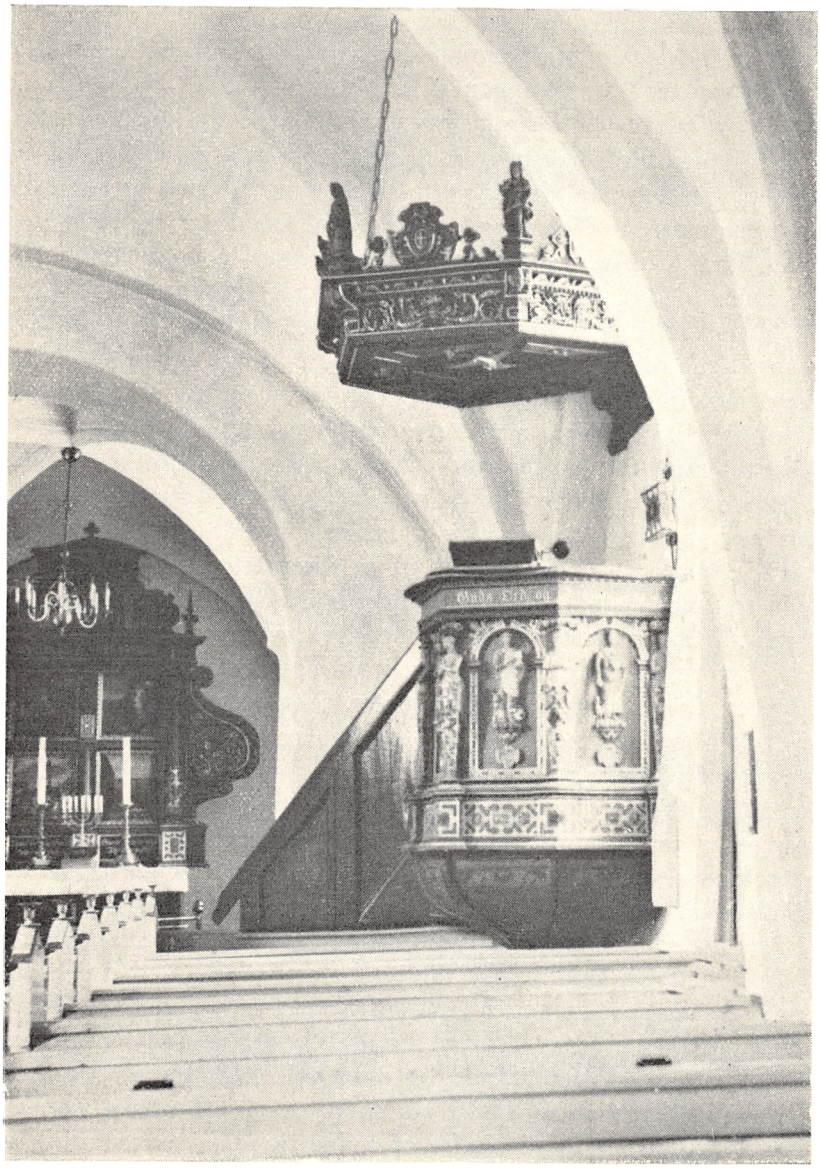

Fig. 12. Prædikestolen i Ølsted kirke.

med, at sognefolket sad i kirken efter en vis rang og i nummerorden. På en af lågerne har man fornylig fremdraget et »nr. 10«; skrifttypen er fra slutningen af 17. århundrede.

Prædikestolen havde oprindelig sin plads et andet sted i kirken, vi veed blot ikke hvor. I et kirkeregnskab fra 1619 fortælles det, at »stolen skal flyttes til et belejligere sted«, og samtidig meddeles det, at et vindue i kirken skal forstørres og udbedres. Man kan ikke lade være med at sætte disse to opgivelser i forbindelse med hinanden. Prædikestolen har før den tid stået på et ubekvemt sted (f. eks. foran korbuen, hvad der ikke var ualmindeligt i reformationsårhundredet), og i 1619 er den da flyttet hen til skibets sydøsthjørne, hvor den også nu har sin plads, og hvor man samtidig åbnede et større vindue (fig. 12). — Som ovenfor nævnt er prædikestolen af en form, der ikke er ukendt i Nordsjælland. Dens sider udgør ialt 4 af ottekanten; de adskilles af karyatider (menneskeskikkelser i hermeform, hvilket vil sige, at underkroppen erstattes af en firkantet pille), og felterne, der er rundbuede, har fremstillinger af de fire evangelister; den løgformede bund har påmalet et mønster af rankeslyngede arabesker, mens de mere indrammende led har abstrakte geometriske figurer, de såkaldte kassettemønstre. Som et modstykke til den lidt tørre og knappe stil, prædikestolen er holdt i, står »himlen« ovenover i fyldig og moden senrenæssancestil; den er skåret af en rutineret hånd med flydende lethed i linieføringen (se således rankeslyngene og småfigurerne), hvad der tvinger os til at anse den for senere end selve stolen nedenunder. Lydhimlen er dateret 1628, altså vel en snes år efter prædikestolen. — Det store *alter* er vel fra samme tid som lydhimlen, eller kun nogle få år ældre (fig. 13). Dets kvadratiske midterfelt er firedelt med små malerier; der er doriske søjler i rammen og store »vinger« med rige rankeslyng til siderne. I det øverste felt under gavltrekanten, hvor der nu står et skriftsted, har der rimeligvis engang været et femte maleri, — om man tør slutte fra andre nordsjællandske altertavler; — de fire andre malerier er ordnet med to nytestamentlige

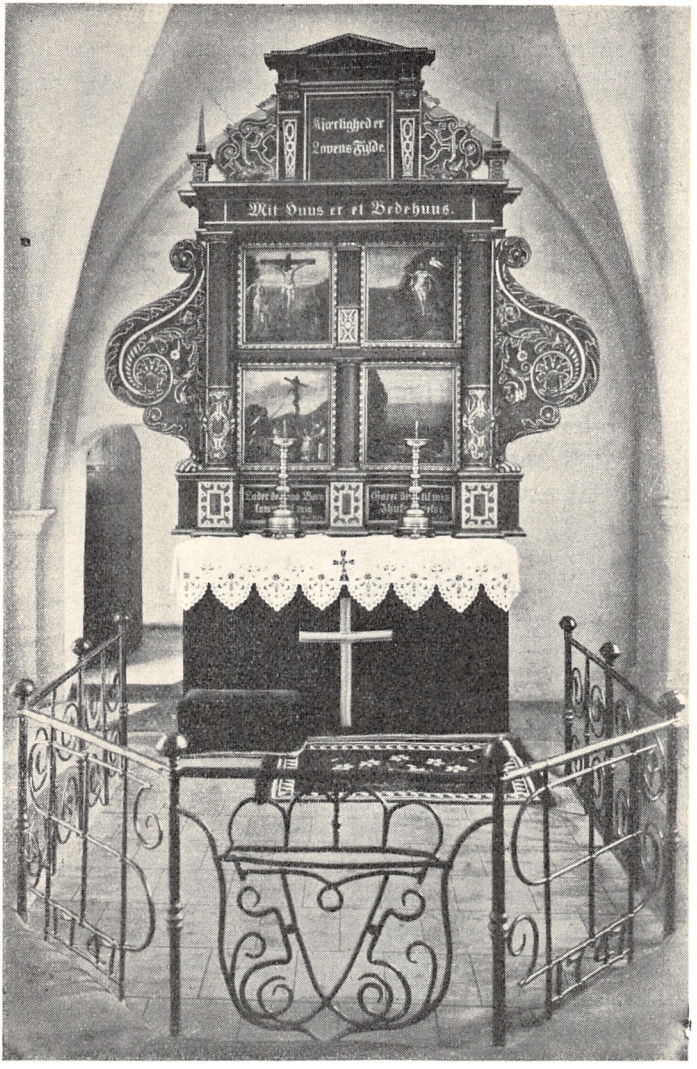

Fig. 13. Den store altertavle, ca. 1630.
Nationalmuseet fot.

billeder foroven og de tilsvarende gammeltestamentelige emner forneden, således har den korsfæstede frelser foroven til venstre som parallelsted Moses med kobberslangen, mens den opstandne frelser foroven til højre paralleliseres med Jonas, der udspyes af hvalfiskens bug. — De to vægtige *malmlysestager* på alterbordet er vistnok, efter stilen at dømme, fra begyndelsen af 17. århundrede.

Stolestader, prædikestol og altertavle var ikke de eneste snedkerarbejder fra Christian IV's tid. Der blev på den tid også bygget et pulpitur, som endnu er i behold. Det er et ikke særlig fremragende arbejde, men det skal dog omtales her, både fordi vi kender det nøjagtige årstal for dets opsættelse, og fordi snedkerens navn er overleveret os. Det blev i 1618 anbragt nederst i kirken mod vest, altså under tårnet, og manden for værket var Laurids snedker fra Slangerup. Oprindelig stod det på et par træsøjler, og endnu for 25 år siden var det så temmelig uskadt på sin oprindelige plads. Vi veed både fra Peder Palladius' visitatsbog og mange andre kilder i 16. århundrede, at man her anbragte »ungt folk«, formentlig menighedens uroligste element. — Efter Ølsted kirkes istandsættelse i midten af 1920erne har det gamle pulpitur, som er i pæn, traditionel renæssancestil, dannet skranke for kirkens nye orgel.

Omtrent samtidig med de her omtalte arbejder ved kirken er et par minder om nogle af sognepræsterne. I året 1612 skænkede Christian Pedersen Colding et messingbækken til Ølsted kirke. Giveren var sognepræst her på stedet, og hans navnetræk står tillige med det nævnte årstal indgraveret på bækkenets rand. Hr. Christian døde 1615, hvorefter hans hustru Dorothea Krage ægtede efterfølgeren Peder Christensen Arrebo, der var en broder til den kendte digter Anders Arrebro. Den nye præst lod i kirken ophænge en mindetavle over sin forgænger; indskriften er på latin, den hænger nu på korets nordvæg. Ligeledes bekostede han den store gravsten over Christian Pedersen Colding og Dorothea

Krage. Denne sidste døde i 1629, og gravstenen med deres navnetræk samt dødsår og -datoer (henholdsvis 3. febr. 1615 og 28. maj 1629) ligger foran knæfaldet i koret.

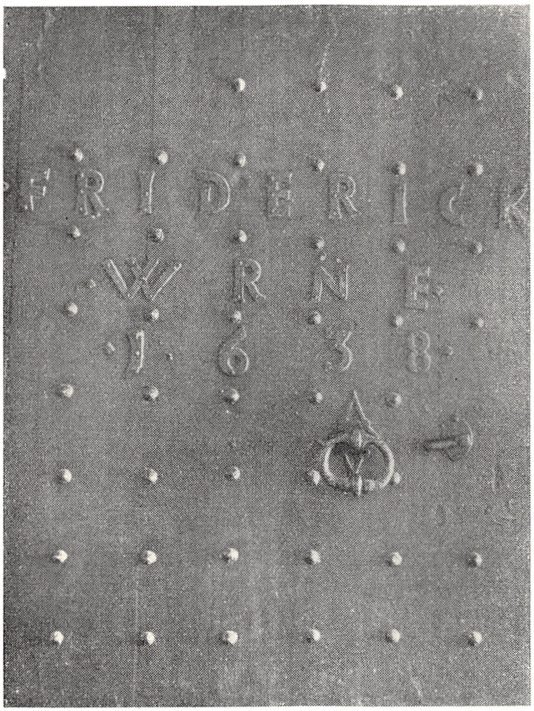

Fig. 14. Jernbunden dør meliem våbenhus og skib.

Naturligvis præges kirkens udsmykning i disse åringer mest af, at kongen havde overtaget patronatet. Det smukkeste minde herom er Ølsted kirkes store dørfløj (fig. 14). Den har været »jernbunden« med store beslag i smukke mønstre som rankeslyngninger, der nu desværre er forsvundne. Sporene af den oprindelige udsmykning ses endnu tydelig under senere tiders overmaling. Tilbage af fordums herlighed er foruden den i sig selv

svære og anselige egetræsfløj de smukt profilerede nagler samt giverens navn: Frederik Urne 1638. Der er her tale om den kongelige lensmand på Frederiksborg. — Godt et århundrede senere

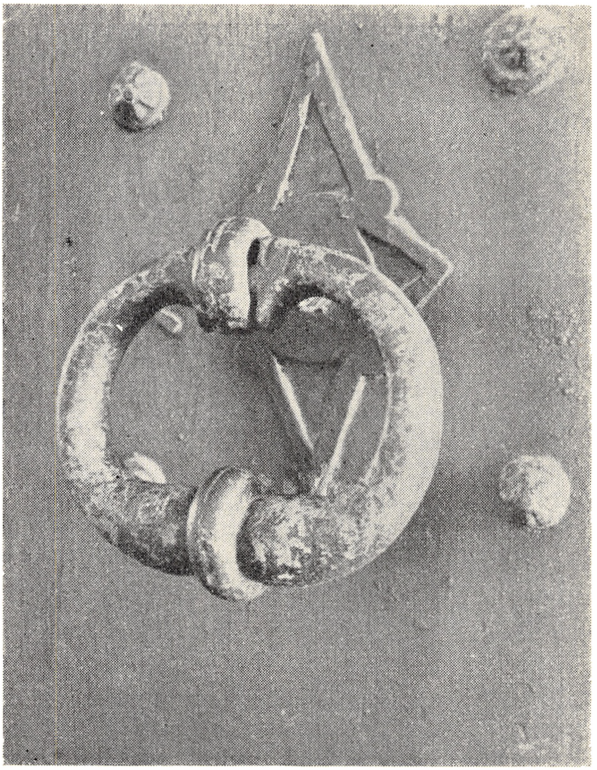

Fig. 15. Dørring fra syddøren.

lod Frederik V opsætte en ny alterskranke ved knæfaldet. Kongens navnetræk samt årstallet 1747 ses på fig. 13.

Når man til denne beretning om Ølsted kirkes skæbne gennem tiderne føjer, at tårn, skib og kor i 1615 blev forsynet med blytag (mens ene våbenhuset var teglhængt), og at det nye tårn

fra 1590erne oprindelig kun kunde nås ad en ydre stige, indtil det nuværende trappetårn fra slutningen af 17. århundrede opførtes, måtte i store træk billedet være afrundet. Hvad der kom til

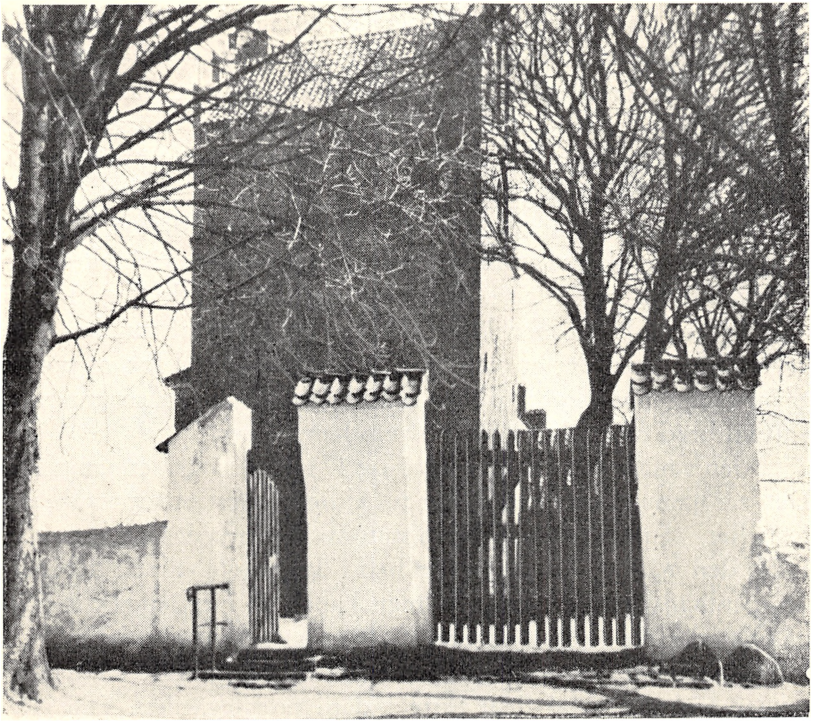

Fig. 16. Vestre hegnsmur med køreport og ganglåge.

senere af nyere inventar, er kun småting. Og dog mangler der noget meget væsentligt. Af interesse for bygningen selv og dens udsmykning glemmer man let dens omgivelser.

I vort motor- og teknikbegejstrede århundrede bør man netop med megen nidkærhed overvåge, at de gamle landsbykirker kommer til at ligge smukt og naturligt i landskabet. Alt for ofte har nye vejanlæg og opførelse af moderne industriprægede bygnin-

ger ødelagt meget af de danske kirkebygningers naturlige yndefuldhed, ligesom nidkære menighedsråd ved udvidelser og reguleringer af kirkegården har revet gamle hegnsmure ned og stukket gange og alléer af efter snorlige linier.

Her kan Ølsted kirke afgive et sårе tiltalende vidnesbyrd om, hvor indtagende netop de ældgamle omgivelser er. En meget væsentlig del af den landsbyidyl, som kirken gennem århundreder har trivedes i, findes endnu og danner en nydelig ramme om den ærværdige bygning. Kun mod nord, hvor tidligere præstegården lå, har man sløjfet hegnsmuren og udvidet kirkegården. Til de tre andre sider er meget anselige dele af hegnsmurene bevaret; mod vest er indkørselen med tilhørende ganglåge, vistnok af sen middelalderlig oprindelse. Portstolpernes murværk (fig. 16) er dækket af puds, så man kan ikke se, om det er af munke- eller krydsskifte, men der er overvejende sandsynlighed for, at porten er meget gammel, ligesom man må regne med, at den engang har haft en bred muret bue under svære kamtakker.

I den søndre hegnsmur (fig. 9 og 17) er der også en ganglåge. Den ser gammel ud, men vi har tilfældig bevaret et regnskab, der fortæller, at netop denne låges murværk fornyedes så sent som 1722; den må da være genopført helt i den gamle stil, og det nævnes gentagne gange i hin tids regnskaber, at reparationsarbejder på Ølsted kirke skulde udføres med mursten af gammeldags stort format. — Ialt har kirkegården haft fire ganglåger, en i hvert verdenshjørne. En af dem førte ind til præstegården, som efter kortet fra 1785 og efter regnskaberne fra 1720erne lå nord for kirkegården med en udlænge lige ud til hegnsmuren.

Uden for kirkegården lå i gammel tid — og ligger for så vidt endnu — en række lave bindingsværkshuse i malerisk uorden. Blandt dem, der boede ved kirken, nævnes i 17. århundredes regnskaber også degnen. Da rytterskolen fra 1720erne netop lagdes tæt vest for kirken, er der grund til at søge Ølsteds ældre degnebolig også der.

Svarende til dette præg af tilfældig improvisation, som Ølsted

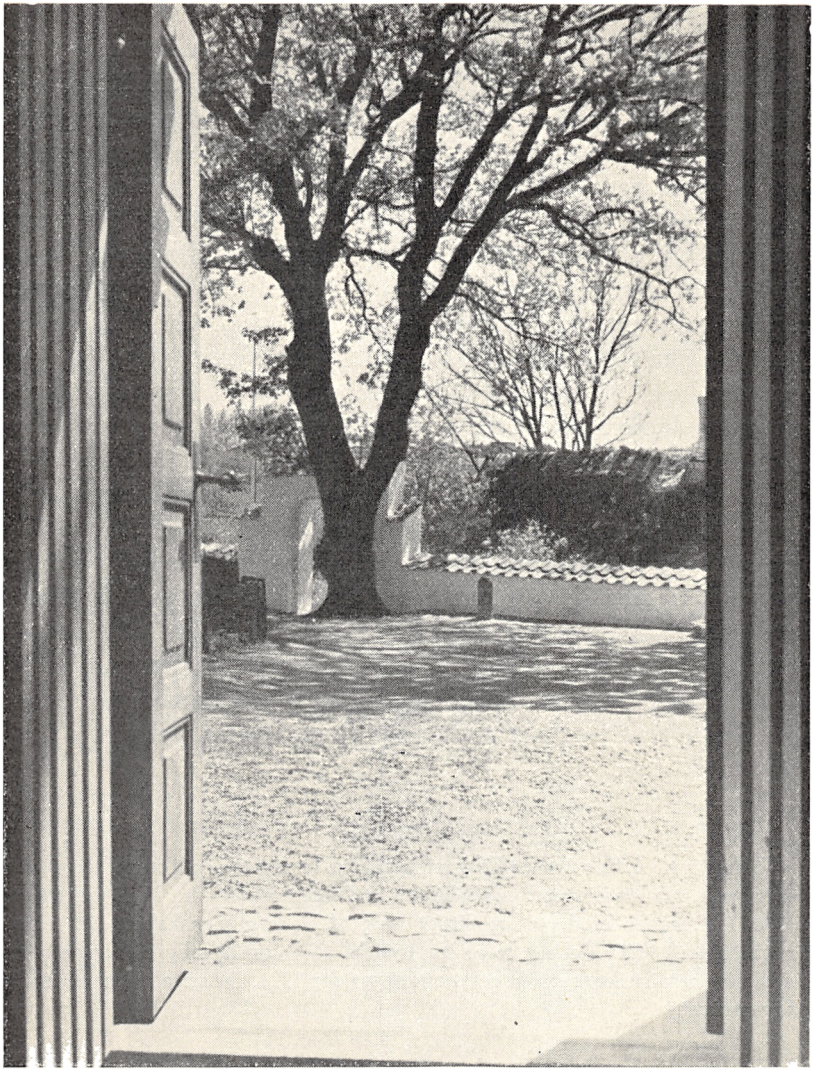

Fig. 17. Søndre hegnsmur med ganglåge, set fra våbenhuset.

by må have vist til skue, har også selve kirkegården været malerisk og selvgroet at se på uden senere tiders linealmæssigt afstukne gravsteder. De træer, der nu står på selve kirkegården og forøvrigt også i tætte rader lige uden for den, er næppe ret gamle, men giver ganske sikkert et godt billede af forholdene i gamle dage. Fra en god kilde som bisp Jacob Madsens fynske visitatsbog (ca. 1600) veed vi lidt om, hvor vildsomt træerne groede på datidens kirkegårde. Gravsten var sjældne dengang, omend de fandtes. På gravene kunde man vel finde trækors, men regelen var, at man næppe kunde finde en grav igen på noget ydre kendetegn, når den først var ved at gro til. Der voksede græs og urter over det hele, og man må i udstrakt grad have kunnet stole på graverens hukommelse, når man skulde vælge et nyt lejersted uden at krænke gravfreden.

At der har været sådan på Ølsted kirkegård, kan man næppe bevise ved direkte udtalelser fra gamle dage. Men sagen var dog nok omtrent, som det her er skildret. Vi har gemt et lille træk om slige ting til sidst: uden for hegnsmurens ganglåger lå der kirkeriste, som skulde hindre løsgående kvæg i at gå ind på kirkegården. Ingen af disse riste er nu i behold, men de hører naturligt med i billedet af Ølsted kirke i en længst forsvunden tid, en tid som denne fredlyste plet endnu har så mange minder om.

Henvisninger.

Kilderne til denne fremstilling er først og fremmest de forskellige indberetninger i Nationalmuseet, navnlig en indberetning af dr. M. Mackeprang fra 1921. Desuden er der gjort flittigt brug af kirkens regnskaber. Det ældste er fra 1614 til 1620; det næste er fra 1661 til 1672, og endelig er der det sjællandske rytterdistrikts regnskaber, som begynder 1721. De vil alle kunne findes i Rigsarkivet.

ET PRÆSTEDYNASTI I GRÆSTED - »SCHIWERNE«

Af VILLADS CHRISTENSEN

I gamle dage var det ikke ualmindeligt, at en præstefamilie så at sige forpagtede et embede et århundrede eller mere — nu hører dette til de meget sjældne undtagelser. Men når datiden ofte stillede dette krav til en vordende sognepræst, at han måtte ægte enten moderen eller datteren efter den forrige indehaver af kaldet, om han ville komme i betragtning, så var det ikke underligt, at folk fandt det ganske i sin orden, at sønnen arvede faderens embede, naturligvis mod at forsørge faderen og moderen, om de levede, og dertil også eventuelle ugifte søskende. Kaldet var nemlig en helhed, der hvilede i sig selv.

Og der lå en plausibel tankegang bag dette. Folk havde været tilfreds med den gamle præst, som havde tjent dem tro med Guds ord gennem mange år. Men nu begyndte han at falde af på den, og det kneb ham at klare højtiderne og de store altergange, forår og efterår. Man havde set sønnen vokse op for sine øjne og gå frem og tage attestats. Hvorfor skulle man da ønske at få en fremmed og ukendt mand som sjælesørger. Man vidste, hvad man havde, men ikke hvad der kunne blive prakket en på udefra. Og stillede det sig tilmed så heldigt, at den gamle endnu var såmeget mand, at han kunne give undervisning fra sig om, hvordan alt skulle gå for sig, så den unge kunne lære god skik under faderens ledelse, da var det så rart. For man brød sig just ikke om at få vendt op og ned på sagerne af en grøn kapellan.

Og hændte det så, at sønnen igen fik en søn, som mødte op

med eksaminer og alt det i orden, så tog man naturligvis også vel imod ham, når den tid kom, selvom man også havde kendt ham fra barndommen af som en skrækkelig forkælet knægt, fuld af utuskestreger. Ja, man fandt sig endog med resignation og kristelig tålmodighed i, at vedkommende gik hen og udviklede sig til en rigtig skarnspræst. Den uoplyste almues tålmodighed og overbærenhed var i gamle dage næsten grænseløs, især over for en præst, som var ens bysbarn, og som man havde kendt, sålænge man kunne huske tilbage. Der skulle meget til, før man gav ondt af sig; og dog kunne der også dengang trækkes for store veksler på en menigheds holden hånd over deres præst, og da var det ikke godt at være ham!

Men der var også andre ting, som spillede ind med og gjorde det rimeligt, at præstekaldet gik i arv fra slægt til slægt. Præstegården var måske stykke for stykke bygget om af fader eller søn; eller den var ligefrem rejst fra grunden af på faderens bekostning, efter en ildebrand. Det var ham, sognet kunne takke for deres »velflyede« præstegaard, som det altid var en fornøjelse at tage i øjesyn, hver gang man havde ærinde op til »vor Far«. Hvad måtte da »salig provsten« tænke om én, om man lagde hindringer i vejen for hans sønnesøn, som han selv havde siddet og stavet med, da han ikke duede til stort andet, selvom man just ikke var meget for at se den hovne fyr træde op på den hjemlige prædikestol. Hele gården havde hans bedstefader rejst af asken; og den havde sønnen hæget om al sin tid. Nu var han også ved at tabe sig og havde hårdt nødig, at en anden skulle tage fat og være ham behjælpelig med, at alt kunne gå rundt, som det burde, med prædiken at holde, syge at besøge, gamle at berette, ungdommen at lære dens børnelærdom og de fattige at forhjælpe til tag over hovedet og mad på bordet. Og desuden havde man jo da også lov at håbe på, at den unge, sprælske præstemand kunne blive klogere med årene og slægte sin gode fader og farfader på, så man kunne få en ordentlig sognepræst ud af ham.

Med sådanne øjne har utvivlsomt svundne tiders mænd og

kvinder omkring i gårde og huse betragtet situationen, når de så søn afløse fader, og sønnesøn igen følge sin fader i embedet. Det har måske ikke altid passet folk lige godt, men når autoriteterne

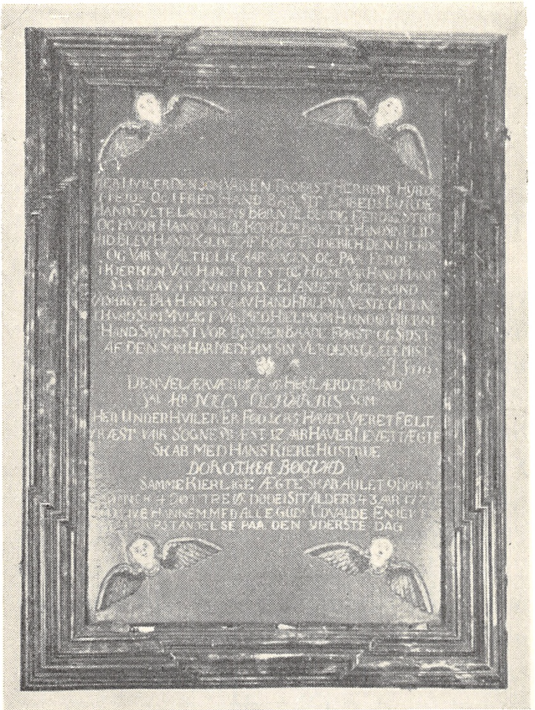

Fig. 1. Mindetavle over Niels Olivarius.
Efter fotografi af Erik Neertoft.

sagde god for det, og det kunne lade sig gøre, så var jo da også i grunden præstegården familiens, og så fik man tage det, som det kom, selvom det også gerne gik, som ordsproget siger: »at tilsidst kommer det tynde øl!«

Det var i 1728. Sognepræst N. Olivarius i Græsted var pludselig død fra kone og ni børn, ikke mere end lidt over 40 år gammel. Det var en begivenhed, som greb sindene udover sogne-

grænserne, hvad man endnu den dag i dag kan aflæse på den smukke mindetavle, som sikkert på menighedens bekostning er ophængt over hans grav i Græsted kirke, en gullandsk marmorsten med hans data og et gravvers af en nabopræst, indrammet af en stilfuld barokramme. Ingen af den afdødes fem sønner var gammel nok til at overtage embedet. En ny slægt rykkede da ind. Det blev kapellanen ved slotskirken i Frederiksborg, *Niels Pedersen Schiwe*, en mand på 49 år. Og der møder vi den første repræsentant for den præsteslægt, »Schiwerne«, som i tre generationer skulle komme til at regere efter hinanden i Græsted—Maarum sognekald, hvis liv og virke vi i det følgende vil beskæftige os med.

Som navnet røber, var Niels Schiwe vestjyde, født i den lille by Skive 1679, men han fik hele sin præstelige virksomhed i Nordsjælland, ialt 48 år. I de 12 år godt, hvor han havde været kapellan ved slotskirken og sognepræst ved hospitalet i Hillerød, havde han haft en rig læretid i de syv år, da den udmærkede Peder Hersleb, der siden i tyve år blev hans biskop, var sognepræst. Som denne var han pietist, men af den milde, moderate observans, for hvem det afgørende ikke var at få dannet små klikker indenfor sognemenigheden, men at vække levende kristenliv i folket.

I september 1728 begyndte han da sin gerning i Græsted, og snart efter indfandt hans familie sig. Denne var ikke omfattende, den bestod af hans hustru, Karen How, en søn og to døtre. De blev taget venligt imod af Olivarius' enke, Dorothea Bøgvad, og skønt boligen ikke var stor, blev der plads til dem alle. Og så godt artede forholdet mellem de to præstefamilier sig, at de nærmest blev uadskillelige. Præstens søn og enkens Anna blev fra barndommen af så gode venner, at hun 14 år senere vendte tilbage til Græsted som præstekone. Og deres søn og efterfølger igen blev også i familien, idet han ægtede en kusine, sønnedatter af fru Olivarius. Fru Olivarius døde 1756 i præstegården.

Præstegården i Græsted var en blanding af gammelt og nyt. Stuehuset var kun lille, men til gengæld var der såmange ud-

huse, at de flere steder dannede dobbelte rækker. De bedste bygninger var opført 1707 af Olivarius' forgænger, Christopher Lucasen Friis, en fornøjelig mand, der engang sluttede en indberetning til biskoppen med disse ord: »Nærværende Sognepræst lever sin Dag og slider sin Tid i fornøjelig Fattigdom«. En anselig grundsten med indskriften: 1707 og bogstaverne C. L. F., som blev fundet indmuret i indkørselsporten og nu er opstillet i gården, har røbet, at samme Friis dog havde været i stand til at ombygge, i hvert fald en del af præstegården.

Ad forskellige veje er vi i stand til at få et ret godt billede af den ældste Schiwe. Efter i 14 år at have varetaget sit embede alene androg han i 63 års alderen om at få sønnen, Jens Schiwe, som medhjælper og successor. Biskop Hersleb, hvis medtjener han jo havde været i syv år, skrev i den anledning om ham: »Han er en flittig og ufortrøden Præst, redelig og retsindig i sin Tjeneste. Han begærer ikke Kapellan for at leve selv i Ørkesløshed, men dels for at de to folkerige Sogne kan blive desbedre betjent med Sjælesorg, og dels for at hans Søn kan under hans Tilsyn anføres til Embedet. Sønnen tegner til at blive en god Præst.« Sønnen blev da også faderens medhjælper og opnåede fire år senere løfte om embedet efter faderens død. Årsagen til, at han ønskede medhjælper i den ret tidlige alder, var ingenlunde legemlig skrøbelighed, tværtimod kunne han glæde sig over et fortrinligt helbred lige til den høje alderdom. Alligevel var det ikke blot hensynet til menighedens tarv og sønnens fremtid, men også mere personlige forhold, der førte til dette skridt. Seks år tidligere havde han fristet den sorg at miste sin hustru, provstedatteren fra Lynge, efter tyve års ægteskab, og siden var også de to døtre blevet forsørgede; den ene var blevet gift med præsten i Valløby, den senere hofpræst H. C. Bang, mens den anden havde ægtet en amtsforvalter M. Zeuthen. Han var således ene tilbage i præstegården. Det var derfor også af den grund ønskeligt for ham, at sønnen, der året i forvejen havde taget sin eksamen, skulle træde til og ægte sin udkårne, Anna Finchenhagen Olivarius, og såle-

des skabe et hjem for ham på hans gamle dage. Og efter alt at dømme blev det begyndelsen til et såre smukt og harmonisk samarbejde gennem alle årene, som vi siden skal høre om.

Året efter blev Holbo Herreds provst svagelig og anmodede om at få en viceprovst beskikket. Hertil valgte præsterne med alle stemmer, undtagen Schiwes egen, præsten i Græsted, og fire år senere rykkede han op til provst, 1747. Der blev nu yderligere brug for sønnens medhjælp. I sin egenskab af provst holdt Niels Schiwe 15. oktober 1749 en prædiken ved landemodet i Roskilde Domkirke over Ap. Gern. 20, 28 med temaet: »*Guds Omsorg for sin Kirke og Menighed.*« Selvom denne prædiken først og fremmest har adresse til præsterne, lærer vi gennem den den gamle Schiwe at kende bedre end noget andet sted, også som præst for sine menigheder, fordi han der i virkeligheden har tegnet et billede af sig selv i sin omsorg for de mennesker, der var ham betroet. Det er en helt igennem personlig, solid og saglig prædiken, som kan læses med glæde den dag i dag, skønt der er forløbet over 200 år, siden den blev holdt.

Et kort uddrag kan give en smule indblik i, hvordan han har set på sin præstegerning: »Det er en Præsts Bestilling at føde sin Hjord med Ordet og Sakramenterne, vogte dem mod Ulven, drage Omsorg for de Skrøbelige, revse de Kaade og drive Uomvendte til Syndserkendelse og Omvendelse. Der ligger mere Magt paa at redde een vildfarende fra Helvede end at føre ti omvendte til Himlen. En Præst maa give Agt paa sig selv, at han lader Guds Ord være Guds Ord og ikke som en daarlig Købmand blander gode Varer med fordærvede. Og han maa ikke mindst give Agt paa, at hans Liv svarer til hans Ord, at han ikke bryder ned med den ene Haand, hvad han bygger op med den anden. Og det faar intet hjælpe, om han gør sig Folk til Fjender ved at sige dem Sandheden, for ham gælder det, at han kan redde sin egen Sjæl, enten de vil høre ham eller ikke. Alligevel maa ogsaa hvert Menneske give Agt paa sig selv, om han lever som en Kristen eller ikke. Thi ligesom Sejerværket i Huset vel renses af Urmageren

og sættes i Gang af ham, men Manden i Huset dog selv trækker det op og ser til, at det bliver i sin rette Gang, saaledes maa ogsaa hvert Menneske give Agt paa sit eget Hjerte, thi Hjertet er ligesom et Sejerværk, der styrer Mennesket. Det er ikke nok, at et Menneske har sin Præst i Byen, der til bestemte Tider lærer og underviser ham om den rette Saligheds Vej og dermed sætter ham i sin rette Gang, enhver bør ogsaa give Agt paa sit eget Hjerte, at det ikke narrer ham.« Til slut omtaler han tre ting, som må drive en præst til nidkærhed i hans gerning: »Det store Navn, han bærer, den høje Bestalling som beskikket dertil af Helligaanden, og endelig dette, at det er Guds Menighed, der er givet i Præstens Haand. Det høje Kald giver Frimodighed til at tale og Taalmodighed til at lide ondt. Men vi er ikke Herrer over Herrens Arv, saa vi kan gøre med den, hvad vi vil. Vi er hans Underhyrder, som Overhyrden har betroet til at vogte og føre dem, saaledes at vi paa hin Dag kan aflevere dem til Ejermanden. Denne er ikke kommet sovende til dem som Saul til Kongedømmet, men han har selv købt dem med sit eget Blod. Desto alvorligere er Ansvaret for os ved at være dem betroet.«

Det turde fremgå af dette referat, at Niels Schiwe har været en præst, der tog sin gerning op med alvor og kraft og ikke var bange for at sige sandheden. Der er tillige en ikke ringe djærvhed og lune over hans forkyndelse, og på sine steder fornægter han ikke sin jydske afstamning. Efter sønnens udtalelser var han også i det daglige en munter mand.

Fem år senere overgik der imidlertid de to præster i Græsted en frygtelig katastrofe, idet hele præstegården brændte for dem. Det var onsdag før skærtorsdag, den 10. april 1754, noget over middag, at der opstod ild i stuehuset; den bredte sig til alle udhusene og sprang over og antændte degneboligen ved gadekæret, og i løbet af et par timer stod hele gejstligheden i Græsted uden tag over hovedet og var berøvet omtrent alt, hvad de ejede og havde. Provstearkivet, kirkebøgerne og alt familiens bohave gik op i luer, dog bjærgedes de fleste af dyrene, men »ikke saameget

som en Bog eller et Blad blev reddet, baade jeg, min Søn med Kone og Børn maatte gaa fra Ilden, ligesom vi stod, og takke Gud, som reddede vores Liv,« skrev siden provst Schiwe. Det var et hårdt slag ikke mindst for den 75 årige gamle provst, der således næsten nødtes til at begynde forfra.

Der bevilgedes de to præster en rigsdaler af hver kirke på Sjælland til præstegårdens genopførelse, mens degnen måtte nøjes med 2 mark. Den præstegård, som blev rejst på den gamle plads, kom da også til at bære mærke af, at det havde været nødvendigt at spare, hvor spares kunne. Således var ydermurene omkring konfirmandstuen og den østlige trediedel af stuehuset, køkkenregionerne, kun halvt så tykke som omkring den øvrige beboelseslejlighed, en omstændighed, der 175 år senere førte til, at det ærværdige stuehus måtte nedrives, fordi det ganske simpelt ikke lod sig holde oppe længere. Ligeledes var de lange udhuslænger omkring den vældige gårdsplads af sparsommeligheds hensyn opført med lerklinede vægge over et fletværk, der var påsømmet bindingsværket, et arbejde, der i reglen udførtes af kvinder, for at få det så billigt som muligt.

Det 73 alen lange stuehus, der var opført af solidt egebindingsværk med indmurede ubrændte teglsten, var ellers en meget anselig bygning, som i høj grad gjorde sig gældende med sine tre indgangsdøre og sine fem skorstene. Denne drabelige længde på et stuehus skyldtes den omstændighed, at det skulle afgive bolig for to familier, sognepræsten og den gamle enlige provst. Dette satte sit ejendommelige præg på bygningens indretning og gjorde den mindre praktisk for efterkommerne. Den vestlige fjerdedel af huset udgjorde således en alderdomsbolig for provsten, bestående af et studereværelse med arkivrum og to stuer, dagligstue og sovekammer, foruden et gæsteværelse på loftet. Bag studereværelset, med indgang fælles med provsten, lå konfirmandstuen, et langt smalt værelse med højtsiddende vinduer. Mellem provstens opholdsstuer og sognepræstens daglige lejlighed lå storstuen, et stort rum i husets bredde, beregnet til festlige og sørge-

lige lejligheder, som bryllupsstue og ved ligbegængelse. Sognepræstens lejlighed med adgang ad hovedtrappen og husets anseligste indgangsportal bestod foruden af entré og en mindre havestue af en fornem dagligstue med kakkelovnsniche og vinduer til både gård og have, dertil en mindre daglig spisestue og et tilsvarende soveværelse, et anretterværelse og et barnekammer. Bortset fra dagligstuen og naturligvis storstuen var alle disse værelser i

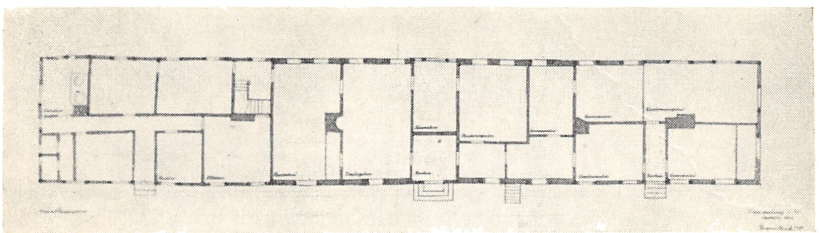

Fig. 2. Grundplan af præsteboligen, opmålt 1927.

husets midte kun ganske jævne af rumfang, men alligevel anselige og smukke.

Den østlige trediedel af huset indeholdt køkkenregionerne og og udenomsbekvemmeligheder. Her fandtes det store køkken, fadebur, mælkekammer, bryggers og folkestue foruden aftrædelsesrum. Af kældere til viktualier fandtes en større til slagtemad under den store sal med adgang fra gården. Desuden var der en mindre halvkælder anbragt under mælkestuen. Adgangen til loftet fandt sted ved hjælp af to hejsestiger, som til daglig svævede over hovedet på en, når man kom ind ad provstens indgang og ad køkkenindgangen. På loftet over barnekammeret fandtes et pigekammer, iøvrigt var det uhyre lange loft mest gemmestedet for havens frugt og markens sæd.

Hele præstegården var tækket med strå, men for stuehusets vedkommende var der anbragt to rækker tagsten forneden for at hindre, at tagdryppet ramte væggene. I det indre var såvel døre som karme smukt udarbejdede i barokstil og med dørhåndtag og

beslag i massivt messing. Bjælkerne lå overalt fremme i stuerne, men der var ikke blevet råd til egebjælker nogetsteds. Alligevel må det siges, at det for sin tid var et værdifuldt og fornemt aktiv, Schiwerne i Græsted 1754 skænkede sognet i den nye præstegård. Ikke så underligt at familien følte sig knyttet på en særlig måde til denne bolig, og med en vis ret tog den i besiddelse, søn efter fader og til sidst sønnesønnen. Alle havde de set den vokse frem

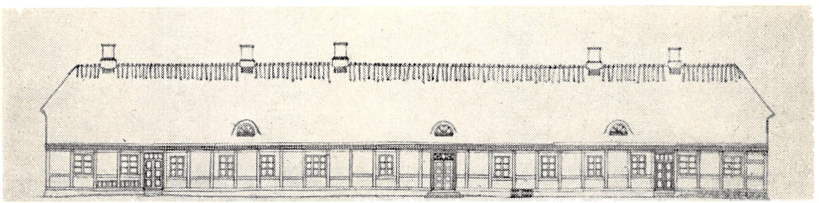

Fig. 3. Præsteboligens facade mod gården.

af asken fra den forrige, den yngste som fireårs dreng, den mellemste som en mand i sin manddoms kraft og den ældste som olding med sine 75 år bag sig. Hvilken glæde har det ikke været for dem alle tre efter hjemløshed at rykke ind og finde deres gerning og opgaver til bedste for deres sogn ud fra dette nye hjem, som utvivlsomt næst kirken har været egnens fornemste bygningsværk.

Den gamle provst fik lov at leve endnu ni år og virkede som provst og præst lige til sin død, kort før jul, den 16. december 1763. Han var da 84 år gammel. Ved meddelelsen herom skrev hans nye biskop, Harboe, disse ord om ham: »Jeg har med Bedrøvelse erfaret, at det har behaget Gud at kalde den retsindige Hr. Provst Niels Schiwe til sig, en Mand, hvis graa Haar jeg ærede, og hvis Ihukommelse skal blive hos mig i Velsignelse.«

Han blev begravet i Græsted kirke. Fra den lejlighed er der bevaret to gravskrifter, det ene hedder »*Skyldigst Æreminde*« og er forfattet af dattersønnen *C. F. Bang* fra Valløby. Den indeholder en opfordring på vers til præster og degne og menige tilhørere om at bære provsten op til sit sidste sovekammer.

Den anden bærer titlen: »*Uforglemmelig Ærekrans*« til de graa Haar af velædle, velærværdige og højlærde Niels Schiwe, og skyldes sønnen *Jens Schiwe*, kapellanen. Som den, der i 21 år havde været faderens medhjælper, kunne han med ikke ringe vægt sætte disse linier over sit vidnesbyrd:

»Den kendte hannem bedst,
som var ham altid næst,
og dette aldrig skrev,
hvis Sandhed ej ham drev.«

I en lang række vers tegner sønnen derpå et såre smukt billede af sin fader som en mand, der ville være med i arbejdet til det sidste, sparede andre, men sig selv ingenlunde, og som gerne hørte andres råd, før han fældede sin dom. Han skildrer ham som den nidkære opvækkelsesprædikant, hvis gerning bar frugt. Men den, der stod i den største gæld til ham, var forfatteren selv, som havde stået i lære hos ham i tre gange syv år, hvis ti sønner, den gamle havde døbt og siden begravet de syv af dem. Han slutter med verset:

»Saa værdig Provst som du ej Holbo Herred savne,
saa flittig Præst som du lad Græsted—Maarum gavne,
saa lykkelig en Far Gud gøre mig som dig,
Saa salig Død som din til sidst Gud give mig!«

Formodentlig har provst Schiwe fået sit sidste hvilested under sakristiet i Græsted kirke. Det var den 22. december 1763.

Jens How Schiwe, som 1763 efter 21 lange kapellanår hos sin fader, endelig rykkede op og blev sognepræst i Græsted, er digteren blandt de Græsted præster. Det var nemlig ikke blot ved faderens begravelse, han optrådte med vers, han havde længe før den tid opvartet selveste kongen og den nye dronning med sine poetiske udgydelser, og han holdt trolig ved med at følge kongehuset i dets forskellige oplevelser med sine digte. Det blev ialt til ikke mindre end *fem større og mindre digterværker*, så han kunne næsten fortjene titel af hofpoet for sin umage. Nogen større

poet var han just ikke, men meningen var sikkert den bedste. Det ældste er fra 1752 og bærer titlen: *Ærestøtte og Glædesolie.* Det er en større historie på ikke ringere end 16 foliosider vers i anledning af Juliane Marie af Brunsvigs formæling med Frederik den Femte. Efter en pause på 15 år måtte der igen et digt til i anledning af den nye konge, Christian den Syvendes første fødselsdag som konge. Det hedder: *Forenede Rigers fornyede Ønsker,* og er i beskeden kvartformat. Eet vers kan tjene som eksempel på den art poesi:

»Har Storbrittanisk Amazon den danske Krone vundet,
saa har stormægtigste Monarch sin store Dronning bundet
med Kærligheds de gyldne Baand — til Tvillingrigets Lykke,
til Kongehusets Zir og Flor — til Kronens Æresmykke«.

Men så oprandt to år senere et stort øjeblik i januar måned, idet kongehuset vendte tilbage fra udenlandsrejse og majestæten selv og den lille kronprins fejrede fødselsdag. Det krævede et digt på fødselsdagsbordet: *Tvende Rigers tredobbelt-Glæde,* 1769. Imidlertid blev hjemkomsten jo ikke særlig glædelig for landet, da den fæle Struensee snart tog magten både fra kongen og dronningen. Men desto større var glæden, da det lykkedes at fælde dragen, den 17. januar 1772. Hvem ville ikke besynge en sådan dag! Fra Græsted kom digtet:*Den uforglemmelige Fredag,* som bragte Kongen Fred og Landet Frelse. I betragtning af, at det er et historisk øjeblik, det drejer sig om, kan vi nok tåle at høre indledningen:

»Han, som paa meget ondt en Tid til Riget spandt,
fortjente sig den Laas og Lukke, han nu fandt,
saa uforskammet som han tragted højt alt mer;
hvor vil han sukke dybt, nu sig forloren ser!
Saa faldt han selv i Grav, den han til andre graved,
kom selv i Snaren, der han den til andre laved.

Den Sten, han slog saa højt, faldt paa hans eget Hoved,
og blev ham værste Stød, det han mod Tronen voved.
Nu sidder han i Bolt, som spilled Bold med stort,
ham — nylig Livets Skræk — nu skrækker Dødens Port«.

Endnu en femte, formodentlig sidste gang, kvad den Græsted præst til kongehusets pris i anledning af de tre høje kongelige personers fødselsdag, 28. — 29. — 30. januar 1773. Det blev digtet: *Den lykkelige Januar Maaned.*

Man tænker uvilkårligt, hvad der kan have foranlediget Jens Schiwe til så vedholdende at opvarte hoffet med sine poesier, og spørger, hvad han har opnået derved? Det første lader sig vanskeligt besvare. Det ældste digt har formodentlig bragt ham i forbindelse med den senere altformående enkedronning, Juliane Marie, og så har dette draget hele den følgende strøm efter sig. Vi ved i hvert fald, at Schiwe var i stor yndest hos hende og hendes søn, arveprins Frederik, som vi snart skal se. En sølvkande, der blev solgt ved auktion efter Jens Schiwe har antageligt været en takkegave fra kongehuset. Iøvrigt tyder intet på, at Schiwe har omgåedes med nogen tanke på at forlade det sogn, der var hans, for at opnå anseligere embede, da han i så fald sikkert havde fået det på grund af sin hofgunst. Men da han i 1782 havde anmodet om at få sin søn beskikket til medhjælper og vordende efterfølger, fik han i hvert fald en sen løn for sin sang 30 år tidligere til Juliane Maries pris. Thi da Asiatisk Kompagni, som havde haft sønnen fire år som skibspræst, ikke lod til at ville give ham en anbefaling for tjenesten, gjorde arveprinsen det til gengæld kraftigt: »Den gamle Schiwe i Græsted har vi alle Naade for.« Og da biskop Balle og kancelliet ikke lod sig nøje dermed, udgik en kabinetsordre i kongens navn fra arveprinsen og hans moder af følgende ordlyd: »Den gamle Præst Schiwe i Græsted vil vi forunde hans Søn, Skibspræsten, til Adjunctus og Successor«. Og dermed var den sag afgjort, iøvrigt til stor fortræd for den gamle fader, men derom senere. Men så havde da præsten i Græ-

sted ikke sunget helt forgæves. Og han har nok vidst, at det var nødvendigt at gå udenom de kirkelige autoriteter i denne sag, og derfor søgt personlig foretræde for hoffet i Fredensborg og afleveret sit andragende i de høje hænder, som han gjorde.

Men denne digteriske produktion giver jo ikke noget indtryk af, hvorledes Jens Schiwe har virket som præst i sine sogne de mange år, han fungerede. Han er nemlig sikkert den præst af alle, der har virket længst i Græsted, idet han efter de 21 kapellanår var sognepræst sammesteds i 36 år til 1799, da han blev entlidiget, altså ialt i 57 år. Desuden kan det bemærkes, at han kom til Græsted som 12 års dreng i 1728 med faderen, således at han ved sin død 1800 havde opholdt sig ialt 72 år i sognet.

Vil vi have underretning om Jens Schiwes kristelige indstilling og åndelige indsats, da må vi søge hen først og fremmest til et alderdomsarbejde, han fik udgivet 1790 i en alder af 74 år. Bogen har han kaldt *Grundregler for den christelige Religion med Christi egne Ord*, men den kaldes mest: Christi egne Ord i Omtale. Det er et større arbejde på 268 sider, inddelt i 42 kapitler, en slags troslære eller katekismusforklaring, sikkert væsentligt bygget på hans mangeårige undervisning i konfirmandstuen og overhøringerne i kirken af den voksne ungdom. Det ejendommelige ved bogen er ikke så meget selve indholdet som den stadige henvisning til Kristi ord i evangelierne. Han siger herom så betegnende i fortalen: »Ligesom jeg ved mange — nu 48-års Øvelse og Forfarenhed i det hellige Prædikeembede haver altid fundet mig velholden og særdeles betrygget ved at holde mig til Christi egne Ord, saa agter jeg det tillige nyttigt, om jeg ved dette lidet Skrift kunde opmuntre Guds Ords og den sande Christendoms Elskere til nøjere Læsning og Betragtning af Christi livsalige Ord, for derved ydermere at stadfæstes i den sande Lærdom til Tro og Gudsfrygt.«

Det fremgår af disse ord som iøvrigt af bogen, at Jens Schiwe har været en ret luthersk prædikant, der ikke har leflet for den da moderne rationalisme. Det er også åbenbart, at han har fastholdt det moderate pietistiske syn, som prægede faderen.

En anden ejendommelighed ved bogen er, at den fortæller os, at Schiwe også har givet sig af med at skrive psalmer, idet han slutter sit arbejde med ti psalmer om den kristne læres hovedpunkter. Selvom disse i meget minder om Guldbergs psalmebog og slet ikke tåler sammenligning med Kingo og Brorson, udmærker den sidste af dem sig ved sin personlige inderlighed. Det er en »Lovsang for Guds store Naade og Godhed mod mig allerringeste og uværdigste.« Lad de to sidste vers stå som en prøve på, hvorledes han på sine gamle dage ser tilbage på sit liv med et ydmygt hjerte og taknemmeligt sind:

»Har du, alvise Gud, behaget
at prøve mig saamangen Gang,
igennem surt og sødt mig draget,
nu blandet Graad, nu Frydesang.
Det alt har tjent mig til godt,
du var og er mit faste Slot.

Har du mig værdiget at være
dit Ords Tjener mange Aar,
til andres og min egen Lære,
al Æren du alene faar!
Jeg skilles ej fra dig, min Gud,
naar jeg fra Tiden her gaar ud!«

Der blev ikke forundt Jens Schiwe et lignende harmonisk samarbejde med sin søn, Peter Schiwe, som han havde haft med sin fader, provsten. De sidste atten år blev tværtimod overordentlig tunge, fordi sønnen fuldstændig tog magten fra ham, som vi om et øjeblik skal se. Nu var det hans tur sammen med hustruen til at slå tiden ihjel oppe i provstens alderdomsbolig i præstegårdens vestende. Først døde hun i 1794, og han fik bevilling til at sidde i uskiftet bo. I april 1800 fulgte han efter, 84 år gammel som faderen. Efter hans død afholdtes auktion på præstegården over deres efterladenskaber. Det var ikke noget helt ringe bo, som en oversigt i slutningen af denne afhandling vil give under-

retning om. Også hans bogsamling blev spredt for alle vinde. Den omfattede ca. 150 bind, der blev bortsolgt i 124 numre. Fortegnelsen over dem viser, at hans interesse har samlet sig om de lutherske fædre og pietismens værker; en smule af Holberg og Struensees omvendelseshistorie har dog også fundet vej til hans reol. Alt i alt gav auktionen 644 rigsdaler, men efter at omkostningerne var gået fra, skal der kun være blevet ca. 150 rigsdaler til deling mellem et par uforsørgede børn. Dermed var den anden Schiwes saga ude.

Vi kommer så til den sidste af Schiwerne i Græsted, *Peter Schiwe*, og det kan ikke nægtes, at med ham kom en skarnspræst til roret, og det næsten fra den første dag. Han var født 1750, blev tidlig student, men brugte ca. 12 år om at blive færdig med sin eksamen, så han har formodentlig dyrket andre guder. Derefter lykkedes det ham, sagtens mest ved sin morbroder og senere svigerfader, skibskaptajn Olivarius' hjælp, at komme med en ostindiefarer som skibspræst i fire år. Men han har antageligt opført sig så tarveligt, at kompagniet ikke ville beholde ham, og heller ikke var til at formå til at fremkomme med nogen rekommendation til biskoppen for hans tjeneste, hvorfor faderen, som vi hørte, gik køkkenvejen om ad enkedronningen for at opnå at se ham forsørget som medhjælper og successor i Græsted, 1782.

Derved fik sognene ham at trækkes med i hele 34 år. Og sålidt skønnede han på faderens gode vilje, at der ikke gik lang tid, før han havde skubbet sine forældre ud af reden og tiltaget sig al magten. Det kom for dagen fem år senere, da han mod pant i præstegårdens avling søgte et lån på 600 rdl. i den geistlige enkekasse. Da viste det sig nemlig, at den unge Schiwe ligefrem havde øvet vold mod sin gamle fader for at fremtvinge afståelsen. I et privat brev til provst Schrøder i Søborg betroede faderen ham, at sønnen »havde slaaet ham haardt for Brystet«. Ikke desto mindre satte sønnen sin krig igennem.

Vi får nogle år senere yderligere et trist indblik i, hvordan

Peter Schiwe behandlede sin gamle fader. Det var i 1793 og følgende år, da han var under anklage for en provsteret for mange forskellige forseelser, ikke mindst over for sine degne og skoleholdere, og disse havde andraget biskoppen om tilladelse til at gå til skrifte og altergang hos den gamle Schiwe i stedet for den unge. Da udtalte biskoppen sine betænkeligheder ved at give den ønskede tilladelse, »fordi denne ellers ingen Ministerialia (ɔ: kirkelige handlinger) forretter og formodentlig af Frygt for sin Søn vilde undskylde sig, som desuden har saa ganske betaget ham al Magt og Myndighed, at han næppe tør sige denne sin trodsige Søn et Ord til Advarsel, om han ellers ikke vil udsætte sig for en Behandling, hvis Afskyelighed jeg gruer for at beskrive«. Når biskop Balle, den besindige mand, som selv kendte til modgang fra egne sønner, ville udtale sig så nedsættende om den unge Schiwes forhold til sin fader, kan man let forestille sig, hvilken tortur det har været for hans gamle forældre, af hvilke hans mor gik på gravens rand og kort efter døde, og faderen var meget svagelig, at leve under tag med sønnen, som tilmed kort i forvejen var bleven enkemand, efter at hans første hustru, kusinen Dorthea Olivarius 1791 var død fra ham og sønnen Johannes, 40 år gammel.

Men det var ikke blot overfor sin familie, han opførte sig som en skurk; sine nærmeste medarbejdere, degnene og skoleholderne, som de kaldtes, lå han i hårene på, både i Græsted og Maarum. Han forlangte således, at de skulle afholde bylæsning ɔ: undervisning af den konfirmerede ungdom ved aftenstid omkring i de forskellige landsbyer. Og på prædikestolen titulerede han dem som »vankundige og unyttige«, betegnede dem i indberetninger som »hornede Amfibier«, ligesom han forbød folk at tilmelde kirkelige forretninger hos dem, og de heller ikke blev betroet til at hente og bringe vin til altergangen. Og da degnene fik biskoppelig tilladelse til at søge nadveren hos provsten, opfordrede Schiwe en søndag, hvor degnen i Græsted var til alters i Søborg, menigheden til at bede om, at Hornemans Communion måtte tjene ham til sand Omvendelse. — Biskoppen forsøgte at få den hal-

starrige præst til at gå i sig selv, men »da Schiwe paa ingen Maade ved mine alvorligste Formaninger vilde lade sig bringe til Eftertanke«, lod han disse sager sammen med en del andre stridigheder med provsten, som vi siden skal høre om, indanke for en provsteret, og han udtalte: »Han er en Mand, som ingen Skaansel fortjener«. Provsteretten blev nedsat i Ramløse Skole 1793, men til Schiwes held gik protokollen med vidneførsel og alle dokumenter hen og brændte med Lille-Lyngby præstegård, så Schiwe fik den store triumf, at provsteretten måtte frikende ham for enhver tiltale.

Men det varede ikke sålænge, før det trak sammen om ham til en ny provsteret. Hertil bidrog ikke mindst hans forhold til sine foresatte, provsten og biskoppen. I anledning af en klokkeransættelse i Maarum betegnede Schiwe i en klage til biskoppen provst Schrøder som »et Monstrum af Trættelyst og et fuldkomment Bevis paa provstelig ugrundet Myndighed saavelsom Ringeagtelse og Ligegyldighed mod en Medtjener«. I en indberetning til biskoppen siger han med hentydning til provstens navn, »at Græsted Præstegaard kunde han uden at skryde betegne som den bedste Præstegaard i Herredet«. Biskoppen nøjedes med at give Schiwe en næse, men provsten lagde sag an imod ham og vandt, hvorfor Schiwe hadede og forfulgte ham, endogså efter at han var flyttet til Helsingør. Biskoppen viste han sin ringeagt i 1791 ved at begynde en visitatsgudstjeneste før biskoppens ankomst. I en indberetning novbr. 1799 kaldte Balle Schiwe: »en Skraaler af ringe Indsigt, haard og ubøjelig, der holder sin Menighed i Ave, men ved forsigtig Omgang hindres Ophævelser«. Ved en visitats otte år senere udtaler den nu gamle og trætte biskop Balle følgende om ham: »Hans Maal falder noget tungt, saa at jeg, som sad i Koret, havde vanskeligt ved at forstaa ham. Dog var det, jeg fik at høre, kristeligt og opbyggeligt. Han katekiserede nogenlunde vel og messer skikkeligt.« Helt anderledes gik det det følgende år, da den nye provst Sørensen fra Vejby holdt provstevisitats, da udeblev Schiwe ganske og havde fået en degn

i Gilleleje til at prædike for sig. Og da provsten udbad sig en forklaring i den anledning, svarede Schiwe hovent: »Hvem har bemyndiget Dem til at fremtræde saa utidig stolt i min Maarum Kirke til Ligtales Holdelse over Skovrider Petersen og saaledes indtrænge Dem i mit Embede?« Det gav en mulkt på 20 rdl., men Schiwe protesterede og sagde, at han havde været bortrejst for at få en tand trukket ud, »og man skammer sig vel ved at mulktere en Mand, fordi han for Tandpine ikke selv kan forrette sit Embede«. Uheldigvis havde Schiwe ved samme lejlighed — vel for at drille biskop Balle — gjort bemærkninger om, at menigheden var opbragt over og misfornøjet med den nye — evangelisk-kristelige-psalmebog. Provsten foranstaltede da afholdt menighedsforhør, hvoraf fremgik lige det modsatte, at folk var tilfredse og glade over den ny psalmebog. Da så Schiwe yderligere beskyldte provsten i en skrivelse til biskoppen for »at ynde Skolelærer Liebst Kone, der havde tjent Provsten tidligere som Husjomfru«, og provsten forsvarede sig med, at han var taget ind hos læreren før en visitats, »fordi Schiwe som sædvanligt ikke bød ham nogen Vederkvægelse«, trak det for disse og sikkert mange andre uforskammetheder op til provsteret nr. 2 for pastor Schiwe. Han mødte dog ikke godvilligt, men forlangte en verificeret udskrift af kancelliets ordre til provsten, »thi min Provst, saavelsom mine Kirkesangeres Adfærd mod mig er baade i og uden for Embede saa overlagt ond og yderst fornærmelig ved alle Lejligheder«. Mon dog ikke den forfulgte Uskyldighed selv havde været mest ude om det? Da provsteretten denne gang var nedsat i Tikøb skole, søgte Schiwe ved alle mulige kunstgreb at forhale sagen, så den trak ud over fire år, men til gengæld blev han tilsidst 1807 idømt en bøde på ikke mindre end 854 rdl. Denne lussing stækkede Schiwes stridssyge nogle år.

Også med sine sognebeboere lå han bestandig i strid og førte proces. Navnlig var det galt med Græsted kro, som han havde forlangt nedlagt. Da det ikke skete, klagede han over, at den nye kromand drev ulovlig handel; denne havde dog sine papirer i or-

den. Men nogle år senere besværede han sig over, at kroen nu var bleven »en virkelig Røverkule, saa der næppe gaar nogen Dag uden Vold og morderisk Overfald paa uskyldige«. Og han beretter om »en Gaardmand, der havde faaet det ene Øje revet ud, og at han selv havde grebet ind i et Slagsmaal og var bleven overfaldet af en Karl, som han havde givet en velfortjent, solid Ørefigen.« Hvad det endte med, kendes ikke. Man fortæller, at bønderne førte proces mod ham om præsteskoven, nuværende Græsted Hegn, eller en del af den, idet de påstod, at den tidligere havde været fællesskov, hvor de havde græsset deres kreaturer og svin før udskiftningen, men Schiwe skal have vundet sagen, da skoven ved udskiftningen var bleven henlagt under præstegården. Ligeledes siges, at det skal være i anledning af denne sejr, at Schiwe har rejst den sten med indskriften: »P. Schiwe 1807« og et par briller indhugget ovenover, som den dag i dag står ved Tulstrupvejen ind mod stengærdet om præstemarken, ½ km vest for Græsted kirke. Sagen kendes imidlertid ikke. Og det er et spørgsmål, om ikke stenens rejsning står i forbindelse med noget helt andet. I året 1790 havde Schiwe nemlig efter ansøgning og klage over, at bøndernes kreaturer hjemsøgte præstegårdens marker, fået kancelliet til, på statens bekostning at indhegne præstens mark med 1500 favne stengærder. Om nu dette arbejde omsider er blevet fuldført omkring 1807, da er det ikke urimeligt, når man andetsteds fra kender Schiwes lyst til at triumfere, at han har følt trang til at rejse sig selv dette minde, for at indskrift og briller i forening skulle sige bønderne: »Der kan I se, jeg var den klogeste!« Bønderne måtte nemlig efter ordre selv opstille og vedligeholde deres raftehegn om deres marker. Og han har sikkert også fra prædikestol givet denne udlægning, som traditionen har fastholdt til denne dag. Af de lange stengærder er der ikke stort bevaret, men »*Schiwestenen*«, som den kaldes, er blevet stående uanfægtet til vore dage. Det skal også være Peter Schiwe, som har fået slæbt den såkaldte »*Djævlesten*«, med hestefoden og spor af barnefødder, formodentlig en gammel offersten, hjem

fra præsteskoven til præstens have, hvor den endnu findes, om end den er ved at synke i jorden. Man fortæller, at han tvang bønderne til at lægge heste til for at trække den uhyre sten den lange

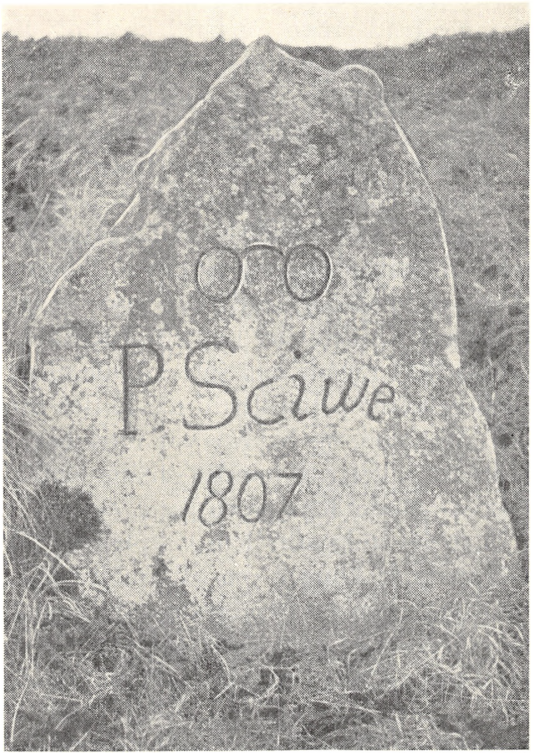

Fig. 4. Sciwestenen.
Efter fotografi af E. Neertoft.

vej, til gengæld har de sikkert fundet det meget passende, at den djævel af en præst, som de havde at trækkes med, også fik den ondes kontrafej hjem til sig selv!

Men til sidst gik det galt for den stridige præst. I anledning af en injurieproces for ærefornærmelser mod en sagfører blev han på kancelliets forlangende i maj 1813 suspenderet fra sit embede.

Sagen, der til at begynde med drejede sig om, at Schiwe i sin egenskab af laugværge for en enke uden tilladelse havde underskrevet med navnet på en af hendes slægtninge, voksede efterhånden til det uhyre på grund af Schiwes letsindige indlæg i retten med beskyldninger mod retten for partiskhed og utroværdighed og med skældsord og forsmædelser mod sagfører Stagsted i Nødebo. Ved birketingsdom blev Schiwe idømt store bøder og frakendt æren. Mens sagen gik videre til Hof- og Stadsretten, hvor dommen blev stadfæstet, og Schiwe var sindet at indanke sagen for højesteret, havde han rodet sig ind i en anden proces. Han havde nemlig anklaget auktionsdirektør Lemvigh af Esbønderup for svindel ved en skovauktion og sluttet sin klage til statsminister, grev Reventlow, med disse ord: »Vil man vente at fælde Ræven maa han ej have Vinden eller Lugten af Krudtet«. Ved dommen herfor i juni 1814 ragede han sig en bøde til på ca. 400 rdl. foruden forskellige salærer. Imidlertid nåede den første sag to år senere frem til højesteret, og Schiwe var foreløbig også i denne sag idømt bøder og salærer af mindst samme omfang som i den anden. Da svigtede modet ham på én gang, og han frafaldt appel til højesteret. I stedet indsendte han i september 1816 et meget ynkeligt andragende til kongen om »Barmhjertighed og Naade for mig gamle Mand, min Hustru og fire uforsørgede Børn, hvis Fremtids Skæbne bliver mig en daglig Kummer og grædende Bebrejdelse«. Han bad om æresoprejsning og om tilladelse til at beholde sit embede mod at lønne en kapellan. Biskop Fr. Münter erklærede hertil, at der ikke i de otte år, han havde været biskop, var indkommet nogen klage over ham, selvom rygtet om ham ikke var til hans fordel. Biskoppen havde visiteret hos ham 1810 og spurgt menigheden, om den havde noget at erindre, men der fremstod ingen besværing. Hr. Schiwes prædiken ved den lejlighed havde været »meget maadelig, Katekisationen noget bedre, men Embedsbøgerne fandtes ikke ganske i Orden«. Biskoppen anbefalede ham til at opnå oprejsning på sin ære, støttet af Hof- og Stadsrettens anbefaling og hans modstanders erklæring. Derimod

kunne han dårligt gå med til hans forbliven ved embedet, da provstens erklæring, som grunder sig på mange års erfaring, er ham aldeles imod. Selv turde han ikke erklære ham for »mere uværdig til at være Religionslærer, end han var det i min Formands Tid, da han havde saa mange Stridigheder og Processer.« Derefter henstillede han sagen til kongens nåde og kancelliets afgørelse. Den 11. december 1816 faldt afgørelsen: Schiwe fik æresoprejsning, »dog forbydes det ham at bære den gejstlige Ordensdragt og at udføre gejstlige Forretninger«. Dette betød i virkeligheden afsættelse. Der tilstodes ham dog en mindre pension på 100 tdr. byg årlig efter kapiteltakst, ligesom han siden også opnåede erstatning for nådensåret. Hvad der sikkert i høj grad bidrog til, at Schiwe blev fjernet fra sit embede, var sognebeboernes andragende til kongen om snart »at faa en Præst for vor egen«, som de udtrykker sig, »efter at vor Præst i over tre Aar har været forbuden Prædikestolen og alle andre præstelige Forretninger, formedelst Proces, hvilke han sjældenthen har været foruden«. De ville gerne »igen kunne nyde den Glæde, at vi ikke længer *lønner en uværdig*«.

Under Schiwes treårige suspension var embedet blevet passet af en kapellan, Paul Bang fra Bergen, som siden kom til Strø. Schiwe havde indlogeret ham i provstens gamle studereværelse, hvor der nu kun var murstens gulv og murstenskakkelovn og utætte vinduer. Herover besværede han sig, og da det ikke nyttede noget, flyttede han hen hos lærer Liebst og fik Schiwe til der at møblere et værelse til sig. Men da denne imidlertid havde fået lagt bræddegulv i værelset, og Bang en dag var rejst til hovedstaden, lod Schiwe uden videre møblerne hente til præstegården og forlangte, at han skulle flytte tilbage, og han nægtede at betale læreren kostpenge. Hvorledes de fik ordnet det, kendes ikke.

Schiwe synes at have været en ret habil landmand. Hvert år afholdt han gerne auktion på præstegården over såsæd, og trods de mangfoldige bøder og mulkter, han måtte betale for sin krigerskhed, synes han ikke i sin præstetid at have været i økono-

miske vanskeligheder før måske til sidst. Da sagfører Stagsted efter birketingsdommen ville have penge til dækning af bøderne, som Schiwe var idømt, og derfor udskrev en tvangsauktion i præstegården over otte af Schiwes stude, bad denne før auktionens påbegyndelse om en times henstand, i hvilken han fremskaffede pengene. Dagen før sin afrejse fra Græsted i maj 1817 solgte han ved auktion sæd for 1368 rdl. Præstegårdens vedligeholdelse gjorde han ikke meget ved. I storstuen var der således i flere år intet gulv, og Schiwe undskyldte sig gang på gang med materialernes kostbarhed og umuligheden af at skaffe dem under krigen. Kirkebøgerne efterlod han i meget dårlig stand; i dåbsprotokollen manglede adskillige, som ikke var ført ind, og konfirmanderne for de sidste 20 år fandtes ikke. Men endelig slap da Græsted af med det gale spektakkel af en præst, hvis tid var gået med kiv og strid gennem alle årene. Det er sandsynligt, at han har haft en skrue løs et sted og har lidt af forfølgelsesvanvid.

Han købte efter afsættelsen Flynderupgård i Tikøb sogn, men kunne ikke klare sig der og flyttede til København, hvor han døde 1828, 78 år gammel. Han skal til sidst have været så fattig, at der måtte lånes til hans begravelse, om man kan tro overleveringen. Hans hustru, Anna Marie Jørgensen, døde først 1835. En søn blev student, en anden boghandler i Kristiania, en tredie skomager, mens en datter forblev ugift. Således endte Schiwernes saga i Græsted med, at han kom ud af embedet på en uværdig måde, men om han havde holdt sig i skindet og ikke indladt sig på de to sidste processer, da havde han kunnet fejre Schiwernes 100 års jubilæum i sognet i sit dødsår.

Bilag.

Uddrag af Holbo Herreds gejstlige skifteprotokol 1800 f. vedrørende Jens How Schiwes efterladenskaber, der bortsolgtes ved auktion på Græsted præstegård juli 1800:

Af *sølvtøj* fandtes en sølvskål med låg, der vejede 43½ lod

og blev solgt for 24 rdl., endvidere 9 spiseskeer, 12 theskeer, 1 sukkertang, 1 sukkerbøsse, 1 potageske, 1 vinske og 2 sølvlommeure. Sølvet indbragte ialt 100 rdl.

Af *kobber:* En kedel, en tærtepande, 2 thekedler, 3 themaskiner, 1 malmmorter, 1 fyrfad, 1 æbleskivepande, 1 lyseplade og 1 kaffekande.

Af *messing:* 1 kedel, 1 dørslag, 1 kaffekande, 1 lyseplade og 1 skummeske.

Af *tin:* 9 større og mindre fade, 24 flade og 6 dybe tallerkener, 1 thepotte, 1 større ske, 1 bordkrans foruden 1 kammerpotte.

Af *porcelæn:* 17 flade kinesiske tallerkener.

Af *jerntøj:* diverse større og mindre gryder, riste, pander, bradpande, spande, trefod, fyrfad, strygejern, bismere, lamper og lygter, økse, save, hegle, kaffemølle og æbleskivepande m. m.

Af *trævarer:* Diverse grynbøtter, tønde- og fjerdingmål, bøtter og spande, 1 kærne med tilbehør, mælkekander, sibøtter, smør- og flødebøtter foruden musefælde og spyttebakke.

Af *sengeklæder:* 10 olmerdugsdyner, rød og blåstribede, 6 hovedpuder, 1 dusin lagner, hørlærreds pudevår, 2 drejlsduge, 8 duge af bygkorn og blårlærred, 12 hørlærreds servietter, håndklæder, 11 hørlærredsskjorter, hørlærredsgardiner, halsklæde og et parti brunt vadmel.

Af *gangklæder:* 3 præstekjortler, henholdsvis af backart, stof og klæde, 1 ny slåbrok, 1 rejsekavaj og do. kappe. Den tidligere afdøde hustrus klæder: 1 rød silkedamaskes kjole, 1 sort silkekjole, desuden kjoler af taft, sirts med trøjer af silke og sirts med tilhørende skørt og underklokke, 2 fløjls pelsværks pels, den ene med sølvhager.

Af *møbler:* 1 ege chatol med skab, 2 dragkister, 1 kinesisk skab, 1 blåmalet klædeskab, 3 fyrrekister og skrin, kufferter, 3 spejle med forgyldt ramme, 2 senge med omhæng, flere fløjborde, 1 kanapé, 8 gyldenlæders lænestole, 9 læderlænestole, 1 stueur, der går 24 timer, i blåmalet futteral, det kostede 15 rdl., 2 større vindovne, der indbragte 42 rdl., 24 skilderier, deraf et af Chri-

stian den Fjerde, et stort kinesisk thesæt med tilbehør af spølkom, kander og thekopper tilligemed et thebord.

Af *kreaturer:* 2 køer, 1 får og et lam, der solgtes for ialt 38 rdl.

Kilder til nærværende afhandling:

Om *Niels Schiwe:* Foruden de nævnte trykte arbejder, forordet til Holbo Herreds Provstis justitsprotokol 1754 f. og samme, side 40 og 50, desuden Sjællands Bispearkiv i Landsarkivet.

Om *Jens Schiwe*: De omtalte trykte værker af præsten, Bispearkivet og for boets vedkommende registreringen og auktionsopgørelsen i Holbo Herreds gejstlige skifteprotokol 1800 f. (se bilaget).

Om *Peter Schiwes* liv og meriter fortæller fremfor alt Bispearkivet. Med benyttelse heraf er der i S. P. Gardes optegnelser om Holbo Herreds historie på Landsarkivet samlet det væsentlige om hans to provsteretter. I korrespondancesager fra Kronborg Rytterdistrikt berettes om hans attentat på kroen. For hans to sidste processers vedkommende giver Kronborg Rytterdistrikts justitsprotokol og sammes domsprotokol samt domsprotokol for den kgl. Lands- Overrets- samt Hof- og Stadsret i København 1814—16 grundig underretning. Om hans ophold i Tikøb og død se Gardes optegnelser.

Billeder:

Mindesmærket over Niels Olivarius i Græsted Kirke og Schiwestenen efter fotografi. Tegning og opmåling af præstegården fra 1754 foretaget 1927. Fotografi efter originalerne i Kunstakademiets arkiv.

HULERØD - DRONNINGENS MØLLE

Af LOUIS BOBÉ

Sjællandske Vallen er den lidet kendte betegnelse for den tre mile lange højderyg mellem Helsingør og Nakkehoved, hvor skrænten daler for atter at hæve sig mod kystens nordligste pynt Gilbjerghoved.

Eftersom det rige sildefiskeri i Øresund stadigt mere svigtede, opstod der ved reformationstiden en række fiskerlejer fra Hellebæk til Gilleleje.

Den danske kystfiskerbefolkning har ved sin ofte farefulde dont og sine stolte bedrifter som redningsmænd vundet ry i vor historie og digtning og den har dannet kernen i orlogsværnet og koffardifarten. Der har i tidens løb dannet sig en karakterfuld menneskетype, som har sat spor i dansk malerkunst såvel i gengivelser af fiskernes liv i storm og stille som i enkelportrættet.

Sjællandsvallens og dens befolknings historie er endnu ikke skrevet i sammenhæng. Begyndelsen er gjort med en særlig bog om Hornbæk i nyere tid og udgivelsen af tidsskriftet om Gilleleje.

Om strækningen fra Hornbæk til Nakkehoved har jeg som mangeårig landligger i Dronningmølle samlet en del efterretninger, der forhåbentlig vil give anledning til en uddybelse af stoffet.

Kildekrog har navn efter kilden ved den såkaldte Kong Hagens Høj. Ifølge sagnet skal en kvinde fra Hornbæk, der i mange år havde været sengeliggende, være bleven lægt ved at drikke af kilden, som hun havde set i drømme og kunne påvise. Ungdom-

men i Hornbæk plejede at spadsere ud til den St. Hans aften og at smykke den med sten og blomster. Et udblik fra højen over til Kullen har P. C. Skovgaard malet. Kildens løb kan endnu følges i det udtørrede lerleje ved købmandsforretningen i Kildekrog. Navnet *Femhøje* tilskrives de fem åse, som fandtes dér.

Villingebæks historie går langt tilbage. Omkring 1173 bortskænkede kong Valdemar Villingehoved skov, der siges at strække sig mod øst til Hornisse, det ældste navn for Hornbæk sø, i vest langs åen Hornis bæk til Villingebækken, hvis udløb endnu ses. Om en skovrydning her minder navnet på landsbyen Villingerød. Navnet Villinge, hvis ældste form er Widelingerud, stammer fra det olddanske personnavn Wither.

Videre går vejen forbi den i nyere tid opførte mølle, der tjener til sommerbolig, men desværre har mistet sine vinger; på den anden side den idylliske Kassegaard, der i 1610 kaldes med sit rette navn *Karsegaard*. I 1582 nævnes i jordebogen et Karsemose.

I *Hulerød* samler interessen sig om stedets gamle møller, Sode, Hulerød og Dronningens Mølle. Hulerøds grænser angives i 1683 at strække sig mod vest til Munkerups Enghave, mod øst til Dronningens Mølle og i syd til Esrom å. Det omfattede den gang kun tre landgildehuse, hvert med en kålhave og indesluttet toft, kaldet *Hulerøds Hauge*, og som lå i fællesskab.

Hulerød nævnes i et i Søborg den 29. oktober 1271 udstedt aktstykke, hvori kong Erik Glipping mageskifter med Esrom kloster på vilkår, at han får dets ejendom i Lille Værløse til gengæld for Sode Mølle i Sodebjerg på betingelse, at klostret ikke svigeligt ved Sode holder vandet tilbage til skade for kongens nedenfor beliggende mølle, som kaldes *Holærhø*, eller i denne selve opfører nogen dæmning eller hæve og forhøje hovedstokken, den bærende planke i dæmningen tværs over åen.

Den nyeste tids forskning har villet knytte et endnu ældre historisk minde til Hulerød. Afd. universitetsbibliotekar, dr. phil. Sofus Larsen, der var nøje kendt med de stedlige forhold, en lærd latinist og saxokender, har henlagt kampen mellem Absalon

og venderne ved Huleminde den 24. oktober 1066 til Hulerød. Denne begivenhed skildres udførligt af Saxo, der selv skal have været nærværende. Absalon, der havde tiltrådt bispestolen, vogtede over kystens forsvar og lå her med 6 skibe. Han havde netop forrettet sin morgenandagt, da han blev opmærksom på, at otte vendiske skibe, drevne af »Pifteren fra Skåne«, kom ind. Absalon angreb dem og jog dem på flugt.

Sophus Larsens antagelse blev unødigt hvast tilbagevist af J. Olrik. Jeg savner adkomst til at tage parti i sagen.

Stednavnet afledes af holl, Høj, at henføre til den banke, på hvilken landstedet Jægerhytten er bygget og som har ligget højere, da Esrom fjord skar sig ind i landet. Dette viser mængden af strandskaller, man har oppløjet i den store mark ved huset. Minde, d. v. s. åbning, kendes fra Nyminde og Kjerteminde.

I det sekstende århundrede nævnes Hulerød Mølle oftere. I 1529 fik Jep Maller livsbrev for sig og hustru på Haalløer Møller. Til abbeden i Esrom udgik i 1559 kongelig befaling om, at lade de to torper nedbryde, som han skal have bygget ved kronens Mølle Hollere, da de er møllen til stor skade. I de følgende år har der været foretaget bygge- eller dæmningsarbejder ved stranden op til møllen, da bønderne i Holbo herred, der ligger til Krogen, efter skovfogedernes anvisning pålægges at hugge 12 læs ved, som skal føres derhen.

I 1572 nedsattes landgilden af Hulerød Mølle med 6 pund mel. Mølleren, Las Villumsen, erklærer i 1581, at grunden til hans skatterestancer i flere år skyldes, at møllehuset og kværnen er meget forfalden, hvorfor det befales Johan Taube at bringe begge dele i stand. Opførelsen af et nyt møllehus planlagdes. Taube og Frederik Leyel var i april 1583 ude ved Hallore for at forhandle med Valentin Graver om den grøft, som skal graves dér, hvor møllehuset skal stå. Graveren vil grave grøften ud til stranden, men fundamentet under huset må ske på egen bekostning og andrage 1500 rdl. Kort efter pålagdes det Taube at befale kongens tømmermand, Paaske, at indrette en kornmølle; da han forelø-

big ikke kan komme til at tilhugge Hallore mølle før grøften og det dige, som skal laves til møllen, bliver færdig. Dette skete dog i 1585, da besidderen af Hindzehof, Peder Clemidsson, klagede over den skade, han har lidt ved den til Hollere Mølle gravede grøft. Dette i forbindelse med hans sygdom har forvoldt, at han er kommen til at restere 3 tønder byg af sin landgilde.

Samtidig nævnes Schod Mølle, »som man har begyndt ved Halfør«. Den vil, foruden de tidligere udgifter komme til at koste 3—4000 rdl., men arbejdet skulle alligevel fremmes og bekostningen udredes af tolden.

Når byggearbejderne på det nye mølleanlæg nu tog fart, skyldes det *Dronning Sophie*, enke efter kong Frederik II, og hende til ære, der ejede grunden, kaldtes møllen, *Dronningens Mølle*, med hvilken betegnelse den optræder i 1588. Møllerens hus var, som det fremgår af nedenstående, næsten herskabelig indrettet i flere stokværk, statelige stuer og kamre, men dets vedligeholdelse var bekostelig, og tilmed var det ikke forsvarligt bygget. Den første møller, Christian Høring, klagede i 1588 og 1597 over, at møllen var sat for højt i landgilde. I 1602 eftergaves der mølleren Mads von Brunsvig (Matthias aus Braunschweig) et halvt års mølleskyld. Der udgik i 1608 ordre til lensmanden om at lade nogen fornøden bygning foretage på Dronningens Mølle og kort efter fik Hans von Franchenhusen befaling til at nedbryde Dronningens Mølle og opføre den fra ny af på egen bekostning med savskærerløn, tømmerarbejde og nedstødning af pæle, hvorfor han skulle have ialt 280 rdl. I 1610 fik mølleren fra majdag 1608 til samme dag 1609 eftergivet 10 pund mel af hans mølleskyld, da han på grund af møllens bygfældighed ikke har kunnet male i et halvt år. Byggearbejder på et nyt møllehus har vistnok ikke været foretaget. Af mindeværdige begivenheder i stedets historie under Trediveårskrigen kan mærkes, at kong Christian IV ved sin hjemkomst fra Norge i 1624 gik i land ved Dronningemølle.

En redegørelse for mølledriften i det første halvhundrede år Dronningemølle bestod, er givet 1647 af *Peder Wellsen*, »bevaa-

nendes i Dronningens Mølle.« Huset er bygget med 3 kværne, fra begyndelsen i den hensigt, at der skulle males det samme, hvorefter landgilden sattes for højt, nemlig til 70 tdr. mel, hvilket de tidligere der boende nogenledes kunne erlægge, fordi de kgl. bønder var forpligtet til at lade deres landgildekorn male i mel dér, og deraf bagtes brød til kongens behov. Tilmed lagdes der i de tider ingen bekostning på møllens beboere, da kongen holdt alle landgildemøller vedlige. Men eftersom der lå tre møller i nærmeste nærhed, kunne Wellsen ikke få korn nok at male med een kværn. Undertiden, når han helst ville lade male, unddrog mølleren i Esrom, Christian Rumpler, ham vandet, så at han slet ikke kunne male, eftersom der ingen sø eller dam fandtes, hvor noget vand kunne holdes i forråd.

Grunden under møllehuset var »meget falsk og ubestandig«. Det store hus, for mølleren ganske unyttigt, var tre lofter højt, med en dobbelt skorsten, som dog ikke brugtes, undtaget af det ene loft over møllen. Denne store tynge lastede på grunden, thi når den ene kværn brugtes, rystede hele huset, »lige som det strax vilde nederfalde«. Nogle af Wellsens formænd var gerådet i højeste armod, og en del var bortrømt fra møllen, og en var på grund af gæld frataget den. Wellsen bad om, at møllehuset måtte forandres som i alle andre møller, således at en fattig mand kunne holde det vedlige.

Som følge af Wellsens klage afholdtes der tingsvidne af Povl Jørgensen i Borsholm, Peder Lauritzen i Esbønderup og Niels Ollesen i Hollerød, som vidnede, at Wellsens formænd, Mads Møller og Peder Clemendsen, gik i armod fra møllen. Lensmanden A. von der Kuhla kom til stede i Dronningmølle og bekræftede, at møllehuset var meget brøstfældigt, meget stort bygget fra først af, med sale, kammerser og skorstenen over møllen, hvad der nu var overflødigt.

En senere møller var *Peder Weygand*, der døde 1724 (begr. 21. dec. i Esbønderup Kirke). I sit ægteskab med *Maren Bollesdatter Luxdorph*, datter af sognepræst i Nørre Jernløse Bolle

Pedersen Luxdorph og Karen Hansdatter — havde han børnene Magdalene Marie, født 1702 i Dronningemølle, gift 1725 med Jacob Frigast, og Christence, født 1703. Som enke overlod Maren Weygand styret af mølledriften til den unge *Mathias Bang*, der i 1725 fik den i fæste. Han tilhørte den vidtforgrenede slægt Bang, af hvilken et medlem, kammeradvokat Oluf Lundt Bang, under uhjemlet angivelse af sin nedstamning fra den forlængst uddøde adelsslægt Bang, i 1777 adledes med navnet de Bang.

Mathias Bang var søn af byfoged i Hillerød, Ole Madsen Bang og hustru Maren Jensdatter. Født 3. maj 1699, blev han 18. januar 1726 i Esbønderup Kirke viet til Weygandts enke. Familien i Dronningmølle var således på fædrene og mødrene side af god herkomst og førte et kultiveret levesæt. I 1743 havde Bang en møllersvend, to andre karle, en liden dreng og tre piger; han ejede en chaise og i skat svarede han årligt 40 rdl. Ved landevejens deling blev ejendommens anlæg skilte fra hverandre. Herom minder en stor sten på landstedet »Jægerhytten« med indskriften:

M(athias) B(ang) M(aren) B(olles) D(atter) 1750.

Maren Bang døde i 1754 i en alder af over halvfjerds år og blev bisat i den Bangske familiebegravelse i Esbønderup kirke (6. maj). Bang ægtede kort efter, i oktober 1754, i Asminderød kirke *Karen Döllner*, født 1737 (døbt 25. sept. i Vor Frue Kirke i København). Hun tilhørte den for sin dyrkning af ædle havekulturer bekendte gartnerslægt. Hendes fader, Carl Frederik Döllner var først gartner ved prins Carls have udenfor Nørreport, derefter i Nykøbing p. F., senest gartner og slotsforvalter på Fredensborg. Moderens navn var Anne Hansdatter Korup. Brylluppet »ved Fredensborg Slot« blev lovsunget i et digt af A. Frobøes.

Mathias Bang døde 20. dec. 1770 i Dronningmølle. Hans enke ægtede 22. okt. 1773 *Christian Claudi Rehfeldt*, fuldmægtig på Esrom. Han fødtes omkring 1735, bestod 1768 dansk juridisk eksamen, 1773 birkeskriver ved Kronborg Rytterdistrikts Birketingsret, og fik samtidig skøde på Dronningmølle. »Bryllupsfesten

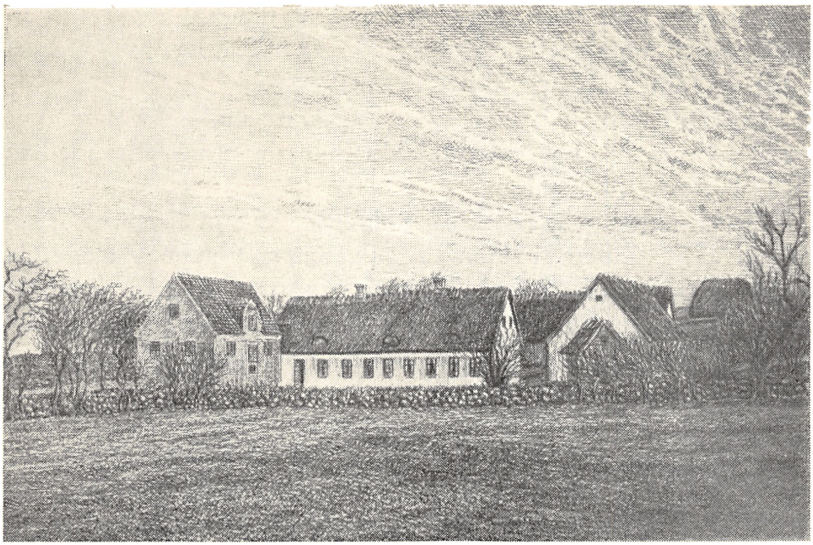

Dronningmølle 1824.

på Dronninge Møllen« blev fejret på prent af en anonym digter J. F. S.

I sin bolig i møllen optog Rehfeldt forklaring af den 19. nov. 1774 ved Kildekrog eller udfor Femhøje forliste skotske skipper Thomas Brown. Han var bleven reddet af fem behjertede fiskere fra Hornbæk og Villingebæk, der havde set hans besætning, styrmand, tre matroser og en skibsdreng opsluges af bølgerne. Skipperen, der havde fået den bedste pleje i møllen, tilbød sine redningsmænd en belønning, som de afslog. Tildragelsen blev almindelig bekendt ved Ove Mallings tre år senere udkomne folkebog, »Store og gode Handlinger af Danske og Norske.« Den danske kammerherre C. S. v. Plessen i Paris blev grebet ved læsningen og udsatte en livrente af 125 rdl. årlig til deling mellem de tapre fiskere. Af disse kendsgerninger hentede Ewald som bekendt stoffet til sit syngespil Fiskerne.

Ved testamenter af 1790 og 1793 tildelte Rehfeldt sin tilkom-

mende enke halvdelen af sit bo mod at hun til underhold for hans søster Sophie Charlotte udsatte 12 rdl. årlig, hvilket bortfaldt, da hun fik tillagt 30 rdl. af postkassen.

Rehfeldt døde 2. april 1794 i Dronningemølle 58 år gammel og blev begravet i Esbønderup kirke; hans hustru overlevede ham til 1796 (begr. 25. april).

Dronningmølle arvedes af Rehfeldts stifsøn *Stephen Bang*, født o. 1756, død 1821. Han var to gange gift, med Abelone Cathrine Bärner, død 13. febr. 1799, og Margrete Magdalene Frederikke Jørgensen. I gærdet omkring Dronningmølle ved vejen læses på en sten årstallet 1796 og bogstaverne S(tephen) B(ang) og A(belone) C(athrine) B(ärner).

Arving til Dronningmølle blev Stephen Bangs søn *Mathias Peder Bang*, født 1796. Om ham hedder det i folketællingen af 1850: »Kapitalist, bortrejst for sin Fornøjelse.« Senere ejedes stedet af den sidste møllebygger *Herman Rom* (1814—85), fader til den bekendte redaktør og husflidsmand N. C. Rom, og af grosserer *Ferdinand Andersen*, der af møllehuset opførte en stor villabygning, hvis park og have, gennemskåret af den gamle Mølleå, løber ud til stranden.

Allerede i midten af det 16. århundrede var her udskibningssted for tømmer fra Gribskov. For at lette brændetransporten blev der i årene 1802—05 gravet en fem fjerdingvej lang kanal fra Esrom sø forbi dettes mølle, mellem Dragstrup—Rødkilde marker på venstre og Villingebæk jorder på den højre side ud til Dronningemølle.

Udskibningen af brænde og tømmer foregik ved pramme, der langs bredden blev trukne af heste, som stod på stald hos særlige husmænd i Esrom. Midtvejs i kanalen var et fald på 16 fod, omladningsstedet, hvor et skråplan, ad hvilket brændet gled ned, erstattede en sluse. På bakkedraget til venstre for Dronningmølle, brændepladsen kaldet, hvor nu Klithotellet ligger, opstabledes tømmeret og udskibedes på vogne med heste, der ofte i vandet til bugen, førte det gennem havstokken til de opankrede brænde-

skuder. Ved anlæget af Hillerødbanen i 1873 ophørte den gamle, besværlige form for brædde-transporten. Den nederste del af kanalen afhændedes til et interessentskab, som skulle lade det overflødige vand føre ud til havet.

Over kanalen fører den såkaldte Handskemagerbro. Oprindelsen til denne betegnelse er måske det i 1747 nævnte »Handskemagerhus ved Dronningmølle«. Brændepladsen er opstået ved tilsanding, der har lukket for det gamle gab. Stedet burde aldrig være blevet bebygget. Det var et typisk nordsjællandsk strandlandskab og med resterne af de gamle skanser et af de mest ejendommelige partier af kysten, en glæde for naturvenner og et fristed for befolkningen.

Fra brændepladsen går vejen gennem Munkerup til Nakkehoved, der altid har været Hulerødfolkets udflugtssted på Gillelejes grund. Heroppe i en ensom stund mellem klitterne tænker man på Søren Kierkegaards optegnelser fra hans sommerophold i Gilleleje i 1835. Her var efter hans egne ord »hans Genfødelse til Ende, hans aandelige Tilbliven som Personlighed fuldbyrdet.« Den stemning, der har opfyldt ham, kan endnu efter hundrede år genføles. »Naar jeg da stod her en stille Aften, naar Havet med dyb, men stille Alvor istemte sin Sang, naar mit Øje ikke mødte en eneste Sejler paa den uhyre Flade, men Havet begrænsede Himlen, og Himlen Havet, naar paa den anden Side Livets travle Syslen forstummede, og Fuglene sang deres Aftenbøn, da fremstod ofte for mig de kære Afdøde. Herfra har jeg set dets Overflade forvandles til et uhyre Snefog og hørt Stormens Bass begynde at overdøve; her har jeg set saa at sige Verdens Fremkomst og dens Undergang, Syn, der i Sandhed byder Tavshed.«

RUNGSTED OG EWALD

Af LOUIS E. GRANDJEAN

Stednavneudvalget beskæftigede sig i 1929 med betydningen af stednavnet Rungsted eller det gamle Runesti uden dog at påpege nogen bestemt løsning. Man henstillede tre forskellige tydninger, hvoraf den ene angav forledet som ældre dansks run, runæ: løb, beslægtet med verbet rende [1]).

Ved mindefesten for Ewald 11. 7. 1943 i Rungsted udtalte professor *Vilh. Andersen* imidlertid: »Det ældgamle fiskerleje Runesti er måske opkaldt efter en bæk Runa, den hviskende, ligesom den Ronne å i Skåne, hvor Tycho Brahe skrev en hymne til sin muse Urania.«[2])

Professor Vilh. Andersens teori støttes af de lokale, topografiske forhold. Fru *Maren Jensen*, Linstowsvej 11, som er født 1876, har fortalt mig, at i hendes ungdom gik der en *kildesti*, som den kaldtes af beboerne i lejet, fra kilden bag ved direktør Feldthusens ejendom, langs med kildebækken ind gennem Søholm til Rungstedlunds have. I Søholms have gik der en bro over den bæk, som kom vest fra oppe fra den hælde, som ender i Bjerget eller Bræddehøjen, som den lokalt kaldes. Kilden, der nu kaldes Alvilde-Kilde flød rigeligt i hendes ungdom og dens bløde vand blev især af fiskerne anvendt til at koge gule ærter på. Blandt sundhedskilderne hørte den altså til de såkaldte »ærtekilder«. De private ejere af ejendommene var ikke glade for passagen ad kildestien, og da de blev indhegnede var kildestiens saga ude. Men endnu idag springer kilden, et jernrør kommer ud af munden på

et barokt mandshoved hugget i sandsten; det skal stamme fra det gamle Hørsholm slot. [3])

Vilh. Andersen mindede i samme tale om, at Ewald ikke brugte ordet muse, men foretrak Camoene, som måske har noget

Blyantstegning af P. Hougaard: Runekilden.
Originalen tilhører fru Tove Grandjean.

at gøre med den ældgamle tro på de hellige kilders legemligt lægende og åndeligt livgivende kraft, man sætter det i forbindelse med de latinske ord for sang og synger: Carmen og cano. I den forbindelse bør det nævnes, at kilder ofte får navn efter lyden, vi kender således Hulken og Græderen, Hulkekilden og den grædende Kilde og endvidere Kogekilden og Sydekilden. [4])

Er der et naturforhold på stedet, som har givet dette leje sit særlige præg, da er det netop denne kilde og dens bæks løb gennem fiskedammene, og der skulle ikke være nogen betænkelighed

ved at godkende Vilh. Andersens fortolkning af lejets navn. Det, at den gamle Runesti har været bevaret ligetil de nulevende ældres ungdom under navnet Kildestien synes at være det bedste bevis. Stien gik langs Rune, som hviskende løb fra sit væld og ud i terrænet, det hviskende blev hos Ewald til eensrislende fald.

For Ewald blev Runekilden en poesiens fontæne og det var jo tilmed hans sproglige klangsans, der reddede Runesti navnet fra at blive til Rundstedt, som hoffet kaldte gården, Ewald var med til at skabe navnet Rungsted med det rungende i sig, med mørk klangfarve.

Naturskønheden på Ewalds tid.

»Rungsteds Lyksaligheder« digtede Ewald straks den vår, han kom til kroen, det nuværende Rungstedlund. Det var i maj 1773, at digtet blev til og naturskønhederne må have inspireret ham dybt og dårende. Dog har professor *Hans Brix* i sin tid [5]) om digtets sujet ludet til den opfattelse, at det mindre var et studie i marken, mere et alment billede af frodig sommer. Vi vil undersøge dette spørgsmål, og tillige om Ewalds ophold i Rungsted nu var lutter lyksalighed.

Det ældste originalkort over Rungsted by [6]) er fra 1782, det år da hofmaleren, professor og justitsråd *Vigilius Erichsen* erhvervede Rungstedgaard efter den unge grev *Christian Stolberg*.

Dette terrænkort, udført 7 år efter at Ewald var forflyttet fra Rungsted, viser os med andre ord de lyksaligheder, som Ewald har prist, de terrænforhold, han har ladet sine øjne dvæle ved, når han vandrede sine ture, når vejret og gigten tillod det. Vi kan med fuld sikkerhed sige, at *kortet viser* os *Ewalds Rungsted*.

Kroen er, som det ses på kortet, aftegnet med sine i slutningen af 1670'erne rejste 4 længer, der helt lukker gården. Da Ewald kom til kroen, var bygningerne næsten 100 år gamle. Man ser også, at indkørslen gik gennem en port i den østlige længe udmod stranden. Haven er tegnet med frugttræer, gange og rabatter

rundt om den cirkelrunde fiskedam, der lå midt i parken. Vi skal fortælle indgående om denne park i et særligt kapitel. Mod vest i det nordvestlige hjørne af krohaven finder vi »Kirkehøj« eller »Bjærget«, som det hed i 1705. Højen ligger fri af høj beplantning med åben udsigt til Øresund.

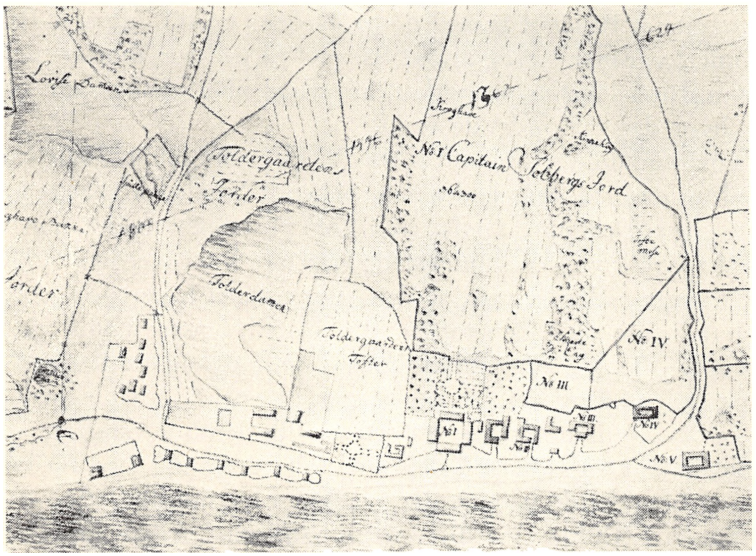

Udsnit af ældste terrainkort over Rungsted by 1782.
Øverst til venstre ses Lovisedam og Spillepenge. Rungsted kro er den gård, som har no. 1. De 8 huse på kortet til venstre ligger ved Linstowsvej; det nederste til højre er matr. 14, hvor Ewald boede.

Ved siden af kroen (no. 1) ligger bøndergårde, mens fiskerlejet ligger østen og sønden for Rungstedgaards have. Lidt sønden for fiskerlejet ser vi på kortet en å, *Møllebækken*, hvis dybe kløft endnu i vore dage ses i haverne til »Lyngbakken« og »Møllebækken«. Der er en mølledam og en eng, som omgiver bækkens løb. Ved landevejen må stigbordet have stået tilligemed selve vandmøllen.

Ude på Rungstedgaards agre ser vi — de fleste vel til forun-

dring — en række fiskedamme: *Spillepenge, Lovisendam, Raunshavedam, Hyttefad* og *Højbrodam*. Dette er nemlig et ganske andet billede end det, vi kender fra nutiden. På de længst mod vest liggende fiskedamme ligger idag golfbanen, men forsvundne er de alle. Disse fiskedamme hørte til Hørsholm slot, først kammerherre, baron *Chr. Vilh. Güldencrone* købte 1796 som daværende ejer af Rungstedgaard de på gårdens grund liggende fiskedamme, hvor man havde drevet fiskeavl på gedder, aborrer, suder, brasen, flirer, skaller og horker, alle slags »herrefisk« samt ørreder, hvor der var rindende vand.

Lovisendam var opkaldt efter Fr. IV's dronning. Hun var 4 år ældre end sin gemal, der som bekendt havde en svaghed for unge piger. *Dronning Louise* fik i 1703 Hørsholm med Rungstedgaard »såvel som den sammesteds værende kro med dets bygninger, hauger, fiskeriet med al dets tilliggende« forærende, det år, da hun måtte døje den tort, at Fr. IV til venstre hånd ægtede grevinde Vieregg. Dronning Louise opholdt sig undertiden på Rungstedgaard og det var hende som på en lille ø i Lovisendam — kaldet Louisenholm — opførte et lille lysthus omgivet af et smukt haveanlæg. Her sad den forskudte dronning med sin kummer og brændende jalousi, der vel ikke blev mindre, efter at Fr. IV atter i 1712 blev viet til venstre hånd med Anna Sophie Reventlow.

På denne lille holm søgte dronningen ensomheden i det skønne, ja hartad paradisiske landskab, hvor hun søgte trøst i pietismens triste livsstil. Ageren vest for Lovisendam benævnes på kortet for *Skovhaven*, den har formentlig været en del af det kongelige lystanlæg omkring Louisenholm. Da Louise døde 1721 forfaldt hendes sikkert primitive lysthus, og det skal være aldeles bortstjålet og nedrevet omkring 1754, altså inden Ewald kom til egnen. Men dammen lå der og haven skal have eksisteret lige til 1800-tallets begyndelse.

Man vil forstå af dette kort fra 1782, at Rungsted virkelig havde lyksaligheder! Dette at egnen hørte ind under Hørsholm

betød jo, at herlighederne: jagten og fiskeriet, blev beskyttet. Den kgl. vildtbane med de fredede hjorte gjorde vildtet halvtamt, så at det færdedes op ad menneskenes boliger. Strandfogeden på Ewalds tid i Rungsted, der var fisker tillige, havde en datter, som erklærede, at i hendes ungdom var der så meget vildt omkring Hørsholm, at dyrene ofte søgte skjul i en sandgrav bag bedsteforældrenes fiskerhus i lejet. [7]) Sandgraven er den, der ligger bag kæmpehøjen i Rungstedhøjs have.

Og fiskedammene prægede selvklart egnens fugleliv. Derfor digter Ewald jo også både om vildgæssene og hejrerne i »Vinteren, Brudstykke«, som har denne passus:

Søen hvidnes, hærdes, fryser,
bække sagtnes, standse, stå.
Er det vel at undres på,
om min stakkels muse gyser.

Her tænkes altså på Runebækken og Møllebækken og man forstår, at vinteren i Rungsted er noget ganske andet end sommerens Eden for netop Ewald.

Den unge digter Frederik (Fritz) greve Stolberg erklærede, at han intetsteds havde elsket som Rungsted: »de venlige bøgelunde, der vexler med marker, enge og landsøer — det herlige hav.... I Rungsted opfyldte naturens skønhed mig alt som dreng til begejstring.« [8])

Stolbergs moder havde fået Rungstedgaard 1766 og her opdrog hun 12 børn til hun døde 22. 12. 1773, altså mens Ewald boede på kroen. Datteren, komtesse Catharina, der også var meget belæst og poetisk begavet, har fortalt om de vilde svaner, der trak over Rungsted fra Østersø til Vesterhav med deres vingeslags melodiske susen, om højen med den pragtfulde udsigt over Øresund og om stenene ved stranden, der ragede op over vandspejlet og hvor sælhundene badede sig i solen.

Sælstenene har stenfiskerne snart taget sig af og sælen har fiskerne snart grundigt udryddet. Med de unge adelige på Rung-

stedgaard har Ewald, der boede dør om dør med dem på kroen, haft en vis kontakt.

Men allerede fra århundredets begyndelse har vi et yndigt vidnesbyrd om stedets skønhed, endda fra udlandet, idet franskmanden *de Vrigny*, som 1705 besøgte kroen skrev om denne: »Vi tilbagelagde vejen mellem København og Helsingør i 5 timer, men hvilede en ekstratime i et hus eller herberge ved Sundets bred. Man kalder dette sted, *hvor der kun er få huse*, Ronstockrow. Det er den smukkeste kro på egnen. Huset er nyt med en firkantet gård af en betydelig størrelse, helt omgivet af bygninger. Der er meget gode logementer med en meget smuk have bagved fuld af frugttræer og utallige blomster. Bag ved haven hæver sig en høj og en smule længere borte er der en skov....« [8a]).

Når de Vrigny kalder kroen ny, har den sikkert været fint vedligeholdt, for ny var den ikke.

Rungsted kro.

Det var dronning Louise, som 21. 10. 1705 bortforpagtede Rungsted kro til en forpagter *Mathias Frigast* og ved denne lejlighed opgives det, at kroen havde »fire bindingsværks tavlmurede og teglbehængte længer«, af hvilke den nordre var stuehus, den vestre dels stuehus dels bryggeri m. v., den østre stald og den søndre lade. Det opremses endvidere, at der i stuehuset findes følgende lokaliteter:

Strandstuen, værtens dagligstue, kongens stue med sengekammer, den store gæstestue, Peters, Gynters og forvalters kamre, gevæxtkammeret, frøknens kammer, kælderstuen, hundekælderen, foruden en del mindre kamre, køkken og kældre o. s. v. [9]) Den store gæstestue var altså det lokale i kroen, hvor gæsterne blev beværtet, skænkestuen i modsætning til den simplere kælderstue (slyngelstuen). Da man ligger midt i den kongelige vildtbane, må der være en kongens stue og jagtselskabets hunde må have sin egen kælder.

Af en inventarieliste fra 1707 får vi at vide, hvordan krohaven så ud. Den var flot og pragtfuld og en af de kongelige gartnere må vel have anlagt den. Fra 1721 véd vi, at gartner *Kyhn* havde 312 rdl. og gartner *Ostmann* 200 rdl. i løn på Hørsholm, mens en sølle skovriders løn bare var 100 rdl. [10]) Både 1740 og 1745 boede gartner Chr. Ostmann i Rungsted, så nyanlægget er nok hans. 1755 var han ifl. havearkitekt *Johs. Tholle* på Sophienborg. Der stod i krohaven: 57 kirsebærtræer, 8 højtstammede æbletræer, 5 højtstammede pæretræer, 23 små ditto, der er 9 kvædetræer, 10 blommetræer, 1 mispel, 24 franske æbletræer og så kælne træer som 12 abrikoser og 4 ferskentræer, desuden to unge morbærtræer og et ungt kanelkirsebærtræ. Dette var med andre ord en ganske usædvanlig have, ja en næsten kongelig have, som måtte hensætte enhver krogænger i forundring. Det hedder endvidere i Frigasts forpagterkontrakt fra 1705 om »Bjærget« i kroens have »under hvilken er anbragt en lavendelhæk og i miidten *FREDERICUS QVARTUS*, på begge ender 2de trætrapper med rækværk, ovenpå bjærget 2de lysthuse.«

Det hele har været meget elegant anlagt lige til det klippede majestætsmonogram. Trapperne og lysthusene har antagelig givet højen sit senere og endnu brugelige navn Bræddehøjen.

Kroen var den, som toldforvalter *Lauritz Eskildsen* havde forpligtet sig til at genopbygge i slutningen af 1670'erne, og ved Frigasts forpagtning var krobygningerne altså 25 år gamle, men så velholdte, at franskmanden Vrigny kalder dem nye.[11])

At den vestre længe var bryggeri og ikke bryggers skyldtes, at der til kroens genopbygger og hans arvinger af majestæten var givet »fri bryggeri og brændevinsbrænderi« og endda på vilkår, at der ikke måtte holdes nogen kro 1 mil på hver side af Rungsted. Et værdifuldt privilegie.

Det var 10. 12. 1763 at fiskemester *Ole Jacobsen*, Ewalds vært, købte Rungsted kro af dronning Sophie Magdalene med privilegier og jordtilliggende (gårdene no. 3 og 6 i Rungsted samt 4 fiskerhytter) og uden at erlægge nogen købesum, men blot mod

at betale de i hans forpagtningstid afholdte vedligeholdelsesudgifter på bygningerne, der da havde en alder af næsten 90 år og mod at svare en afgift til amtskassen på brændevinskedlen. Vedbæk, Mikkelborg og Nivaa kroer var forpligtet til at aftage både øl og brændevin fra Rungsted kro.

Det er så heldigt, at der også eksisterer et generalinventarie over »Ronsted Kroes værelser og dessen inventarium« fra 1760[12]) i anledning af godsets overlevering fra den ene amtsforvalter til den anden. Og ved denne liste får vi da et billede af kroen og krohaven 3 år før Ole Jacobsen overtager den og 13 år før Ewald blev indlogeret på kroen. *Det er Ewalds Rungsted kro og krohave, vi lærer at kende ved denne liste.*

Først omtales *Strandstuen.* »Består nu af 3½ fag med bræddegulv og loft, derudi 3 fag engelske vinduer i trærammer, hvoraf de underste er at op- og nedskyde, ligeledes engelsk glasdør ud til stranden med ruder af glas. Udenfor samme strandstue til stranden en opgangstrappe, som på den ene side er beklædt. Endnu i samme stue en stor jern Windofen på 3 skruer med rør, kramper og jernfod samt dør. Samme windofen varmer derved værende 2 små sovekamre, som tildels er indrettet af den gamle gang og tildels af strandstuen. Til 1 kammer fra ovenmældte strandstue på højre hånd en ordinær dør, 2 kamre på den venstre hånd fra strandstuen.«

Det er strandstuen, som særlig interesserer, idet både en på Rungstedlund og en i fiskerlejet overleveret tradition udpeger strandstuen som den, Ewald skulle have boet i. Dette forhold kommer vi tilbage til. Den almindelige opgang til stuehuset var fra gården til forbemældte værelser og værtens dagligstue en gammel trappe og til indgang 2de halve døre med behørig beslag.

Strandstuen mod øst med engelske vinduer og glasdør og med en windofen, der også skulle opvarme flere sovekamre tør nok siges at have været et aldeles uanvendeligt opholdsrum om vinteren for en gigtpatient. Ingen vinduer trækker vel så frygtelig som de engelske.

Krohavens dejlighed er også gengivet i 1760-listen. Langs muren ved huset er der et stykke hæk af »Lamberske nøddetræer udfor 12 fag samt et abrikos- og fire ferskentræer.« På den nor-

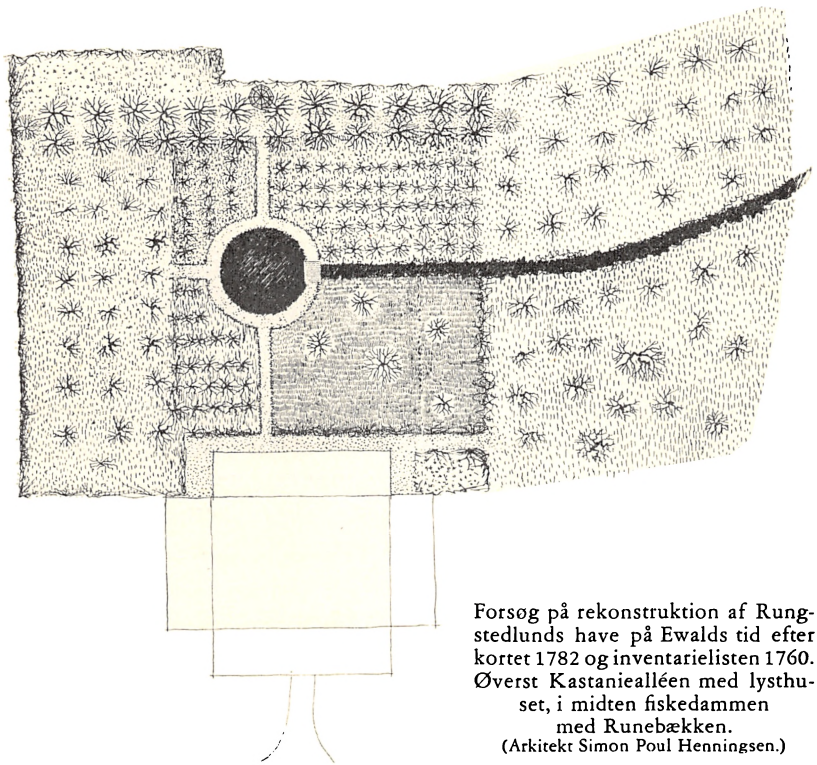

Forsøg på rekonstruktion af Rungstedlunds have på Ewalds tid efter kortet 1782 og inventarielisten 1760. Øverst Kastanieallèen med lysthuset, i midten fiskedammen med Runebækken. (Arkitekt Simon Poul Henningsen.)

dre side af haven »ved plankeværket« er der 8 vinranker, 11 blommetræer (adskillige sorter), et stort spansk nøddetræ og et kirsebærtræ.

Ved gærdet på den søndre side (ind mod Rungstedgaard) er der en hæk med ordinære nøddetræer, 3 æbletræer, 1 pæretræ og 3 blommetræer. På venstre hånd af gangen op til huset fra lysthuset: 3 kanelkirsebærtræer, 7 højtstammede og 1 lavtstammet

pæretræ, 1 lavtstammet kvæde, 2 lavstammede spanske hyld, 1 blommetræ, 1 højt- og 1 lavstammet æbletræ, 1 blommetræ, 1 højt- og 1 lavstammet æbletræ, 1 kirsebærtræ og 3 højtstammede pæretræer, 4 lavstammede og 1 højtstammet æbletræ, 4 blommetræer, 2 spanske hyld, 1 kirsebærtræ.

En allé mod vestre side af haven med 24 castani træer og et lysthus og ved hver ende en spansk hyld. (Af disse står endnu 4 castanie træer i række og et par andre isoleret.) Atter 5 højtstammede æbletræer, 5 blommetræer, 1 pæretræ, 7 kvædebuske.

Gangen med fiskedammen: på rabatter er hist og her lavendel og ribs og stikkelsbær.

Præget af herskabelighed er ingenlunde ændret i denne park, men i de forløbne 55 år er 11 abrikoser og 2 morbærtræer segnet, antagelig i kolde vintre, men de 4 ferskentræer har holdt stand. Kirsebærtræerne er selvklart blevet for gamle og er i stor udstrækning blevet erstattet med blommer. Æble og pæretræerne må antagelig også i en vis udstrækning være blevet fornyet. Måske er haven ved denne tid blevet endnu skønnere med den nye kastanieallé og lysthuset nede i selve haven, vinrankerne og lavendelhækkene ved gangen omkring fiskedammen har også præget haven omkring 1760. Arkitekt *Simon Henningsen* har tegnet rekonstruktionen af krohaven på grundlag af terrænkortet 1782 og inventarlisten 1760 med støtte i kortet fra 1816.

Digtets lokalbetoning.

Professor Brix har udregnet, at Johannes Ewald kom til Rungsted kro den 18. eller 19. marts 1773 og det kan næppe rammes nøjagtigere.[13]) Brix dokumenterer derefter, at »Rungsteds Lyksaligheder« efter den plads digtet har i Ewalds kladdebog må være skrevet i forsommeren 1773 efter al sandsynlighed i maj måned. Det er altså født i digterens sind 2 á 3 måneder efter hans ankomst til kroen. Det synes at passe i alle måder, stærkt og straks har egnen virket på ham ved sin paradisiske karakter og

ved krohavens virkelige overdådighed, hvor Ewald i sæsonen daglig har haft frugttræernes blomstring for øje: kirsebærblomsternes hvide kaskader, ferskenblomsternes yndefulde fraise og abrikosernes lyserøde mylder. Og til disse farveorgier har Runekilden og bækken rislet med sit klare krystal, så Ewald har kunnet høre dens hviskende småklukken dag og nat. Og gik han et par hundrede skridt mod syd ad Strandvejen, stod han ved Mølledammens stigbord, hvor vandets tunge falden gav en anden enstonig og frisk kølende melodi men også et ensrislende fald. Det rindende vand elsker også nattergalen, som endnu er en af Rungsteds lyksaligheder i lyse nætters stemning, da resterne af Tolderdammen inde i Rungstedgaards have endnu består.

Digtets første vers er umiddelbart naturindtryk fra stædet og fra krohaven »som roser udbrede, hvor sangersken bygger« (nattergalen) og de sprudlende bække med stedse eensrislende fald. Denne første vår i Rungsted var gået lige til Ewalds hjærte, vi føler det også af lejlighedsverset »Til F og L 1773« vistnok skrevet også i den underskønne måned maj:

> Den svageste udruster sig. Den spæde
> udvider selv sit lille bryst til glæde,
> som himlen spår.
> Et sødt, jeg ved ej hvad, en kælen smærte,
> en salig længsel svulmer i det hjærte,
> der næppe slår.

Man føler overbevisende, hvor næsten overstadig lykkelig og ellevild Ewald er i Rungsteds vårbrud og vår.

Andet vers i Rungsteds Lyksaligheder om »skovens letspringende sønner« (hjortene) synes da også at være affødt af studier i marken, hvor vildtet var så talrigt.

Kun ikke dette vers' høstbillede passer ind i øjeblikket, da verset fødes, men atter tredie vers med bølgerne, der skvulper langs Strandvejen og kigget nordpå til Disken med ankerliggerne er et fint situationsbillede, der stærkt har optaget digteren.

Endelig er fjerde vers viet dronning Louise, om hvis færden herude i Rungsted man har fortalt ham på kroen, når han spurgte om oprindelsen til navnet Lovisendam og Louiseholm. Ja meget her i disse omgivelser »bød tit en Lovise forglemme sin kærlige kummer!«

Resten af digtet er vemodige refleksioner over kummer og smærte, som Gud har givet så skønne udtryk, altså i grunden et spejl på Ewalds eget uharmoniske indre, der søger balancen i skaberens kraft.

Men det er i 8de vers, at han betragter sig som en lyksalig digter, som glæden indbød til »sin hytte.« Hvorfor taler nu Ewald om denne hytte, når han boede på den skønne krogård med de mange herligheder? Han gør det tit. I »Levned og Meninger«[14]), som han skrev i Rungsted, hedder det: »Af denne årsag finder jeg i denne time i min ensomme grotte en langt større vellyst ved en halv flaske vin i min ensomme grotte end jeg skulle finde i det udsøgteste selskab.« Louis Bobé har rigtigt oversat grotte ved lysthus, og her er vi således i krohavens lysthus under kastaniernes kroner eller i et af lysthusene på bjærget, Kirkehøjen. Men hvor han sammesteds pag. 83 skriver om Arendse siger han til læseren: »O, Du, som smerter har gjort følsom og øm, Du som mishandlet, forladt af verden, sidder i *Din ensomme hytte*« der tænker han i sin isolation i Rungsted på noget andet end Strandstuen på kroen. I den næste artikel, pag. 85 også om Arendse hedder det meget tydeligt: »Det er næppe to år siden at min Arendse kom til mig, da jeg lå *i min ensomme hytte* uden andet selskab end min kummer og mine smærter.«

Hans Brix har fastslået[15]), at hele fjerde hæfte til »Levned og Meninger« er skrevet af Ewald i juni-juli 1775 i Rungsted og at det derfor er muligt at fastslå tidspunktet for Arendses sidste besøg, eftersom det er to år før. Besøget har altså, siger Brix, fundet sted i sensommeren 1773 og det var i Rungsted, at hun stod ved hans leje. Brix har dertil en morsom udredning for, at datoen var den 19. 8. 1773. Man kan slutte sig hertil, men ikke

finde harmoni mellem udtrykket »ensomme hytte« og Strandstuen på Rungsted kro.

Hvor finder vi løsningen?

Hvordan boede Ewald i Rungsted?

At Ewald har boet på selve kroen er ganske givet og der er heller ingen årsag til at betvivle den gamle tradition, at Strandstuen var det rum, hvor han sad og skrev og måske også sov.

Her i denne stue skrev han i hvert fald »Levned og Meninger«, hvor det pag. 69 hedder: »Herved advares alle og enhver af de skribenter.... at de aldrig arbejde, når de har anfald af gigt, aldrig i et kammer, hvor der er megen gennemgang og mange fluer og aldrig længere end 3 timer ad gangen. I dette øjeblik har jeg udfundet denne regel.« Af inventarielisten ved vi nemlig nu, at Strandstuen var en gennemgangsstue med trappenedgang ud mod Øresund i gavlen. Den er utvivlsomt blevet flittigt brugt i sommertiden. Det er også i denne stue, at datteren i huset, frøken Jacobsens skødehund »Maske« sniger sig ind ad havedøren, mens Ewald sidder og arbejder, thi det er om den, at det hedder i klagesangen af skødehunden Maske fra 1774:

> Kom tit i vejen for en Herveys billeder,
> som gjorde streger i en Sneedorfs vise blade
> og parantheser i en Youngs betragtninger!
> O store hund, som jeg uværdigt tit har bandet.

Og mangt et kaffeslapperas har Ewald sammen med hunden deltaget i på kroen, eftersom klagesangen har denne passus:

> Og når nu caffedunst opstiger for at samle
> det talesyge køn til mønstring og conseil,
> så holder hun sig nu ærværdigt til de gamle
> og taler i tenor om hendes næstes fejl.

Og hvor bliver der måske så ofte brygget *andet bryg* på kaffen som på en kro? Mon ikke også »påskrift på en Caffekande« skulle henhøre til Rungsted-tiden:

> »Som venskab, så Din saft, Du ædle Mokkafrugt!
> Bør være ren, og stærk og varm og umisbrugt.«

Dette pudsige vers, som Søren Kierkegaard kunne udenad.

Men har Ewald boet uafbrudt i Strandstuen i det halvtredje år, han tilbragte i Rungsted? Vi véd for det første, at han taler om sin *ensomme hytte*, som på ingen måde kan være Rungsted kro, vi véd, at Ewald var gigtpatient og *dranker*, og at et ophold just på en kro derfor kunne synes mærkelig valgt, og vi véd, at Strandstuen med engelske vinduer ville være særdeles uegnet til at huse en *gigtpatient* om vinteren.

Viceskoleinspektør *H. C. Rosted* i Hørsholm interviewede i 1928 den gamle fisker *Niels Hansen* (Strandvej 102), der kort efter døde 84 år gammel, og fiskerdatteren Kathrine Petersen, død 1949 som 68 årig. Frøken Petersen erklærede »efter en gammel tradition her i lejet skal Ewald have boet i Lohmanns hus på bakken på Linstowsvej; det er en meget gammel fiskerhytte«. Det var denne tradition, Rosted forelagde den gamle fisker Niels Hansen, der erklærede: »Jeg har altid kendt den beretning«.[16])

Man kan tænke sig, at Ewald lejlighedsvis har måttet rykke ud af sit kammer på kroen, når der var mange gæster, men man kan måske bedre forestille sig, at Ewald i den lune sommertid har boet i Strandstuen på kroen og i den kolde vintertid boet i fiskerhytten med de små ruder og lavloftede rum, hvor varmen bedre kunne holdes, og alligevel være tinget i kost på kroen. På den måde fik man også digteren af vejen om aftenen, når der hang gæster og drak i skænkestuen.

Meget tyder på, at en sådan ordning virkelig har fundet sted, men lad os først undersøge, om fiskerhytten havde nogensomhelst forbindelse med kroen.

Fiskerlejet.

Et generalinventarium fra 1760 [17]) angiver, at af de daværende 17 fiskerhytter, hvis fæstere alle opgives, er de 4 henlagte under Rungsted Kro: »På aulsgårdens grund i bemeldte Ronsted be-

Fisker Niels Hansen, Rungsted, traditionens hjemmelsmand.
Tegning af Alfred Schmidt, 1901.

findes 4re våningshuse, hvis hartkorn under Ronsteds Kros forpagtning er henlagt.« Den foran nævnte fiskerhytte, som for den ene halvdels vedkommende i 1879 var tilskødet fisker *Svend Jensen Lohmann* [18]) havde matr. no. 14 a. Det viser sig nu, at *netop matr. no. 14* sammen med 15, 16 og 17 var de fire fiskerhytter, der *var henlagt under Rungsted Kro.* I det nævnte generalinventarium betegnes no. 16 og 17s tilstand som »middelmådig«, no. 15 som »slet« og no. 14 »lovlig«, hvilket ifl. Ordbog over det danske Sprog betyder passende, tilbørlig, d. v. s., at matr. no. 14 var det

yngste og bedst vedligeholdte. Om dette hedder det: »Husets bygning består ialt af 6 fag. Svend Henrichsen, 42 år, beboed huset i 3½ år.«

Fisker Svend Henrichsen, der var født 1718, og som havde fæste på matr. 14 under Rungsted Kro, døde 14. 11. 1762 og har altså ikke haft kontakt med fiskemester Ole Jacobsen, som fik kroen i 1763.[19]) Hvordan denne har været kan jeg ikke bevise, men en pakke dokumenter angående Rungstedgaard og gods 1667—1811 i Landsarkivet giver dog oplysning over de fire fæstere: »To af husmændene i de såkaldte Landgilde huse *forretter hoveri i haverne til Rungsted Kro*«. Det vil sige, at 2 af fæsterne har gjort havearbejde, mens de andre i de 4 landgildehuse har leveret fisk til kroen, som det ellers var skik på den tid. Det er fristende at gætte på, at fisker Svend Henrichsens efterfølger har været den ene af dem, der har gået på havearbejde i Rungsted krohave. I 1771 var det ifl. jordebogen *Eskil Olsen* og ifl. folketællingen 1787 var det gartner *Johs. Juncker*. Her er rimeligvis gartner Juncker blevet bekendt med Ewald og da hans »fiskerhytte« var den bedste og luneste, har Ewald foretrukket den til vinteropholdet. Ejeren af dette landgildehus, fiskemester Ole Jacobsen har naturligvis kunnet formidle ordningen.

Under disse omstændigheder tør man ikke forkaste den lokale traditions rigtighed om, at Johannes Ewald virkelig — vi ved ikke i hvilke perioder — har boet i fiskerhytten matr. 14 a på Linstowsvej 1. Her er det, at Ewald for sidste gang så Arendse i 1773, ordene passer på den ensomme hytte.

Strandfogden på Ewalds tid i Rungsted var *Ole Olesen Bagge*, og hans hustru Marie »havde godt kendt Ewald, og den pige, han besynger så yndigt i sin »Rungsteds Lyksaligheder«, var ingen anden end en klodset træskotøs, der tjente i kroen.« [20]) Professor Brix har ganske diskvalificeret *Marie Bagge* ved at erklære, at, »det er den slags oplysninger, som berømte mænds eftermæle hjemsøges af, og som ved undersøgelser simpelthen bør skydes til side«. [21])

Nu fortæller den forannævnte inventarieliste os, at fisker Ole Olesen Bagge beboede fiskerhytten matr. no. 12, *som er genbo til no. 14*, hvor Ewald altså lejlighedsvis har boet. Lige på den anden side af strandvejen har Marie Bagge boet, hun har haft sin gang i fiskerhytten på Linstowvej 1 og det er således af selvsyn,

Maleri af P. Hougaard: Fiskerhytten, Linstowsvej 1, matr. 14.
Originalen tilhører husets ejer, Louis E. Grandjean.

hun har givet det vidnesbyrd: »det fordrukne svin (Ewald), han lå i sengen og drak sig fuld i dansk brændevin og malede noget op på et spækbrædt som lå tværs over.« Det er det gamle kort fra 1782 sammenholdt med kortet fra 1816, der angiver matrikelnumrene, som sætter os i stand til at afgøre nøjagtigt, hvilken hytte Ewald beboede og hvor Marie Bagge havde til huse. Man kan vist ikke herefter skyde hendes udsagn til side, således som Hans Brix vil det. Det lille fiskerlejes hverdag står nu tydeligt for os og vi må godkende traditionen om, at Ewald har boet i no. 14

og vi må ligeledes tage Marie Bagges udsagn for gode varer. At hun nok har misforstået situationen noget er vel givet; Ewald holdt sengen, når gigten plagede ham, men vi véd jo, at han var gået i ledtog med kælderpigen på kroen, som bragte ham brændevin. Hun har blandet disse ting sammen og ment, at Ewald lå døddrukken i sengen. I den tilstand har han jo i hvert fald ikke ligget med sit spækkebrædt og skrevet! Men Marie Bagges moralske forargelse i det lille fiskerleje lå vel i det hele taget i, at det var kendt, at Ewald stod i forhold til kælderpigen.

Hvem var kælderpigen?

Når *Fr. Münter* i 1782 [22]) oplyste om Ewalds Rungsted-ophold at »hans moder tingede ham i kost i Rungsted«, kan dette udtryk udmærket tolkes netop på den måde, at han altid fik kosten på kroen, men dels boede i et af dettes rum og dels i fiskerhytten. Når *Oehlenschläger* i 1813 [23]) skrev: »Men endnu kunne Ewalds følsomme hjærte ikke finde sin ro; en bondeskjønhed indtog ham, stod idealsk for hans phantasie, og skal have givet anledning til den skønne ode Rungsted Lyksaligheder«, så er der vel næppe tvivl om, at Marie Bagge har talt sandt. Bondeskønheden og kælderpigen er een og samme person. Alle de andre forsøg på at finde en kvinde i Rungsted, som Ewald tabte sit hjærte til, må siges at være mislykkede.

Derimod kan det allerede nu med sikkerhed siges, at kælderpigen *Maren Johansdatter*, som Louis Bobé [24]) har antydet skulle være den udkårne, ikke kan være det. Hun blev ikke, som Bobé opgiver, viet i Asminderød kirke i 1777. Hun blev viet i sognekirken Birkerød den 13. 10. 1777 til Peder Pedersen af Usserød og hendes forlover var Jørgen Christophersen fra Driftebroe-Kroe ved Køge, som man må have lov til at antage for hendes tidligere principal, siden fiskemester Ole Jacobsen på kroen ikke var forlover. Det må her antages, at Maren Johansdatter har efterfulgt den kælderpige, som Ewald stod i forhold til.

Også på dette punkt findes der i fiskerlejet visse traditioner, som viceskoleinspektør *H. C. Rosted* i tide har fået nedtegnet

Således erklærede fiskerdatteren Kathrine Petersen, der som tidligere nævnt nu er død: »Der tjente en pige i Kroen, hende stod Ewald i forhold til og det resulterede i et barn. Pigen var fra Hveen og hun forlod kroen for at få sit barn på Hveen«. Den tradition er så velkendt, at fru Maren Jensen, som tidligere er omtalt, også har kunnet berette om den overfor mig. Men hertil kommer, at der i lejet har været en familietradition om nedstamning fra Ewald. Det drejer sig om fisker Anders Jensen, født 4. 10. 1826 på Hveen og hans slægt. Fisker *Anders Jensen* ses på prof. Aug. Schiötts maleri af Rungstedfiskerne fra 1882; han står med piben i munden, mens den, der står bag ved båden, er den fisker Niels Hansen, som er hjemmelsmanden til beretningen om Ewalds ophold i fiskerhytten på Linstowsvej 1. Anders Jensens datter Christiane Andersen, kaldet Jane, blev i sine unge dage altid kaldt jomfru Ewald og skal have lignet ham slående. Hun havde poetisk sans og samlede på minder om Ewald og skal have siddet inde med visse oplysninger, som nu er tabt efter hendes død. H. C. Rosted har kontaktet denne familie og nedskrevet hvad de vidste.

Allerede den omstændighed, at fiskerlejets tradition vil vide, at Ewald fik et barn med kælderpigen, stiller jo Ewalds udtrykkelige ønske om at blive viet til hende, også efter at han havde forladt Rungsted, i et helt nyt lys og så langt forståeligere. Men vi må desværre indtil videre opgive at identificere kælderpigen.

Arkivarie *Sten Bergendal* ved Landsarkivet i Lund har først anstillet undersøgelser om Maren Johansdatter. Hun er ikke kommet fra Hveen, hun er ikke vendt tilbage til Hveen og har ligesålidt født noget uægte barn, som er døbt i St. Ibs sogn. Derefter har arkivaren undersøgt familietraditionen i Rungsted, i henhold til hvilken kælderpigen skulle have haft navnet Christiane, og at den datter hun fik med Ewald hed Sidse. På Hveen er intet barn født udenfor ægteskab med navnet Sidse i årene 1773—

1777, ligesålidt som nogen udenfor ægteskab fødende kvinde har båret navnet Christiane. Da den nævnte Christiane også var angivet at være født i Arildsläge, er dåbsregisteret for Brunnby församling også blevet gennemgået, da Arildsläge hørte herunder, men heller ikke her er der fundet nogen Sidse, hvis moder hed Christiane.

Mens den første tradition om Ewalds opholdssted må siges at være sandsynliggjort ved de fremdragne oplysninger, er der imidlertid ikke for tiden muligheder for at få rede på kælderpigen fra Rungsted kro. Den af Louis Bobé antydede person må man i hvert fald afskrive.

For ikke at lade spørgsmålet henstå aldeles ubesvaret skal jeg her antyde, hvilken retning jeg mener, at de fortsatte undersøgelser bør følge.

Der er tre omstændigheder, som forekommer mig at have en vis vægt. For det første har Ewalds bekendte »navneliste«, som Louis Bobé beskæftigede sig indgående med, og som opremsede Ewalds *personlige* og litterære venner, hvem han forestilles at ville tilsende sine frembringelser, eet eneste kvindenavn, som *intimt* er anført uden efternavn, nemlig *Berte*. I Personalhist. Tidsskr. 5 R. II B. pag. 291 foreslog Bobé oprindelig, at det måtte være en fiskerpige fra Hornbæk, siden der optræder en Birthe i »Fiskerne«, men han fragik denne antagelse i bogen »Johannes Ewald« pag. 93 med ordene »kan næppe være som tidligere formodet fiskerpigen fra Hornbæk«. Bobé havde nemlig fundet ud af, at navnelisten sikkert kunne henføres så tidligt som til 1775 — da Ewald jo endnu sad i Rungsted! For det andet optræder der som allerede nævnt en fiskerpige *Birthe* i syngespillet Fiskerne, og for det tredje var der ved premieren i 1780 en *Birthe* inviteret med til »Fiskerne«, en Birthe, som Ewald altså ikke havde glemt.

Det må være tilladeligt at sige, at denne Birthe må have stået Ewald meget nær, men det synes at blive endnu tydeligere, når man ser på nogle af de repliker, som Ewald lægger syngespillets Birthe i munden:

Og skal vort bundgarn længe stå urøgtet
og hampen ej betalt så lidt som båden?
sent bliver da vort fæstensøl, min søster.
Du veedst på dette garn beror vort bryllup.

endvidere:

Min fader vil da ej! og Du som sidder
med hånden under kind, og Du min brudgom!
Du tør vel heller ej, om Du elskte...
Ha, falske! var vor giftermål Dit alvor...

yderligere:

Anders:
Hvor ofte har jeg sagt Dig det? Din brødsorg
er alt for stor, Din idelige klynken
er væmmelig; den plager kun Din brudgom
og trætter ham tilsidst. Enhver må tænke
det er ej ham, men blot Dig selv Du elsker.

Birthe:
Jeg elsker ham! Jeg tænker kun det dårligt
at lægge sligt et bånd på tomme hænder.

og dette:

Det er mig dybt, måske for dybt indprentet
at mangel er så grum som storm og bølge.
Ved savn af det, som ingen kan undvære
og blot ved daglig trang til andres medynk
blev livet Dig hos os som før på vraget
ej længer liv, blot kummer for at leve.

Er disse repliker fra Birthes mund om det giftermål, der ikke kan finde sted på grund af næringssorger — i hvert fald Schønheyders motivering for hans vægring ved at akceptere det — er de ikke dobbeltbundede? kan de ikke opfattes som den virkelige Birthes bekymringer, fordi det stadig har lange udsigter med at blive gift med Ewald. Jeg synes, at disse på en frapperende måde vækker ens opmærksomhed.

Men, er denne Birthe da fra Rungsted, kan hun have tjent på kroen som kælderpige? Efterser vi folketællingen for 1787 er der i Rungsted kun een Birthe, som bor i Markhuset på Linstowsvej og hun hedder *Birthe Olsdatter*, er født 1750, da hun angives at være 37 år, og har altså været 23 år, da Ewald kom til Rungsted. På folketællingens tid er hun gift med Anton Meyer, husejer, arbejdsmand og tidligere soldat; han er 43 år gammel og har været gift engang før. De har ingen børn men hos dem bor:

»Svend Høyfeld, en uægt fattig fader- og moderløs dreng, 11 år fra Sverige.«

Med en anden blækfarve er der tilføjet »udenfor familien«. Denne dreng er altså født 1776. Ewald forlod Rungsted november 1775. Allerede tilføjelsen »udenfor familien« gør en mistænksom og bringer en på tanken, at det såmænd nok er Birthe Olsdatters egen dreng!

Jeg måtte igen ulejlige arkivarien Sten Bergendal i Lund for at finde denne Svends fødsel i Sverige. Desværre har hverken St. Ib på Hven eller Bruunby (i hvilket sogn Arildsläge ligger) kirkebøger nogen uægte Svend født i 1776 eller i årene lige før og efter. Naturligvis kan drengen være født i dølgsmål og han kan være født i andre sogne, f. ex. Råå, Glumsløv, Hersløv, Søby eller i Landskrona eller længere nordpå.

Ved på rigsarkivet at gennemgå lægdsrullerne for 1792 og 1796 så jeg, at familien er forsvundet fra Rungsted, altså imellem 1787 og 1792, og hverken Birkerød eller Hørsholm kirkebøger i Landsarkivet har Birthe Olsdatter eller Anton Meyers fødsel eller død, endsige bryllup, og i skifteprotocollen findes heller intet spor.

Een ting er ejendommelig; Birthe Olsdatter vender som enke tilbage til Rungsted, hvor hun ifl. en jordebog 1802 bor i fiskerhytten på Linstowsvej 1, det selv samme hus, hvor Ewald har boet, som tidligere nævnt i denne artikel, og hvor han sagde sit farvel til Arendse! Men i 1801 ved folketællingen var hun der ikke.

Der forestår her et stort stykke oprydningsarbejde, som måske en af vore personhistorikere vil fristes til at tage op, dersom de omstændigheder, som er fremført her, forekommer andre at være et spor, der bør følges. Jeg tør selvklart ikke kalde det for andet end en arbejdsteori, men det ville unægtelig være morsomt, om det kunne lykkes både at finde Birthe Olsdatter, det forhold hun stod i til Ewald, og sønnen — da især hvis det er Ewalds søn ...

Afslutning.

Af det i denne afhandling fremdragne må det fremgå, at Rungsteds Lyksaligheder virkelig er blevet inspireret af stedets yndigheder, krohaven må have været noget ganske enestående på de tider, da Ewald under så ulykkelige omstændigheder blev tvunget til at bo der på kroen og i det landegildehus, som hørte under kroen. Vi har endvidere set, at med det ringe folkehold, som skattemandtallene har vist os: en bryggersvend, en kælderpige og et enkelt år en stuepige,[25]) har Ole Jacobsen slet ikke formået at få sin have passet uden at to af fiskerne i landgildehusene havde gået ham til hånde ved deres hoveri. Vi har endvidere forstået, at den meget gigtsvage Ewald slet ikke har kunnet bo på kroen om vinteren, og at hans »ensomme hytte« ikke er en licentia poetica, men en realitet, *hytten er fiskerhuset på Linstowsvej 1!* Den, som i hvert tilfælde var beboet af fisker Svend Henrichsen i 1756 og rimeligvis var opført endda adskillige år før, ligger der dag idag med sine meget skæve vægge så nogenlunde uforandret fra Ewalds tid med sine over 200 år bag sig. Den, der havde ansvaret for, at Ewald kom til Rungsted og blev tinget i kost på en kro, hvor der var adgang til spiritus, især da, når han allierede sig med kælderpigen, havde taget væsentlig fejl i sin disposition. Ewald blev ikke reddet fra drikkeriet og han faldt for kælderpigens landlige yndigheder. Hun blev den, der varmede ham, når gigten smertede ham om nætterne. Den psykologiske baggrund for hele den triste udgang af Rungstedopholdet vil jeg andetsteds

beskæftige mig med. Jeg har her villet indskrænke mig til at meddele tildels nye oplysninger om stedet og milieuet på Ewalds tid og forsøge at gøre rede for, hvad der endnu i fiskerlejet er bevaret af overleveringer om Ewald og hans nære tilknytning til selve fiskerlejet.

[1]) Frederiksborg Amts Stednavne, 1929, pag. 34. — [2]) Afskrift af talen in extenso hos skoleinspektør H. C. Rosted. — [3]) Om ærtekilder, se August F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, 1926, pag. 74. — [4]) Sammesteds i fortegnelse over Danmarks hellige Kilder. — [5]) Hans Brix: Johannes Ewald, 1913, pag. 100. — [6]) I matrikelsdirektoratets arkiv. — [7]) Fortalt i: Den helsingørske færgemand Lars Bache. Hans søns optegnelser. Memoirer og breve II. — [8]) Citeret hos Louis Bobé: Johannes Ewald, biografiske Studier, 1943, pag. 65. — [8 a]) Citeret sammesteds efter Rélation d'ûn voyage fait en Danemarc, Rotterdam, 1706. — [9]) Kammerråd C. Christensen: Hørsholms Historie. Kbhvn. 1879, pag. 265 ff. — [10]) Sammesteds, pag. 66. — [11]) Sammesetds, pag. 262. — [12]) Generalinventarium over Hørsholm Avlsbygninger og underliggende Bøndergods; Landsarkivet. — [13]) Hans Brix: Johannes Ewald, 1913, pag. 80. — [14]) Louis Bobé: Johannes Ewalds Levnet og Meninger, 1911, pag. 60. — [15]) Hans Brix: Johannes Ewald, 1913, pag. 117 ff. — [16]) Notaterne er venligst udlånt mig af viceskoleinspektør Rosted. — [17]) Det under note 12 nævnte. — [18]) Tinglysningsprotocollen på dommerkontoret i Helsingør. — [19]) Ole Jacobsen havde fæstet kroen, inden han overtog den som ejendom. — [20]) Se de optegnelser, hvortil der er henvist under note 7. — [21]) Hans Brix: Johannes Ewald, 1913, pag. 125. — [22]) »Dansk Musæum«, 1782, pag. 695. — [23]) »Athene«, 1813, pag. 391. — [24]) Louis Bobé: Johannes Ewalds Levnet og Meninger, 1911, pag. 285. — [25]) Det var endda i 1772, året før Ewald kom derud, se Louis Bobé: Johannes Ewald, 1943, pag. 75.

Jeg retter en særlig tak til viceskoleinspektør H. C. Rosted, der gennem lange samtaler med mig har orienteret mig om stedets, især fiskerlejets, traditioner.

BERETNING
OM SAMFUNDETS VIRKSOMHED
1950-1951

Tirsdag den 29. maj 1951 om eftermiddagen havde et halvt hundrede af samfundets medlemmer fulgt den udsendte indbydelse til udflugt og møde på Grønholt voldsted, hvor dr. phil. *Vilh. la Cour* gav en indgående og meget interessant orientering i anlæggets historie. Efter foredraget var der lejlighed til nærmere at besigtige voldstedet og dets omgivelser, førend man begav sig til Asminderød kro, hvor den 44. ordinære generalforsamling afholdtes i tilslutning til udflugten. Skoleinspektør *M. Sørensen*, Fredensborg, valgtes til dirigent. I sin beretning omtalte formanden, museumsdirektør *Knud Klem*, Helsingør, samfundets publikationsvirksomhed i det forløbne år, hvor det takket være betydelige tilskud fra forskellig side var lykkedes at udgive dr. phil. Jan Steenbergs indholdsrige og smukt udstyrede bog »Christian IV's Frederiksborg«, som var trådt i stedet for Årbog 1950. Han redegjorde for indholdet af den kommende årbog (1951) og opfordrede i den forbindelse historisk interesserede rundt om i amtet til at beskæftige sig med lokalhistoriske emner og til at indsende eventuelle bidrag til de kommende årbøger. Det var også på tide nu at tænke på besættelsestidens historie, idet 1952 var yderste frist for deltagelse i den af Dansk historisk Fællesforening foranstaltede konkurrence om dette emne. — Medlemstallet, der i øjeblikket var ca. 550, skulle gerne sættes i vejret, for at samfundet også i fremtiden kunne magte at udsende årbøger af samme om-

fang som hidtil. Det var nødvendigt at modvirke de stærkt stigende omkostninger både ved øget medlemstilgang og ved kraftigere støtte fra sognekommunerne, af hvilke nogle endnu gav det samme beskedne tilskud som for ti—tyve år siden, da prisniveauet var et helt andet. Beretningen godkendtes.

Kassereren, sparekassedirektør *C. Andersen*, Hillerød, gennemgik derefter det reviderede regnskab for året 1/10 1949—30/9 1950, der sluttede med en kassebeholdning på 1259 kr. Regnskabet godkendtes uden bemærkninger.

Ved valgene blev alle de afgående styrelsesmedlemmer, nemlig museumsdirektør *Otto Andrup*, sognefoged *Hans Jensen Hansen*, amtsskolekonsulent *L. C. Jensen*, gårdejer *Martin Olsen*, museumsinspektør *Jørgen Paulsen* og adjunkt *H. Ring*, ligesom de to revisorer, kommunaldirektør *Chr. Svendsen* og hovedbogholder *H. P. Olsen*, genvalgt. — Under Eventuelt slog museumsinspektør *Jørgen Paulsen* til lyd for et mere aktivt lokalhistorisk arbejde, f. eks. i form af studiekredse omkring sognehistoriske emner, hvorved der kunne forberedes og foretages indsamling af stof til kommende sognehistorier. Fabrikant *Carl Petersen*, Gilleleje, efterlyste beretninger om stormflodskatastrofen på Halsnæs i 1852. — Efter at dirigenten på medlemmernes vegne havde takket styrelsen for dens arbejde, sluttede generalforsamlingen. Ved et fælles kaffebord fortsattes samværet og drøftelsen af lokalhistoriske emner endnu nogen tid.

Samfundets styrelse består for tiden af følgende medlemmer: sparekassedirektør *C. Andersen* (Hillerød), kasserer, museumsdirektør *O. Andrup* (Hillerød), fhv. sognepræst *Villads Christensen* (København, tidl. Græsted), forfatteren, redaktør *Erland Gribsø* (Frederiksværk), sognefoged *Hans Jensen Hansen* (Ølstykke), sparekassedirektør *J. Chr. Jensen* (Hillerød), amtsskolekonsulent *L. C. Jensen* (Gilleleje), museumsdirektør *Knud Klem* (Helsingør), formand, gårdejer *Karl Larsen* (Farum), gårdejer *Martin Olsen* (Tømmerby, Dyssekilde), museumsinspektør *Jør-*

gen Paulsen (Hillerød), sekretær, læge *A. H. Riise* (Hillerød), adjunkt *H. Ring* (Helsingør), kommunelærer *H. Rosenkilde* (Humlebæk), borgmester *Sigurd Schytz* (Helsingør), lektor, dr. phil. *Jan Steenberg*, (Hillerød) og forfatteren *Anders Uhrskov* (Hillerød). Samtlige styrelsesmedlemmer tager — ligesom samfundets ekspedition, boghandler *Hans Tofte*, Hillerød, — gerne imod indmeldelser.

I regnskabsåret 1950—51 har samfundet modtaget følgende tilskud: Staten 700 kr., Frederiksborg amtsfond 200, Frederikssund byråd 50, Frederiksværk byråd 100, Helsingør byråd 100, Hillerød byråd 100 kr. Endvidere fra nedennævnte sogneråd: Asminderød—Grønholt 10 kr., Birkerød 25, Frederiksborg slotssogn 50, Græsted—Maarum 10, Helsinge—Valby 25, Hørsholm 50, Kregme—Vinderød 35, Kyndby—Krogstrup 10, Lillerød 25, Lynge—Uggeløse 25, Melby 20, Nørre Herlev 25, Ramløse—Annisse 10, Skibby 10, Slagslunde—Ganløse 30, Slangerup landsogn 10, Stenløse—Viksø 25, Tikøb 25, Uvelse 10, Ølstykke 25 kr. Endelig har Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse bidraget med 100 kr., og Carl Julius Petersens Hjælpefond med 500 kr.

Til dr. Steenbergs bog »Christian IV's Frederiksborg« havde samfundet den glæde at modtage ekstraordinære tilskud fra: Frederiksborg Museet, Hillerød kommune, Frederiksborg slotssogn, Frederiksborg amtsfond og Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse.

Samfundet bringer alle bidragyderne en varm tak for den støtte, der gennem bidragene er blevet dets virksomhed til del.

Samfundets medlemmer, nytilkomne som ældre, kan købe ældre årgange af årbogen for 2 kr. pr. årgang. Årbøgerne for 1907, 1916, 1917, 1919 og 1920 er udsolgt. Prisen på særbøger bliver fastsat ved udgivelsen i hvert enkelt tilfælde.

Samfundet har hidtil udgivet følgende særbøger, som medlemmerne kan købe til vedføjede priser:

Carl Christensen: Frederiksværk, 1926, 192 s., 54 ill. ..... 5 kr.
Arne Sundbo: Frederikssund og Købstaden Slangerups Historie
I. Tiden til 1809, 1931, 416 s., 112 ill. ..... 6 kr.
II. Frederikssunds Historie 1810—70, 1937, 261 s., ill. ..... 4 kr.
Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie, 1933, 288 s., 44 ill. ..... 3 kr.
Anders Uhrskov: Fra Stavnsbaand til vore Dage. Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie.
I. Fra Landbrugets Verden, 1938, 324 s., 80 ill. .. udsolgt
II. Handel, Haandværk, Fiskeri, 1939, 176 s., 52 ill. 3 kr.
III. Fra Land og By, 1940, 237 s., 38 ill. samt register ..... 3 kr.
Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt, 1943—44, 392 s., 118 ill. ..... 6 kr.
Jan Steenberg: Christian IV's Frederiksborg, 1950, 190 s., 33 ill. ..... 8 kr.

De øvrige af samfundet udgivne særbøger er alle udsolgte. Med undtagelse af årene 1929 og 1939 er der i de år, i hvilke særbøger er udsendt, ikke udgivet nogen almindelig årbog.

De historiske amtssamfund er enedes om at give hverandres medlemmer adgang til for nedsat betaling (evt. fremstillingsprisen for vedkommende skrift) at subskribere på de årbøger og andre skrifter, der udgives af de samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er medlem, når begæring derom fremsættes gennem eget samfunds bestyrelse. Medlemmerne, der ønsker at benytte sig heraf, bedes henvende sig til sekretæren. Ordningen gælder dog ikke samtlige historiske samfund.

Opmærksomheden henledes på, at samfundets medlemmer kan erhverve Nationalmuseets illustrerede årsskrift »*Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*« for nedsat pris. Endvidere kan med-

lemmer for nedsat pris (6,00 kr. + porto) abonnere på det af »Dansk historisk Fællesforening« udgivne tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie *»Fortid og Nutid«*, der udkommer med ca. 8 ark årligt, samt til favørpris (ved indsendelse af beløbet til postkonto 86294, Fortid og Nutid, Frederiksborg Slot, Hillerød) købe følgende af foreningen udgivne skrifter:

E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark (4,50 kr., bogladepris 6 kr.).

Holger Hjelholt: Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen (6,80 kr., bogladepris 8,50 kr.).

Helge Søgaard: Litteraturvejledning for kulturhistoriske provinsmuseer (3,00 kr., bogladepris 4,50 kr.).

Henvendelse herom sker til Dansk historisk Fællesforenings sekretær, museumsinspektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot, Hillerød.

BESÆTTELSESTIDENS HISTORIE

Styrelsen for Dansk historisk Fællesforening har vedtaget at udsætte en præmie på 300 kr. for en værdifuld artikel om en bys eller egns forhold under besættelsen, fremkommet i een af de amtshistoriske årbøger inden udgangen af året 1952. Præmien vil blive uddelt i 1953. Det er D. H. F.s styrelse, der bedømmer de fremkomne afhandlinger og afgør, hvem prisen skal tilfalde.

OVERSIGT
over
REGNSKABET FOR TIDEN $^{1}/_{10}$ 1950-$^{30}/_{9}$ 1951

INDTÆGTER	Kr.	Øre
Kassebeholdning pr. $^{1}/_{10}$ 1950	1259	51
Kontingent og salg af årbøger	2787	30
Bidrag:		
Staten	700	00
Amtet	200	00
Kommuner	830	00
Pengeinstitutioner	100	00
Legater og fond	500	00
Ekstra bidrag til udgivelse af særbog	3600	00
Renter	11	33
	9988	14

UDGIFTER	Kr.	Øre
Forsikring	12	96
Trykning af særbog, årsberetning, honorarer m. v.	7721	25
Kontorartikler, porto	139	50
Generalforsamling, møder, foredrag	409	20
Dansk historisk Fællesforening	57	66
Kassebeholdning	1647	57
	9988	14

Ved udsendelsen af årbogen hænder det, at enkelte medlemmer ikke indløser forsendelsen. Da dette medfører en betydelig portoudgift for samfundet, kan en sådan form for udmeldelse ikke tages for gyldig. Udmeldelse må — for at være gyldig — være sket skriftlig til sekretæren (museumsinspektør Jørgen Paulsen, Hillerød) inden årbogens udgivelse.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Vilh. la Cour: Grønholt voldsted	3
Jan Steenberg: Ølsted kirke	19
Villads Christensen: Et præstedynasti i Græsted — »Schiwerne«	47
Louis Bobé: Hulerød—Dronningens Mølle	73
Louis E. Grandjean: Rungsted og Ewald	82
Samfundets virksomhed	107

BILLEDFORTEGNELSE

Grønholt voldsted. Opmåling	9
Trægenstande fra Grønholt voldsted	13
— do. —	15
Ølsted kirke set fra nord	21
Ølsted kirkes grundplan	23
Ølsted kirkes udvikling gennem tiderne	25
Det unggotiske korbuekrucifix	27
Ølsted kirkes østgavl	29
Foldeværk fra degnestol	31
Ølsted kirkes gamle altertavle	32
Våbenhuset	33
Ølsted kirke set fra sydøst	34
Stolestader	35
Låge i stolestaderne	36
Prædikestolen	37
Altertavlen fra 1630	39
Jernbunden dør	41
Dørring	42
Vestre hegnsmur med låge	43
Søndre hegnsmur	45
Mindetavle i Græsted kirke	49
Grundplan af Græsted præstegård	55
Græsted præstegårds facade mod gården	56
Sciwestenen	67
Dronningemølle 1824	79
Runekilden i Rungsted	83
Kort over Rungsted 1782	85
Rungstedlunds have	91
Fisker Niels Hansen, Rungsted	97
Fiskerhytten, Linstowsvej nr. 1	99

FRA FREDERIKSBORG AMT

ÅRBØGER FOR 1947, 1948, 1949 og 1951

UDGIVET AF
FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN
1952

Årbøgerne er på
Frederiksborg Amts historiske Samfunds vegne
udgivet af L. C. Jensen, Knud Klem
H. Ring og Jørgen Paulsen

INDHOLDSFORTEGNELSE
TIL ÅRBØGERNE 1947, 1948, 1949 OG 1951
Disse er betegnede som I-IV

		Side
Jan Steenberg: Hillerødborgere på Christian IV's tid	I	3
L. C. Jensen: Træk fra Slagslunde-Ganløse pastorats fattigvæsen 1803—26	»	28
Rasmus Nielsen: Valgene til den grundlovgivende rigsforsamling i Frederiksborg amt den 5. oktober 1848	»	41
Gotfred Rasmussen: Orkanen 1852 — Indsamlingen i anledning af den store ulykke for Halsnæs-fiskerne	»	69
Chr. Vilh. Andersen: Havelsegårds historie	»	82
R. Berg: Om kalkmalerier og altertavle i Birkerød kirke	»	92
Hans Blessing: En ulyksalig degn i Ølstykke	»	98
Hakon Müller: Digteren Balthasar Bang og hans hustru	»	117
Vilh. Møller-Christensen: Æbelholt-studier	II	3
C. G. Schultz: Kloak eller helligt vand på Æbelholt kloster	»	113
Georg Kunwald: Nogle offerfund fra nordsjællandske moser	III	3
Charles Christensen: Nogle undersøgelser ved Nørre Herlev kirke og dens romanske tårn	»	19
Vilh. Lorenzen: Den nordsjællandske borg Langsøhus	»	29
H. D. Schepelern: Et dødsboskifte i Hillerød på Frederik III's tid	»	50
Arne Sundbo: Øvre Værebro mølle	»	65
Jørgen Paulsen: En nordsjællænders oplevelser i 1848	»	106
Arne Meyling: Tikøb kommunes historiske samling	»	134
Vilh. la Cour: Grønholt voldsted	IV	3
Jan Steenberg: Ølsted kirke	»	19
Villads Christensen: Et præstedynasti i Græsted — Schiwerne	»	47
Louis Bobé: Hulerød—Dronningens Mølle	»	73
Louis E. Grandjean: Rungsted og Ewald	»	82
Samfundets virksomhed	I, 134 — II, 145 — III, 139 — IV	107

I stedet for Årbog 1950 udsendtes *Jan Steenberg: Christian IV's Frederiksborg.*

NAVNEREGISTER

Til årbøgerne 1947, 1948, 1949, 1951, som er betegnede I, II,III, IV.

PERSONNAVNE

Af personer med navne på »sen« er landboere anbragt efter deres fornavn indtil ca. 1828, ikke-landboere til ca. 1700; efter den tid er de sat efter efternavn. Tallene i parentes angiver billeder.

Abel, konge, I, 95.
Absalon, biskop, I, 129, II, 9, 21 f., II, 38, 65, IV, 74 f.
Absalon Andersen, Langsøhus, III, 29 ff., 45 f., 48.
Adam af Bremen, IV, 4.
Adolf Eiler, III, 116.
Albert Olsen, møllersvend, III, 101.
Ancker, forpagter, Egemark, I, 102 f., 111.
— Annicke Holst, Ølstykke, I, 103, 107 f., 110, 112, 115.
— Zacharias, degn, Ølstykke, I, 98 ff.
Anders (fra »Fiskerne«), IV, 103.
— Eriksen, fæster, Gundsømagle, III, 89.
— Jensen, Havelsegaard, I, 86.
— ladefoged, Grønholt, III, 59, 62.
— Mortensen, sognefoged, Ledøje, III, 89.
— Møller, Værebro mølle, III, 68.
— Nielsen, Ganløse, I, 33, III, 89.
— Nielsen, Vilsund, birkefoged, III, 75.
— Pedersen, Borupgaard, Gørløse sogn, III, 89.
— Søbøtker, kammertjener, Værebro mølle, III, 30 f., 73, 76.
— Svendsen, Ganløse mark, I, 32.
Anders Sørensen, husmand, Ganløse, I, 37.
Andrés Jensen, Ølstykke, I, 98, 100 f., 115.
Albrechtsen, amtsfuldmægtig, I, 74.
Anna Jensdatter, I, 90.
— Robbertsdatter, Lille Lyngby, III, 92.
— Søbøtker, III, 70.
— Cathrine Boiesdatter, III, 72.
Anne Margrethe Nielsdatter, III, 71.
— Mathiesen, III, 91.
— Sørensdatter, Smørumovre, III, 102.
— Pedersdatter, III, 88.
Arene Jensdatter, I, 90.
Arnesen, birkedommer, I, 51 ff.
Arrebo, Anders, digter, I, 13, IV, 40.
— Peder Christensen, præst i Ølsted, IV, 40.
Augusta Victoria, kejserinde, III, 91.
Augustesen, N. P., skovfoged, IV, 8.
Andersen, Anders, gdr., Klostergaard, II, 24 f., 28 f., 31, 36, 107.
— Anders, Stenderup, III, 120.
— C. A., sparekassedirektør, II, 28.
— Ferdinand, grosserer, IV, 80.
— Gyde, Erritsø, III, 126.
— Lars, Pårup, III, 114.

Andersen, Mathilde Jensine, Nyhuse, III, 107.
— Vilh., professor, IV, 82 ff.
Andreas von Halberstadt, I, 23 f.
— Jensen, Egebjerggaard, III, 89.
— Mus, biskop, IV, 30.
— Søbøtker, III, 85.
Andrio Jensen, Ølstykke, I, 107.
Andrup, O., museumsdirektør, II, 72 f.

Bache, C. F., Helsingør, I, 72.
Bagge, Carsten, holtzførster, Nødebo, III, 102.
— Marie, Rungsted, IV, 98 ff.
— Ole Olsen, strandfoged, Rungsted, IV, 98 f.
Baggesen, Jens, digter, I, 123.
Balle, N. E., biskop, IV, 59, 63 ff.
Bang, Augusta, frk., I, 132.
— Balthasar, digter, I, (117 ff.).
— Birgitte Sophie, I, 117 ff., 127, 129 ff.
— C. F., Valløby, IV, 56.
— H. C., hofpræst, IV, 51.
— Henriette Louise, konferensrådinde, I, 118.
— Ida, I, 130.
— Maren Jensdatter, Hillerød, IV, 78.
— Margrethe M. F., IV, 80.
— Mathias, møller, Dronningemølle, IV, 78.
— Mathias Peder, biskop, Roskilde, III, 31.
— Niels Regnstrup, kordegn og klokker, Slangerup, I, 99.
— Ole Madsen, byfoged, Hillerød, IV, 78.
— Oluf Lundt, kammeradvokat, I, 117, IV, 78.
— Paul, kapellan, Græsted, IV, 69,
— Peder, Dronningemølle, IV, 80.
— Stephen, IV, 80.
Banner, Maren, III, 91.
— Mette, præstefrue, Ølstykke, III, 91.
— Niels Sørensen, præst, Ølstykke, III, 91.
Barchmand, Hans, snedker, I, 7 ff., 18, 24.
Barfod, provst, Skævinge, II, 38, 55, 57.
Baudissin, U. H. H., greve, III, 122.
Bauditz, Sophus, kaptajn, III, 113.
— W. G. O., officer, III, 121.
Bay, Niels, I, 7, 18 f.
Beber, Jørgen, murermester, I, 7. 17, 23.
Bech, Jens Jørgensen, sognepræst, Hjembæk, III, 72.
Becher, K. A., landsdommer, III, 96.
Becker, C. J., museumsinspektør, III, 18.
— J. G. Burman, IV, 6.
Benzon, G. J. H., kaptajn, III, 119.
Bendix, præst, I, 74.
Bendsen, Niels, degn, Jyllinge, I, 106, 108 f., 115 f.
Berg, Johan Adam, slotsforvalter, I, 23 f.
Bergendal, Sten, antikvarie, Lund, IV, 101.
Bernt von Halberstadt, I, 23.
— Hansen, staldskriver, III, 88.
Berte (Birthe) Olsdatter, Rungsted, IV, 102, 104 f.
Bille Brahe, baron, I, 74.
Bille, Steen Andersen, søofficer, III, 120.
Bircherod, Carl Christian, kaptajn, III, 88.
Birgitte Jenses, Havelse, I, 86.
Birte Pedersdatter, møllerske, Knardrup, I, 32.
Birthe (fra »Fiskerne«), IV, 103.
Bjørnsen, fortsråd, I, 50 f., 53 f.
— Bertel, højesteretsprokurator, II, 84 f.
Blom, Hans Jensen, major, III, 122.
Bobé, Louis, dr. phil., IV, 100, 102.
Bodil Jacobsen, III, 92.
— Pedersdatter, III, 71.
Boie, Nielsen Møller, købmand, Slangerup, III, 71.
— Owens, kroforpagter, Hillerød. III, 72.

Boisen, H., lektor, Hillerød, II, 28, 72 f.
Bollhorn, gæstgiver, Slagelse, III, 130.
Bonde, Gregorius Pedersen, Målev, III, 73.
Borregaard, brændevinsbrænder, Hillerød, I, 60 ff.
Boserup, Anne Kirstine Jensdatter, III, 102.
— Jens Jacobsen, birkeskriver, III, 102.
— Johanne, Værebro mølle, III, 102.
Boye, Vilh., IV, 7.
Brahe, Tyge, astronom, III, 67 f., 80, IV, 82.
Brammer, J. F. C., skolelærer, Ammindrup, I, 57, 60.
Brinck Seidelin, generaldecisor, I, 74.
Brink, Ove, tandlæge, København, II, 72.
Brix, Hans, professor, IV, 84, 92, 94, 98 f.
Brorson, Hans Adolf, biskop, IV, 61.
Brostrup, Albertin, højesteretsprokurator, III, 76, 84.
Brown, Thomas, skotsk skipper, IV, 79.
Bruhn, Jacob F., købmand, Hillerød, III, 106.
Brummer, Nic. A., sekondløjtnant, III, 123.
Brummerstedt, gæstgiver, Hillerød, III, 109 f., 126.
Brun, Enevold, grovsmed, I, 7, 18 ff.
Bruun, Daniel, kaptajn, III, 42.
— Lars Pedersen, student, III, 100 f.
— Niels Olsen, skovrider, Orup, III, 72.
— Peder Larsen, tømrer, III, 100.
Bryd, Jens, Jørlunde, I, 87.
Buch, Marie Hansdatter, III, 91.
Buntzen, J. B. L. E. E., højesteretsadvokat, I, 57, 59 f., 68.
Bæck, David, skovrider, III, 102.
Bärner, Abelone Cathrine (gift med Stephen Bang), IV, 80.
Böcher, Steen, II, 19 ff., 85 f.
Bøgvad, Johan, slotsskriver, I, 7, 10 ff., 17 f., 22, 24.
Børgesen, Børge, Værebro mølle, III, 104.
— Jørgen, Værebro mølle, III, 104.
— Peder, kromand, Birkerød, III, 104.

Carl, prins, IV, 78.
Caroc, G. W., premierløjtnant, III, 117 f.
Casper Drewesen, gårdmand, Ganløse, I, 29, 32.
Christian III, II, 22.
— IV, I, 3ff., 89, II, 77, III, 57, 69 f., 72, 85, 92, 136, IV, 33, 40, 76.
— VI, III, 97.
— VII, IV, 58.
— IX, III, 127.
Christen Jensen, Hillerød, III, 60.
— Jørgensen, skovrider, møller, III, 68.
— Nielsen, amtsforvalter, III, 70.
— Poulsen, Ganløse, I, 32.
Christensen, Balthazar, overretsprokurator, I, 44 f., III, 111 f.
— Sophie, Hesselø, I, 74.
— Werner, afdelingsgeolog, II, 133.
— Villads, præst, Græsted, II, 59.
Christiane (Jane) Andersen, Rungsted, IV, 101.
Christiana Madsen, Udlejre, III, 99.
Christoffer, Knud VI's halvbroder (død 1173), IV, 17.
— I, konge, III, 39.
— II, konge, III, 136.
— Augustesen, Erich, præst, Stenløse, III, 90 f.
— Hansen, slotsskriver, I, 7, 18, 24.
— Ingvorsen, Ølstykke, I, 98, 100 f., 115.
— Nielsen, Ølstykke, III, 89 f.
— Spydstrup, kromand, Hillerød, I, 4, 18.
— Trundsen, II, 23.
Christophersen, Jørgen, Værebro kro, IV, 100.
Christiansen, C. P. O., højskoleforstander, II, 73.

Chrone, W., I, 72.
Claus Enspænder, møller, Værebro mølle, III, 67.
Clausen, arbejdsleder, Viksø, III, 5 f.
— professor, I, 52.
Clausen, III, 108.
Colding, Christian Pedersen, præst, Ølsted, IV, 40.
Collin, Jonas, etatsråd, I, 123.
Collstrup, H., løjtnant, III, 119.
Cæcilie Andersen, Langsøhus, III, 29, 31 f.

Dagmar, dronning, II, 7.
Dahl, Hans Jørgen, regimentsskriver, III, 93 ff., 98.
Dahlerup, E., I, 73.
Dalgaard, Jens, arbejdsmand, III, 10.
Daniel Stendal, bager, I, 7, 16, 18.
Danielsen, Lars, tømrersvend, III, 114.
David, proprietær, I, 67.
Diderichsen Schurmann, student, I, 108, 110 ff.
Dreve Caspersen, Ganløse, I, 32.
Drewsen, familien, III, 91.
— Johan Chr., papirfabrikant, Strandmøllen, I, 52 ff., 68, III 71.
Dreyer, I. C. Fr., kaptajn,, III, 121.
Døllner, Carl Frederik, gartner, IV, 78.
— Karen (gift Bang), IV, 78.

Ebbe Sunesøn, III, 31.
von Eggers, Antoinette, I, 132.
Eilschou-Holm, Vilh., læge, København, II, 71, 73.
Elias Humlemand, I, 21.
Else Christensen, Gundsømagle, III, 93.
— Pedersen, Egebjerggård, III, 89.
Elsebeth Christoffersdatter (g. m. Søren Terkelsen), III, 69.
Enevold Brun, grovsmed, I, 7, 18 ff.
Erik, klosterbroder, II, 98.
— Glipping, III, 29, 31 f., 34, 74.
— Menved, III, 136.
— Plovpenning, II, 22, III, 30.
— af Pommern, II, 20.
Eriksen, Vigilius, maler, IV, 84.
Ernst August, konge, III, 121 f.
Ernst, Jacob F. M., kaptajn, III, 117, 120.
Esbern Snare, III, 31.
Eskil, biskop, II, 7, 21.
Eskildsen, Lauritz, toldforvalter, Rungsted, IV, 89.
Ewald, Johannes, digter, IV, 79, 82 ff.

Fabricius, Otto, jægermester, IV, 8.
Fangher, Niels, Havelse, I, 86.
Fasting, kammerråd, I, 54.
Fedler, Hans, Havelse, I, 86.
Feier, Hans, kok, I, 22.
Fenger, Th., København, I, 73.
Fischer, skovfoged, I, 30.
Flemmer, H. M., rektor, Hillerød, III, 109.
Flesborg, Dorthea, III, 100.
F. Madsen, sognefoged, Ølstykke, I, 107.
Forssén, Axel, II, 81 f., 136 f.
v. Frankenhusen, Hans, Dronningemølle, IV, 76.
Frederik II, I, 5, 15, II, 14 f., 23, 30, III, 57, 80, 92, IV, 76.
— III, I, 10, 13, 23, III, 50 f., 61 f.
— IV, III, 88, IV, 5 f., 86, 89.
— V, II, 11, IV, 42, 58.
— VI, I, 124, IV, 59.
— VII, I, 41, III, 108, 111 ff., 125, 127 f., IV, 6 ff., 10 f.
— Hansen, Oppesundby, III, 92.
— Madsen, Udlejre, III, 99.
v. Friborg, Jørgen, murermester, I, 17, IV, 33 f.
Frigast, Jacob, IV, 78.
— Mathias, forpagter, IV, 88.
Friis, Christoffer Lucasen, præst, Græsted, IV, 51.
Fritz, skoleholder, I, 103.
Frobøes, A., digter, IV, 78.
Frode Fredegod, III, 17, 65.
From, Jacob, slotsfoged, I, 7, 20 ff.
Fuchs, Jens, postbud, Værebro mølle, III, 67.
Funche, Johan, kgl. fiskemester, I, 7, 20.

Gad, lærer, Skibby, I, 60, 62.
— Anders Nielsen, Slangerup, III, 71.
— K. H. A., skibsklarerer, Helsingør, I, 46 ff.
Galen, adelsslægt, III, 32.
Galster, G., museumsinspektør, II, 47, 50, 99.
Gersdorff, Niels, amtmand, III, 97, 99.
Gert, greve, I, 84.
Giødwad, redaktør, I, 70.
Giørvel Jørgensen, Jørlunde, III, 91.
Gjerløv, E., lærer, Slagslunde, I, 33.
Glahn, Egede, I, 73.
v. Gram, Carl Chr., amtmand, II, 11, III, 98.
— Fr. Chr., amtmand, III, 93, 96 ff., IV, 5.
Grandjean, Louis E., forfatter, IV, (99).
— Tove, frue, IV, (83).
Graves, Karoline, forfatterinde, III, 136.
Grosen, Anders, Tersløse, III, 33.
Grub, Korporal, III, 125.
Grundtvig, N. F. S., I, 117.
Grüner, I, 72.
Guldberg, IV, 61.
Güldencrone, Chr. Vilh., baron, IV, 86.
Gyldenstierne, Jytte, I, 82, 90.
Gülich, III, 108.

Haagen Christensen, fæster, III, 67, 93.
Hacksen, Johan, regimentsskriver, III, 73, 80.
Hage, Hother, redaktør, III, 109.
Hans, konge, II, 44, 48.
— Bendixen, tømrer, III, 68.
— Hansen, Græse, III, 92.
— Hansen, Lystrup og Mørdrup, III, 92 f.
— Hansen, Oppesundby, III, 92.
— Ingvordsen, Havelse, I, 86.
— Jensen, sognefoged, I, 29, 32.
— Johansen, sognefoged, Knardrup, I, 62 f.
Hans Johansen, Lille Karlsminde, I, 79.
— Jørgensen, Skenkelsø, III, 59, 62.
— Jørgensen, Agergaard, III, 93.
— Larsen, Jonstrup mølle, III, 101.
— Lauridsen, skovfoged, Virum, III, 91.
— Madsen, skifteskriver, III, 51, 60 f., 64.
— Nielsen, sognefoged, Udlejre, III, 90.
— Pedersen, slotsfoged, Hillerød, I, 7 f., 10 f., 17, 20, 23 f., III, 60.
— Robbertsen, Meløse, III, 92.
Hansen, forpagter, Lønsgård, Harløse, II, 73.
— Aage, vognmand, Jørlunde, III, 13.
— C. F., general, III, 118.
— Edvard, snedker, III, 114, 129.
— Hans, underbefalingsmand, III, 110.
— Hans, vognmand, Jørlunde, III, 13.
— Henrik, underfoged, Oppesundby, III, 92.
— I. A., politiker, I, 43.
— Jonas, fæstehusmand, Harløse Overdrev, I, 56, 57.
— Lars, gdr., Meløse, II, 39.
— Niels, fisker, Rungsted, IV, 96, (97), 101.
— Peder, gdr., Store Havelse, I, 90.
— Peder, sognefoged, Udesundby, I, 60, 62.
— Poul, Strø mølle, III, 101.
— Regine Magdalene, Strø mølle, III, 101.
Harboe, Ludvig, biskop, I, 102 ff., 106 f., 109 ff., 115, IV, 56.
Hauberg, P., museumsinspektør, III, 34, 36, IV, 7, (9), 10.
Hedemann, H. C. G., general, III, 119, 124 f.
— Johan, C., officer, III, 114 f., 117, 119.
Heegaard, præst, Skævinge, I, 76.
— Andreas, købmand, Slangerup, III, 106 f.
Heerfort, Gregers, kapellan, Stenløse, I, 98, 100.

Heiberg, Johanne Luise, skuespillerinde, I, 125, 128.
Helvig Pedersen, Gjellestensgård, III, 90 f.
Henningsen, Simon Poul, arkitekt, IV, (91), 92.
Henrichsen, Svend, fisker, Rungsted, IV, 98, 105.
Henrik Hermansen, urtegårdsmand, I, 7, 22 f.
Henriksen, Christine, Smørumovre kro, III, 101.
— Mogens, kromand, Smørumovre, III, 101.
Herfort, Hans, stutmester, I, 7, 16.
Hersleb, Peder, præst, biskop, I, 101, IV, 50 f.
Hjelte, J. C. L., premierløjtnant, III, 110, 112.
Hjort, Jens, sølvpop, III, 70 f.
Hofmann, amtmand, III, 66.
Hoffmann, Fr., klædefabrikør, III, 101.
Holberg, Ludvig, digter, IV, 62.
Holt, Carl, fuldmægtig, III, 75.
Holst, H. P., digter, III, 125.
— W., løjtnant, forfatter, III, 128.
Hornemann, biskop, IV 63.
— Birgitte Sophie, I, 117 ff., 127, 129 ff.
Hougaard, P., IV, (83), (99).
Hulegaard, Arendse, IV, 94. 98, 104.
Husvig, Hans Matthiesen, I, 13.
Hvass, Hans, præst, Jyllinge, I, 108, III, 66.
Høring, Christian, Dronningemølle, IV, 76.
Høyfeld, Svend, IV, 104.

Ibsen, hr. og fru, III, 114.
— Anders, abbed, Æbelholt, II, 16, 22 f.
Ingefred af Ganløse, III, 33.
Inger Boisen, III, 71.
— Michelsdatter, III, 71.
Irgens, C. C. M., løjtnant, III, 119.
Isach Christensen, snedker, I, 22, 24.
Isager, Kristen, dr. med., II, 25, 61.
Isse, Niels, Havelsegård, I, 86, 88.
Iver, brygger, Hillerød, III, 60.
Iver Christensen, vurderingsmand, Hillerød, III, 51.

Jacobæus, Vitus, lærer, I 33.
Jacob, brygger, Hillerød, III, 57.
— Absalonssøn, Langsøhus, III, 46.
— Adolf, maler, I, 7, 18.
— Erlandsen, ærkebiskop, III, 31 f.
— Hansen, kleinsmed, Hillerød, III, 60.
— Olsen, vurderingsmand, Hillerød, III, 51.
— Olufsen, Hillerød, III, 59.
— Robbertsen, Skævinge, III, 59, 62, 92.
Jacobsen, frk., Rungsted, IV, 95.
— Ole, fiskemester, Rungsted, IV, 89 f., 98, 100, 105.
Jacobus Jonasson, Havelse, I, 84 f.
Jarl, Axel, godsejer, Strødam, II, 39, 50, 58, 60, 66 f., 72.
Jenrich Herman Carl, murermester, København, III, 104.
Jens Andersen, Knardrup, I, 32.
— Andrisen, Ølstykke, I, 98, 100 f., 115.
— Heringsen, Udlejre, I, 87.
— Ipsen, vrager, Helsingør, III, 59, 62.
— Jensen, gdr., Frerslev, III, 119.
— —, gdr., Knardrup, I, 32.
— —, husmand, Ganløse, I, 34.
— —, kirkeværge, Udlejre, III, 69.
— —, Værebro mølle, III, 68 ff., 73, 77, 79, 89, 102.
— Lauridsen, Hillerød, III, 60.
— Michelsen, Havelse, I, 86.
— —, birkedommer, III, 96.
— Mortensen, gdm., Slagslunde, I, 29.
— Olssen, Snostrup, I, 87.
— —, Ølstykke, I, 107.
— Poulsen, fæster, Værebro mølle, III, 71.
— Sørensen, Værebro mølle, III, 93 ff., 97, 99 ff.
— Terkelsen, slotstømrermand, I, 20.
Jensen, guldsmed, Hillerød, III, 111 f.
— Anders, fisker, Rungsted, IV 101.

Jensen, Chr. Axel, mag. art., III, 42.
— Christian, præst, Asminderød, IV, 5 f.
— E. J., II, 23.
— Kjeldgaard, præst, II, 73.
— Maren, frue, Rungsted, IV, 82, 101.
— Ole, højskolelærer, II, 28, 73.
— Søren, rektor, I, 13 f.
Jep Jensen, Store Havelse, III, 59, 62.
— Jørgensen, slotstømrer, I, 23.
— Michelsen, Ølstykke, I, 87.
— Nielsen, Havelsegård, I, 86.
Jernberg, Andreas Nielsen, III, 101.
Jesper Schammelsen, kældersvend, I, 86, 88.
— Henriksen, magister, III, 48.
— Pedersen, Rønnehus, III, 59.
Jespersen, Ludvig, tømrer, III, 114, 129.
Jessen, Tycho, kaptajn, III, 117 f.
Jochum Nielsen, forpagter, III, 100.
Joen Madsen, Værebro mølle, III, 101.
Johan den Milde, I, 84.
Johanne Andersdatter, III, 88 f., 100 f.
— Christensdatter, (g. m. Mads Brygger), III, 50 f.
— Nielsdatter, Slangerup, III, 90.
Jon Regmondssøn, Hørsholm, III, 33.
Jordhøj, Laur., præst, Udesundby, III, 88.
Juliane Marie, dronning, (Fr. V), IV, 58 f., 62.
Junker, Johs., gartner, IV, 98.
Jørgen Jørgensen, sogneforstander, Asminderød, I, 48.
— Olsen, sognefoged, Lille Rørbæk, III, 71.
— Pedersen, birkefoged, Udlejre, III, 60 ff., 71, 90.
— Sørensen, Hillerød, III, 60.
— —, slotsskriver, I, 18.
Jørgensen, underbefalingsmand, III, 110.
— Chr. Hermann, livskytte, IV, 6.
Jørgensen, Jens, gdr., Kildetofte, II, 38.
— J. P., lærer, Ledøje, III, 89.
— Margrethe M. F., IV, 80.

Kaac, præst, Tikøb, I, 74.
Kaas, Mette Marie, III, 91.
— Ulrik, viceadmiral, III, 91.
Karen Andersen, Knardrup, I, 32.
— Hansen, Agergård, III, 93.
— Hansdatter, IV, 78.
— Jørgensdatter, Udlejre, III, 90 f.
— Nielsen, Udlejre, III, 90 f.
— Pedersdatter, Agergård, III, 93.
— Pedersen, I, 10.
— Rasmusdatter, Edelgave, III, 102.
— Torssmede, I, 13.
Karina Tues, Gørløse, I, 87.
Kasperling, Hans, skovrider, I, 7, 22 f.
Kegel, III, 108.
Kingo, Thomas, salmedigter, IV, 61.
Kierkegaard, Michael Pedersen, hosekræmmer, I, 14.
— Søren, filosof, I, 14, IV, 81, 96.
Kirschheiner, skolelærer, I, 128.
Kirsten, Andersen, I, 33.
— Christoffersdatter, III, 90 f.
— Jensdatter, III, 71.
— Jørgensdatter, III, 71.
— Nielsdatter, Svanholm, III, 90.
— Nielsen, Ølstykke, III, 89.
— Olufsdatter, III, 89.
— Olsen, Lille Rørbæk, III, 71.
— Rasmusdatter, Jonstrup mølle, III, 101.
Kirstine Christensdatter, III, 102.
Kleist, Johs. Meller, Værebro mølle, III, 100 f.
— Lorens, ridefoged, Bistrup, III, 94.
Klem, Knud, museumsdirektør. II, 73.
Knud, tronfølger, II, 73.
Knud (Valdemarsøn), konge, IV, 17.
— Jensen, I, 33.
— Poulsen, I, 32.
Knudsen, Karl, gdr., Nejede, II, 38.
Knuth, greve, amtmand, I, 74.
— Frederikke S. E., amtmandinde, III, 108.

Kopp, præst, Udesundby, I, 60 f.
Korup, Anne Hansdatter, IV, 78.
Krabbe, Otto, stiftamtmand, III, 85 ff.
Krag, Søren, III, 59.
Krag, Dorothea, IV, 40, 41.
Kragh, Nis, gmd., Heils, III, 125.
Krog, præst, Ramløse, I, 59 f.
— Laurids, boghandler, redaktør, I, 67, III, 109.
Krieger, familien, III, 91.
— Anne, III, 91.
— Johan Cornelius, overlandbygmester, III, 91.
Kristen, Poulsen, gdm., I, 34.
Krüger, J. C., bødkermester, Helsingør, I, 48.
Krøyer, F. C., tømrersvend, III, 113 f.
v. d. Kuhla, A., lensmand, IV, 77.
Kyhn, gartner, Rungsted, IV, 89.
Køhler, murermester, Hørsholm, I, 75.
Körbitz, Johan Christoffer, amtmand, III, 73.
Köster, gæstgiver, Snoghøj, III, 126.

Lange, Bodil Marie, III, 102.
— Joh. Friderich, købmand, Roskilde, I, 99 f., 102.
— Johan Nielsen, købmand, Roskilde, III, 71.
— Marie Kirstine, Værebro mølle, III, 102.
Langebech, familien, III, 91.
— Casper, III, 91.
— Karen, III, 90 f.
Langkow, Claus, møllebygger, III, 68.
Lars Jørgensen, Ganløse, I, 32.
— Olsen, Ganløse, I, 32.
— Knudtzen, Ølstykke, I, 98, 100 f., 115.
— Knudsen, Ølstykke, I, 107.
— Nielsen, Strølille, III, 90.
— —, Udlejre, III, 90.
— Tidemansen, gmd., Smørumovre, III, 102.
Larsen, Andreas, købmand, Helsingør, III, 107.
Larsen, Hans, Kikhavn, I, 79.
— —, Lynæs, I, 79.
— —, parcellist, Tjæreby sogn, II, 24.
— Sofus, bibliotekar, IV, 74 f.
— Søren, gmd., II, 28 f.
Las Villumsen, Hulerød mølle, IV, 75.
Lassen, kandidat, Sindshvile, I, 50, 56.
Laurids snedker, Slangerup, IV, 40.
— Christiernssen, Havelse, I, 86.
— Jensen, Hillerød, III, 60.
— Knudsen, herredsfoged, Sokkelunds herred, III, 91.
— Nielsen, Svanholm, Udlejre, III, 90.
Lavrits, Olssøn, Jørlunde, I, 87.
Lemvigh, auktionsdirektør, Esbønderup, IV, 68.
Lene Tønnesdatter, I, 86, 88, 90.
Lerche, kammerherre, III, 122.
Leuten, F. L. B., I, 131.
Levin, L. E., dr., III, 110.
Levinsen, overretsprokurator, København, I, 63, 67.
Leyel, Frederik, IV, 75.
Liebmann, Fr. W., søofficer, III, 113.
Liebst, lærer, Græsted, IV, 69.
Lindeschou, underbefalingsmand, III, 110.
I, 75.
Lindloff, klædefabrikør, Roskilde, I, 75.
Lisbeth, nonne, I, 90.
Litle, Cæcilie (g. m. Tyge Jurissøn), III, 34.
— Cæcilie (g. m. Peder Wæther), III, 29, 32.
— Jon, III, 29, 32 f., 46.
Lohmann, Svend Jensen, fisker, Rungsted, IV, 97.
Lorendz snedker, Hillerød, III, 60.
Lorentzen, Vilh., dr. phil., II, 24, 112, III, 29, 39.
Louise, dronning (Frederik 4.), IV, 86, 88, 94.
— Sophie, hertuginde, III, 125.
Ludvig Hendrich, grovsmed, I, 24.
Lund, skovrider, Slagslunde, I, 32.

Lund, E. C., stationsforstander, Helsingør, III, 113.
Lunding, N. C., oberst, III, 125.
Lundsgaard, III, 123.
Lundwall, J. P., grosserer, Helsingør, I, 48.
Luxdorph, Bolle Pedersen, præst, III, 77 f.
— Karen Hansdatter, IV, 78.
— Magdalene Marie, IV, 78.
— Maren Bollesdatter, IV, 77.
Lyckow, Hans, slotstømmermand, I, 5, 7, 12.
— Karen, I, 5, 7, 12.
v. d. Lühe, Andreas Adolf, amtmand, Roskilde, III, 97, 99.
Lynge, Hans, amtsforvalter, III, 96, 98.
Løffler, I. B., II, 138.
Løvenskjold, E. C. F., overførster, III, 111.
Løvenørn, Frederikke S. E., III, 108.
— Fr. E. V., generalkonsul, Hamborg, III, 108.

Mackeprang, M., dr. phil., museumsdirektør, II, 25, 28, 33, 37, 39, 43, IV, 46.
Mads von Brunsvig, møller, Dronninge mølle, IV, 76.
— brygger, Hillerød, III, 50 f., 57 f., 60 ff.
— Nielsen, Udlejre, 89 ff., 101.
— møller, Hulerød, IV, 77.
— Persson, Havelse, I, 87.
— Robbertsen, Meløse, III, 89, 91 f.
Madsen, A. P., III, 34, 36.
— Chr., kammerråd, III, 109.
— Frederik, korporal, se M. F. Roesberg.
— Jakob, bisp, IV, 46.
Madvig, P. A., læge, Frederiksværk, I, 73.
Madvig, dr., I, 59 f.
Maller, Jep, møller, Hulerød, IV, 75.
Malling, Ove, IV, 79.
van Mander, Karl, maler, I, 23.
— Marie Karlsdatter, I, 23.
Marcussen, C., I, 72.
Maren Bendixen, III, 68, 69.
— Hansdatter, III, 68, 69.
Maren, Johansdatter, Rungsted, IV, 100, 101.
— Mortensen, Ledøje, III, 89.
— Mathiesen, København, III, 91.
Margrethe (Sprænghest), Sambiria, dronning, III, 29, 31.
— dronning, III, 40.
— Andersen, Gundsømagle, III, 93.
Marie Hansdatter, Udlejre, III, 92.
— Hansen, Oppesundby, III, 92.
— Nielsen, Udlejre, III, 92.
— Olsen, III, 101.
Marine Venstermand, Havelse, I, 85.
Mathiesen, fyrinspektør, Hesselo, I, 74.
— Søren, klokker, København, III, 91.
Matthias aus Braunschweig, møller, Dronninge mølle, IV, 76.
Matthiesen, Hugo, museumsinspektør, IV, 8.
Mette, Hansdatter, III, 91.
— Christoffersdatter, præstefrue, Ølstykke, III, 91.
— Marie Mathisen, III, 91.
v. Mehren, E., købmand, Helsingør, I, 48.
Meinig, birkedommer, I, 59 f.
Mentz, gæstgiver, Gilleleje, I, 50 ff.
Meyer, Anton, IV, 104.
Michel Andersen, Jørlunde, I, 87.
Mikkel Brygger, III, 57.
Mogens Ibsen, I, 15.
Morten Jensen, Havelse, I, 86.
— —, Havelsegård, I, 90.
— Nielsen, Knardrup, I, 32.
— Venstermand, I, 82, 89 f.
Mossin, Sophie, Værebro mølle, III, 104.
Motzfeld, Eva, III, 86.
Moulton, H., rentier, Hillerød, II, 37.
Mourier, sekretær, Hørsholm, I, 51.
Muhle, Vilhelm, højesteretsassessor, III, 74.
Munthe, Roskilde, I, 100 f.
— Bredo, kammeradvokat, III, 98.
de Munthe af Morgenstjerne, Otto Ludvig, oberstløjtnant, III, 122.

Muus, Jakob, provst, Stenløse, I, 98, 100, 102 ff., 110 f., 113, 115.
— Niels R., sekondløjtnant, III, 122.
Mynster, J. P., biskop, I, 131 f.
— Fanny, bispinde, I, 132.
Münter, Balthasar, provst, I, 131.
— Fr., biskop, IV, 68, 100.
Møhl-Hansen, U., konservator, III, 15.
Møller, Carl, arkitekt, Roskilde, II, 74, 92, 110.
— F. W., forpagter, Humlebæk kro, I, 48.
— Jørgen, III, 103.
— Rasmus, husfæster, Skoven, I 62.
Møller-Christensen, Vilhelm, læge, dr. med., II, 8, 24 f., 29, 43, 47, 73, 75, 113 ff.

Napoleon, I, 118.
Neergaard, III, 108.
— provst, I, 63.
— Carl, II, 16.
Neertoft, Erik, IV, (49).
Niels, hestekøber, Hillerød, III, 59.
— Absalonsøn, Langsøhus, III, 46.
— Andersen, Ganløse mark, I, 32.
— Andersen, Havre mølle, III, 71.
— Christensen, Knardrup, I, 32.
— Christian Jørgensen, Værebro mølle, III, 104.
— Jensen, Jordhøj, III, 59, 62.
— Jensen, Gandløse, I, 29.
— Larsen, Knardrup, I, 29.
— Lauridsen, Udlejre, III, 90.
— Madsen, Borup, III, 90.
— Madsen, Lindholmgård, III, 89.
— Nielsen, III, 114, 129.
— Olsen, Hillerød, III, 51.
— Ollsen, Hollerød, IV, 77.
— Olufsen, slotsfoged, I, 9.
— Pedersen, Rønnehus, III, 62.
— Pedersen, skrædder, Svedstrup, III, 59, 62.
— Poulsen, Slangerup Ø, III, 130.
— Sørensen, ridefoged, III, 51, 60, 62.
— Pedersen, Værebro mølle, III, 89.
Nielsen, skolelærer, Havreholm, I, 53.
Nielsen, traktør, Odense, III, 129.
— Hans, Lynæs, I, 69, 79.
— Jens, Klostergården, II, 24.
— Niels, kommunelærer, Hillerød, II, 25.
— Niels, tømrer, Korsør, III, 114, 116, 129.
— Oluf, III, 29 ff.
Nilaus, Havelse, I, 86.
Nordlunde, C., bogtrykker, II, 26.
Norling-Christensen, Hans, museumsinspektør, III, 6, 18.
Numsen, Mathias, general, III, 84 ff.
Nyholm, familien, III, 100.
Nyrop, Camillus, instrumentmager, III, 114.
Nørlund, Poul, museumsdirektor, II, 73, III, 24.

Oehlenschläger, A., digter, IV, 100
Ole Andersen, Ølstykke, I, 107.
— Hansen, sognefoged, Oppesundby, III, 92.
— Jensen, sognefoged, Lille Rørbæk, III, 101.
— Pedersen, Værebro mølle, III, 104.
Olivarius, skibskaptajn, IV, 62.
— Niels, præst, Græsted, IV, (49), 72.
— Dorothea, præstefrue, Græsted, IV, 50, 63.
Olrik, H. G., kontorchef, IV, 7, 8.
— J., historiker, IV, 75.
— J. B., byfoged, Helsingør, I, 46 f., 68, III, 52, 63 f.
Olsen, censor, I, 123.
— Eskil, Rungsted, IV, 98.
— H. P., forretningsfører, Hillerød, II, 25 f.
— Karsten, læge, Hillerød, II, 25 f.
— Mads, gdr., Melløse, II, 38.
Oluf Hansen, brygger, Helsingør, III, 59, 62.
— Møller, Havelse, I, 86.
— Sørensen, Kollerød, III, 59, 62.
— Haraldsøn, III, 30, 32.
Olshausen, Th., Rendsborg, III, 130.
Ostmann, gartner, Rungsted, IV, 89.

Ostermann, overlærer, Hillerød, I, 63 ff., III, 109.
Otto, C., professor, I, 118, 121, 133.
Oxholm, amtmand, II, 28, 43, 72.

Paaske, tømmermand, IV, 75.
Palle, III, 40.
Palladius, Peder, IV, 40.
Parsberg, Holger, landsdommer, amtmand, III, 73 f.
Paulli, J. H., Kbhvn, I, 73.
Paulsen, Jørgen, III, 106 f.
Peder, guldsmed, I, 22.
— Andersen, Ågerup, III, 89.
— — Hovgård, Gundsømagle, III, 93.
— Christensen, gdrm., Ganløse, I, 32.
— Christensen, husmand, Slagslunde, I, 36.
— Clemendsen, Dronningemølle, IV, 77.
— Clemidsson, Hindzehof, IV, 76.
— Ebbesen, Knardrup, III, 31.
— Ingvorsen, Værebro mølle, III, 88 f., 93.
— Jensen, Skære mølle, III, 101.
— Jørgensen, skovrider, Jægersborg, III, 91.
— Larsen, møller, Roskilde, III, 101.
— Lauritzen, Esbønderup, IV, 77.
— Schammelsen, vintapper, I, 86.
— Wellsen, Dronningmølle, IV, 76.
Pedersen, Jørgen, gdr., Jørlunde, III, 109.
— Peder, Sølager, I, 79.
— Peder, Usserød, IV, 100.
— Mogens, præst, Tjæreby, II, 15.
Per, Ibsen, Havelse, I, 86.
— Jenssøn, Havelse, I, 86 f.
— Madsen, Ølstykke, I, 107, 109.
— Nielssen, Havelse, I, 86.
Petersen, købmand, Tandslet, III, 117.
— købmand, Sønderborg, III, 120.
— skovrider, Mårum, IV, 65.
— toldbetjent, Nyborg, III, 115.
— Joh., gæstgiver, Hillerød, III, 108, 115.
— Kathrine, Rungsted, IV, 96, 101.
— L. A., løjtnant, III, 129.
Petersen, Line, Nyborg, III, 115, 129.
Petersson, Ib Vagn, arkitekt, IV, (25).
Plaue, III, 128.
v. Plessen, C. S., kammerherre, IV, 79.
Ploug, C., I, 70.
Poggenborg, Fr., tolder, III, 71.
Poul Ibsen, Jordhøj, III, 62.
— Jørgensen, Borsholm, IV, 77.
Poulsen, kandidat, Ørsholt, I, 51, 53 ff.
— malerm., Frederikssund, I, 62.
Povl Ibsen, Hillerød, III, 59.

Rahbek, Knud Lyne, digter, I, 123.
Ramlau, Fr. F., kaptajn, III, 113 f.
Rauch, M. A. F., premierløjtnant, III, 122.
Raun, Knud, skovrider, III, 72.
Ravn, gårdmand, Tandslet, III, 116.
Rasmus Hansen, tolder, Slangerup, III, 70 f.
— Hansen, møller, III, 77.
— Møller, Værebro mølle, III, 193.
— Nielsen, brygger, Hillerød, III, 57, 59.
— Olsen, sognefoged, Smørumovre, III, 102.
— Pedersen, fæster, III, 68.
— Pedersen, Gundesøgård, III, 80.
Rasmussen, kammerråd, Louisenlyst, I, 50 ff.
— Jørgen, forpagter, Louisenlyst, III, 106.
— Morten, Store Karlsminde, I, 79.
Rebekka Jensen, Skære mølle, III, 101.
Rée, B., redaktør, Ålborg, I, 42.
Rehfeldt, C. C., fuldmægtig, Esrom, IV, 78, 80.
Reinsholm, H. G., godsforvalter, Arresødal, I, 73.
Reinholt Torsmede, vinskænker, I, 8.
Reiter, Paul, dr. med., II, 73.
Resen, Peder Hansen, præsident, I, 12, 18.
Reuter, Carl, slotsforvalter, I, 7, 18.

Reuter, Mette Kirstine Pedersdatter, III, 71.
Reventlow, Anna Sophie, IV, 86.
— Chr. D., statsminister, IV, 68.
Richard, Abbed, Æbelholt, II, 108.
de Richelieu, A. I. S. du Plessis, adjunkt, III, 110.
Riemann, barber, Hillerød, III, 110.
Robbert, Jacobsen, III, 91 f.
Robbersen, III, 118.
Rodtwitt, Chr. Pedersen, præst i Ganløse, I, 28, 30 f.
Roesberg, Frederik Madsen, korporal, III, 92.
Rohde, Jochum, Fr., amtsforvalter, III, 75 f.
Rom, Herman, møllebygger, IV 80.
— N. C., husflidsmand, IV, 80.
Romsdahl, E., tegner, IV, 7.
Rosenkrantz, Jørgen, lensmand, Havelse, I, 86.
Rosenstand-Goiske, V. L. H., løjtnant, III, 113.
Rosing, Michael, skuespiller, I, 124 ff.
Rosted, H. C., viceinspektør, IV, 96, 101, 106.
Rothe, slotsgartner, Helsingør, I, 48.
Roussell, Aage, museumsinspektør, II, 137, III, 42.
— E., III, 38.
Rugaard, Peder, købmand, Roskilde, III, 104.
Rumler, Poul, I, 7, 16.
Rumpler, møller, Esrom, IV, 77.
Rønnow, Joakim, biskop, IV, 30.
Røyen, Mads Nielsen, I, 14.

Sara, Gertsdatter, III, 72.
— Tygesdatter, III, 71.
Saxo, historieskriver, III, 65.
Schiwe, Anna Finchenhagen, præstefrue, Græsted, IV, 50 f., 70.
— Jens, præst, Græsted, IV, 50 f., 54, 57 ff., 70, 72.
— Johs., IV., 63.
— Karen, præstefrue, Græsted, IV, 50, 61.
Schiwe, Niels Pedersen, præst, provst, Græsted, IV, 50, 52ff., 56f.
— Peter, præst Græsted, IV, 61, ff., (67), 72.
Schiøtt, Aug., maler, IV, 101.
Schlegel, E. Otto E., general, III, 113.
Schmidt, Alfred, tegner, IV, (97).
— Hans, Ølstykke, III, 99.
— Hans Chr. Hansen, Ølstykke, III, 94, 99 f.
v. Scholten, familien, I, 127.
— politiassistent, Helsingør, I, 48.
— C. M., I, 127, 133.
— J. G., oberstløjtnant, I, 129.
— Nicoline Magdalene, I, 130.
Schou, C. C., civilingeniør, II, 26 f.
Schow, F. C. G., kontrollør, Helsingør, I, 129 f.
Schröder, købmand, Haderslev, III, 125.
— provst, Søborg, IV, 62 f.
— Frederikke, frk., III, 124.
— Herman, borgmester, Roskilde, III, 86.
Schultz, C. G., arkitekt, II, 7, 30 ff., 34 ff., 39 f., 43 f., 47, 50 ff., 55 f., 58 ff., 64, 66, 68, (69), 73, 75 (76), (77), 79 ff., 86 f., 89 ff., 99 ff., 109, III, 27.
Schønheyder, IV, 103.
Schiötz, Peder Olsen, papirmøller, III, 71.
Sechlau, vagtmester, III, 110.
Seirøe, Michael, møller, I, 30, 32.
Seimann, III, 110.
Sested, Jacob, hofsinde, I, 86, 88, 90.
— Lene, Havelsegård, I, 86, 88, 90.
Sevren, brygger, Hillerød, III, 57.
Sidse, (Johs. Ewalds Datter), IV, 101.
— Hansen, Agergård, III, 93.
Siegumfeldt, Marianne Margrethe, III, 106.
Simesen, rektor, I, 49.
Simon Christiansen, ridefoged, I, 7, 17, 24.
— Nielsen, Ganløse, I, 33.
Skeel, Otto, amtmand, III, 73 f., 76.
Simonsen, Niels, maler, III, 115.

Skjalm Hvide, I, 129.
Skau, Laurits, III, 126.
Skovgaard, P. C., maler, IV, 74.
Slesvig-Holsten-Augustenborg, Fyrstehuset, III, 91.
Smidt, C. M., arkitekt, II, 7, 25, 30, 54, 58 f., 66, 91 f., 139.
Smith, Jens Poulsen, kaptajn, III, 103 f.
Some, Hans, Havelse, I, 86.
Sommelius, G. L., premierløjtnant, III, 122.
Sophie, dronning (Fr. II), III, 92, IV, 76.
— Amalie, dronning, (Fr. III), IV, 5 f.
— Magdalene, dronning, (Chr. VI), IV, 89.
Spandet, delingsfører, III, 122.
Spliid, Anne Kirstine, Værebro mølle, III, 103.
— Friedrich, Værebro mølle, III, 101 f.
— Kirstine, Værebro mølle, 102.
— Peder, student, III, 102.
Spydstrup, Christoffer, kromand, Hillerød, I, 4, 18.
— Vibeke, I, 4.
Stagsted, sagfører, Nødebo, IV, 68, 70.
Steffen Møller, Hillerød, III, 60.
Steffens, Henrik, digter, I, 117.
Stendal, Daniel, bager, Hillerød, I, 7, 16, 18.
Steensberg, Axel, museumsinspektør, I, 48, II, 19, III, 13.
Steenwinckel, Hans den ældre, arkitekt, IV, 33 f.
Stolberg, Catharine, komtesse, IV, 87.
— Christian, greve, IV, 87.
— Christiane, C. T., grevinde, IV, 87.
— Frederik, greve, IV, 87.
Storm, Mogens Bentsen, skomager, Slangerup, III, 71.
Struensee, J. F., IV, 58 f., 62.
Stühr, underofficer, III, 122.
Stümer, Hans, Værebro mølle, III, 101.
von Stöcken, Poul, slotsmøller, I 24.
Sukum, mestermand, Roskilde, I, 102.
Sundbo, familien, III, 89.
Syv Peder, forfatter, III, 66.
Søbøtker, Anders, kammertjener, Værebro mølle, III, 70 f., 73, 76.
— Frederik, III, 71.
Sønne, Lars Peder, III, 114, 116, 120.
Søren Christensen, Slagslunde, I, 32.
— Haagensen, Gundsømagle, III, 93.
— Jensen, vurderingsmand, Hillerød, III, 51.
— Pedersen, Søsterbro mølle, III, 59, 62.
— Pedersen, Værebro mølle, III, 93, 100.
— Pedersens enke, Værebro mølle, III, 93.
— Terkelsen, digter, III, 69.
Sørensen, provst, Vejby, IV, 64.

Taube, Johan, IV, 75.
Tausen, Chr., prokurator, III, 94.
Terkelsen, O., bogtrykker, Hillerød, II, 31.
Termansen, N. J., konservator, IV, 28.
Thaarup, herregårdsskytte, III, 122.
Thayssen, P. F., sognepræst, Torup, I, 73.
Thestrup, E. H., kaptajn, III, 118.
Tholle, Johs., havearkitekt, IV, 89.
Thomas, Niels, gmd., Lejrskov, III, 126 f.
Torsmede, Thommes, købmand, I, 13, III, 60.
Thott, Aage Andersen, rigsråd, II, 22.
— Tage, amtmand, III, 74.
Thune, skibsklarerer, Helsingør, I, 48 f.
Tideman Larsen, Ballerup, III, 102.
Tilemand Villadsen, I, 13.
Torsten Venstermand, Havelse, I, 85.
Trap, J. P., I, 82.

Trolle, slægten, I, 19 f.
— Herluf, II, 21, 30, III, 57.
— Jakob, embedsmand, Frederiksborg, I, 88.
Trundsen, Christopher, II, 22.
Tue Rasmussen, Havelse, I, 86.
Tvies, L. A., rektor, II, 26.
Tyge Boisen, Værebro mølle, III,

Uhrskov, Anders, overbibliotekar, II, 29, 38, 73.
Ulfstand, slægten, I, 90.
Ulldal, overauditør, Nyrup, I, 50, 54.
Ulrich, Kay, amtmand, II, 72 f.
Urne, Frederik, lensmand, Frederiksborg, III, 68, 72, IV, (41), 42.

71 ff., 83 f., 86 ff.
Valdemar I den Store, II, 7, 50, IV, 74.
— II Sejr, II, 7, 22, IV, 17.
Valentin, graver, IV, 75.
Wedell-Jarlsberg, W. C., officer, III, 113.
Weggerslev, Søren Sørensen, præst, Lille Lyngby, III, 92.
Weischer, Chr., Hillerød, III, 102.
Welding, Chr., Edelgave, III, 101 f.
— Karen, Edelgave, III, 102.
Wentzel, kromand, I, 8, 16.
Weygand, Peder, møller, IV, 77.
— Maren Bollesdatter, IV, 77.
Vidsted, Peder Jensen, skovrider, Orup, III, 72.
Wiehe, Antoinette Louise Rosing, I, 124.
— Emilie, I, 126.
— Carl W., I, 124.
— Louise, I, 126.
— Michael, skuespiller, I, 124 f.
— Robert, I, 125.
Vieregg, Grevinde, IV, 86.
Viffert slægten, I, 90.
— Lene, Havelsegård, I, 86, 88, 90, IV, 36.
Vilhelm, abbed, Æbelholt kloster, II, 7, 9 f., 14, 16 ff., 21 ff., 26, 31, 43, 78 ff., 98, 108, 117, 140 f.
Wilhelm, kejser, III, 91.
Willerup, Martha, frue, Hillerød, III, 107.
Villumsen, Villum, Store Havelse, I, 90.
Wind, R., Slagslunde-Ganløse, I, 28.
Wittrup, Sorø, III, 130.
Wolfsen, Herman Bohn, III, 103.
Worderman, Reinholt, III, 76.
de Vrigny, forfatter, IV, 88 f.
Væbner, slægten, I, 86.
Wæther, Peder, III, 29 f.
Zarth, J. F. J., præst, Ølstykke, I, 98, 100, 103, 107 ff., 112 ff.
Zeuthen, F. L. B., I, 133.
— M., amtsforvalter, IV, 51.
Østergaard, H. N., urtekræmmer, III, 106, 112 f.
— L. M. S., sygehusinspektør, Sorø, III, 106 (107).
— Mariane Margrethe, III, 106.
— Martha, III, 107.
— Mathilde Jensine, III, 107.

STEDNAVNE

Af stednavne er kun de nordsjællandske medtaget.

Ågerup, III, 89.
Ålekistegården, III, 67.
Abrahamstrup, I, 11.
Agergård, III, 93.
Allerød, IV, 3.
Alsønderup kirke, II, 16, 22 f.
— sogn, I, 56, II, 16.
Ammindrup, I, 57.
Annisse, II, 98.
— sogn, I, 56, 75.
Arresø, II, 7, 9 f., 22, 115, III, 67, 89.
Arresødal, I, 73.
Asminderød, I, 48, IV, 4 f.
— kirke, IV, 100.

Bagsværd sø, III, 34.
Ballerup, III 102.
Bastrup, III, 39, 47 f.
— borg, III, 41, 49.
— sø III, 34.
Birkefogedgård, Udlejre, III, 69, 89, 99, 101.
Birkerød, I (92 ff.), III, 104, IV, 104.
— kirke, I, (92 ff.), IV, 100.
— sogn, I, 63.
Bistrup, III, 65, 68, 94, 100.
— birk, III, 94, 96, 102.
— gård, III, 72.
— mølle, III, 67.
Blidstrup sogn, I, 56, III, 8.
Bloustrød sogn, I, 63.
Borre, se Grønholt voldsted.
— slot, III, (34 ff.), 48.
Borup, IV, 4.
— gård, Gørløse sogn, III, 89.
Borsholm, IV, 77.
Boveskov, IV, 3.
Brederød, I, 74.
Brøns mose, Viksø, III, (4 ff.).
Bundsø, III, 15.

Capel skov, se Kappelskov.
Catrinebjerg, III, 96.

Dragstrup, IV, 80.
Dronningemølle, III, 67, IV, 73 f., 76, (79).
— å, IV, 80.
— handskemagerbro, IV, 81.
— handskemagerhus, IV, 81.
— klithotellet, IV, 80.
Dronningholm, II, 7, 22, 52, 115, III, 42.

Endrup, IV, 4.
Edelgave, Smørum sogn, III, 96, 101 f.
Egebjerggård, Ølstykke, III, 89.
Egemark, I, 102 f., 111.
Egholm, Horns Herred, III, 86 f.
Ellemose, Tjæreby sogn, II, 10, 12 f.
Esbønderup, I, 128, II, 18, IV, 68, 77.
— kirke, IV, 77 f., 80.
— sogn, I, 50.
Eskilsø, II, 9, 21 f.
Espergærde skole, III, 137.
Esrom, II, 18, 23, 54, III, 19, IV, 3, 17, 78.
— å, IV, 74.
— fjord, IV, 75.
— kanal, IV, 81.
— kloster, II, 21, 77, 117, 138, III, 29 f., 32, 34, 41, 46, 48, IV, 17, 74 f.
— kro, I, 50 f.

Esrom mølle, I, 17, II, 138, III, 67, IV, 77.
— sø, I, 117, 119, III, 67, V, 3 f., 80.

Fandens bro, se Værebro.
Farum, III, 67.
— sogn, I, 62.
— sø, III, 34.
Fedtmosen, III, 78.
Faurholms mølle, II, 20.
Femhøje ved Kildekrog, IV, 74, 79.
Flynderborg, IV, 4.
Flynderupgård, Tikøb sogn, IV, 70.
Fredensborg, III, 101, IV, 60.
— slot, IV, 78.
Frederiksborg (se også Hillerød), I, 21, 28, 74 f., 88, II, 11, 23, 66, 82, 95.
— amt, III, 87.
— amts spare- og lånekasse, I 5, II 28, 31, 50, 58, 70.
— amts tidende, I, 12, 56, 62, 67, 73.
— birk, III, 72, 94 f.
— birketing, III, 50 f, 75.
— len, I, 22, III, 65, 68, IV 35.
— Nyhuse, I, 21, III, 106 f.
— rytterdistrikt, III, 66, 94.
— sangforening, I, 75.
— slot, I, 3, 5, 9, 17 ff., 23 f., 88 f., II, 18, 20, 23, 86, III, 69, IV, 33, 36.
— Badstuen, I, 9.
— Fangetårnet, I, 3, III, 99.
— Herluf Trolles tårn, I, 16, 26.
— humlehave, I, 4.
— kancelli og slotsherrefløjen, I, 3.
— kirken, I, 7, IV, 50.
— møntporten, I, 5.
— ridebanen, III, 110.
— skansen ved vognгården, I, 5.
— slotsmølle, I, 5.
— slotsvænget, I, 10.
— Sparepenge, I, 13, 15, 20, IV, 33.
— (slots)sø, I, 7, 18 f., 22, III, 58.
— (slots)sogn, I, 63, III, 62.
— stutteri, III, 112.
Frederikssund, I, 15, 42, 60.
— marked, I, 111.
— rådhuset, I, 60.
— sogn, I, 74.
— Sundby færge, I, 10 f., 15.
Frederikssund torv, I, 62.
Frederiksværk, I, 57 f., 72 ff.
— gods, I, 78.
— sparekasse, I, 80.
Freerslev, III, 109, 119.
Frilandsmuseet, Kgs. Lyngby, II, 19.
Frodebjerg, III, 77.
Frodesbakke, III, 77.
Frodebro, se Værebro.
Fureå, III, 67.
Furesø, III, 34, 38.
Følstrup humlehave, I, 21.

Gammelmose, Gentofte, III, 82.
Ganløse, I, 28 ff.
— kirke, I, 31.
— sogn, I, 62, III, 33, 82.
Gilbjerghoved, IV, 73.
Gilleleje, I, 80, III, 18, IV, 65, 73, 81.
— museum, III, 9.
Gjellestensgård, Udlejre, III, 69, 89 f.
Gribskov, II, 9, 14, IV, 3, 80.
— banen, IV, 81.
Grimstrup, I, 83, IV, 20.
Grundtvigs højskole, Frederiksborg, II, 73.
Græse, III, 92.
— å, III, 34.
— sogn, I, 75.
Græsted, IV, 47 ff.
— djævlestenen, IV, 66, (67), 72
— hegn, IV, 66.
— kirke, IV, 49 f., 56 f., 72.
— kro, IV, 65 f.
— præstegård, IV, 50 f., 53 ff., (55), (56), 61, 69.
— præsteskov, IV, 66 f.
— Schiwestenen, IV, 66, (67), 72.
— sogn, I, 50.
Grønholt, III, 62, 65, IV, 4, 11 f., 17. 17.
— å, IV, 4 f.
— kirke, IV, 5.
— vang, gammel, IV, 4.
— sogn, III, 67, 101, IV, 5, 9.
— voldsted, IV, 3 ff.
Gundsømagle, III, 67, 71, 79 f., 83, 85 f., 93 ff.

Gundsømagle, Gundsøgård, III, 67, 80.
— Hovgård, III, 67.
— kirke, III, 69.
— mark, III, 97.
— sogn, III, 66.
Gurre, II, 7, 18, 21 f., III, 42, 106, IV, 4.
Gørløse, I, 37, 75, 87.
— kirke, IV, 19, 35.
— sogn, I, 62, III, 89.

Halore, IV, 75 f.
Hagenshøj, kong, IV, 73 f.
Halsnæs, I, 69 ff.
Harløse, II, 73.
— overdrev, I, 56.
Harrestrup å, III, 78.
Have mølle, III, 71, 95.
Havelse, I, 84 f.
— gård, I, 82 ff., IV, 36.
— Lille, I, 82 ff., IV, 20.
— Magle, I, 86.
— mølle, I, 87.
— skov, I, 84 f, 88.
— skovlodder, I, 82.
— Store, I, 82 f., 90 f., III, 59, 62, IV, 20.
Havreholm, I, 53.
Helene kilde, II, 98.
Hellebæk, I, 42, 50, IV, 73.
Helsinge sogn, I, 56 f., 75, II, 78.
Helsingør, I, 42 f., 45 f., 48 f., 71 ff., 77, 129, III, 52 f., 58 f., 62 ff., 109, 113, IV, 3 f., 64, 73, 88.
— Axeltorv, III, 106.
— avis, I, 45 f.
— hospital, I, 30 f.
— karmeliterklostret, II, 23.
— Krogen slot, II, 21.
— Kronborg, I, 8, 11, III, 69.
— Øresundsforeningen, I, 48.
— Øresunds toldkammer, I, 129.
Herlev sogn, III, 78.
— Nørre, I, 63.
— kirke, Nørre, III, (19 ff.).
Herredsfogedgård, Ledøje, III, 89.
Hesselbjerg, III, (7 ff.).
Hesselrød, IV, 3.
Hillerød (se også Frederiksborg), I, (3, ff.), 13, 42 f., 60, 63, 112. II, 16, 25 f., 37, 43, 55, 73, III, 19, 50 ff., 67, 71 f., 88, 92, 94, 102, 106, 108 ff., 126, 130, IV, 78.
Hillerød, Adelvejen mod Kbhvn., I, 13.
— Alléen, I, 22.
— Bagergården, I, 8, 16.
— Bakkegade, I, 3 f., 7, 15, 21 f.
— Bakken, I, 21, III, 60.
— Hans Barchmands gård, I, 17.
— Batzkes bakke, I, 10.
— Jørgen Bebers vang. I. 6 f.
— Blegevang, I, 6 f., 13 ff., 18.
— Borgerstiftelsen, I, 20.
— Buddes hjørne, III, 57.
— Byskriverstræde, I, 18.
— Byvang, I, 4, 7, 18.
— Johan Bøgvads vang, I, 14 ff.
— Carlsberg, I, 7, 13 ff., III, 112, 122.
— Daniel Baggers vang, I, 6 f., 18.
— Dyrehaven, I, 9, 20.
— Ellebro, I, 19.
— Jakob Froms have, I, 6 f.
— Funkevang, I, 20.
— Gamle vang, I, 6 f., 13, 22.
— Godthåbsvej, I, 16.
— Hansensvej I, 16.
— Helsingørsgade, I, 15, 20 ff., III, 57 f.
— Hans Herforts vang, I, 6 f.
— Henrik Hermannsens vang, I, 6 f.
— Holmegårdsvej, I, 10.
— Hospital, IV, 50.
— Hostrupsvej, I, 3, 17, III, 57.
— Humlehaven, I, 6 f., 21 f.
— Søndre Jernbanevej, I, 16 f.
— Jægerbakken, I, 7, 22.
— Jægergården, I, 15, 20 ff.
— Lille Jægergård, I, 18.
— Kannikegade, I, 11 f., III, 57.
— Store Kannikegade, I, 12, 17, 22.
— Karlssø, I, 7, 20.
— Hans Kasperlings vang, I, 64 f.
— kirke, I, 12 f.
— kirkegård, I, 3, 8, 11 f., 15 f., III, 50.
— Kongekilden, III, 109.
— Kongevejen, I, 13.
— kro, I, 3, 5, 18 f., 23.

Hillerød, Kromands vang, I, 17 f.
— Kuhlmans have, I, 4, 21.
— Hotel København, III, 110.
— Lille Ladegård, III, 72.
— Ladegårdsmøllen, III, 101.
— Langesvej, I, 15.
— Linden, I, 19.
— Mads Bryggers gård, III, 57.
— Milnersvej, I, 13, 16.
— Møllestræde, I, 12, 18, 19 f.
— Mørkegade (Østergade), I, 11 f., 22, III, 57.
— Nordlundes bogtrykkeri, I, 7, II, 26.
— Nyhuse, se Frederiksborg Nyhuse.
— Olinehøj, I, 22, III, 110, 131.
— Hand Pedersens vang, I, 6 f., 10, 13, 15.
— Hans Pedersens gård, I, 16.
— Petersborggård, I, 6 f., 13 f.
— posthus, I, 12.
— Præsidentens vang, I, 6 f., 12, 18.
— præstegården, I, 11 f.
— Gamle præstegård, I, 7, 12 f.
— Præstevang, I, 4, 6, 13 f., 20.
— Pølåen, I, 12, 18.
— rådhus, I, 11, 13.
— rådstue, I, 63.
— Rektors vang, I, 6 f., 14.
— Poul Rumlers vang, I, 6 f.
— Skansen, I, 15, 22.
— Frederiksborg skole, III, 100.
— Den kgl. fri skole, I, 5 ff., 12, 22.
— Latinskolen, I, 17.
— Skriverdammen, I, 13.
— Skrivergården, I, 17.
— Slangerupvejen, I, 12.
— Slusen, I, 6 ff., 12 f., 16 ff.
— Slotsgade, I, 7, 9, 12, 15, 18 f.
— Skovlyst, III, 111, 130.
— gamle sygehus, I, 16.
— Stutterivang, II, 24.
— Teglgårdssøen, I, 4, 7, 13.
— Tinghusvang, I, 6 f., 18.
— torv, I, 3, 8, 11, 67, III, 109 f.
— Trollesbro (Troldsbro), I, 19, III, 109.
— Trollehus (Troldshus), I, 19, III, 56, 64.
Hillerød, Trollesvang (Troldsvang), I, 6 f., 19.
— Tues hus, I, 20.
— Wentzels vang, I, 7, 12, 17 f.
— Vibekevang, I, 4.
— Vognmandsjorder, I, 4.
Hillerødsholm, II, 10, 24.
Himmelev, I, 75.
Hindzehof, IV, 76.
Hjortholm ved Furesøen, III, 38, 42.
Holbo herred, IV, 52, 70, 75.
— —s ting, I, 85.
Holløse, II, 18.
Hornisse, se Hornbæk sø.
Hornbæk, I, 50, 80, IV, 73 f., 79, 102.
— sø, IV, 74.
Hornisbæk, IV, 74.
Horns herred, III, 86.
Hove, III, 72, 83, 97.
— å, III, 67.
Hovgård, Gundsømagle, III, 93.
Hulerød (Holerhø), (Hollerød), I, 10, IV, 73 f, 77.
— mølle, IV, 74 ff.
Humlebæk, I, 80.
— kro, I, 48.
Hundested, I, 70.
Hyldeland, Ølstykke, III, 94, 99.
Højbjerg, I, 74.
Hørsholm, I, 33, 66, 75, III, 32 f., IV, 86 f., 96, 104.
— slot, IV, 82, 86.
— sogn, I, 63.
Høvelte, III, 48.

Ibstrup, se Jægersborg.
Ishøj, III, 88.
Isefjord, I, 70.

Jonstrup (ved Esrom sø), IV, 4.
— mølle, Københavns amt, III, 78, 101 f.
— statsseminarium, III, 78.
Jordhøj, Slangerup, III, 59, 62.
Jordrup, III, 126.
Jyllinge, I, 108, III, 66.
— kirke, I, 108.
— skole, I, 108.
— sogn, III, 66.
Jægerhytten, IV, 78.

Jægersborg, III, 91.
Jægerspris, I, 11.
Jørlunde, I, 87, III, 13, 16 ff., 91, 109.
— sogn, III, 13, 62.

Kagså, III, 78.
Kappelskov, II, 10, 12, 14.
Karlebo sogn, I, 63, 75.
Karlsminde, lille, I, 70, 79.
— store, I, 70, 79.
Karsemose, IV, 74.
Kassegård (Karsegård), IV, 74.
Kattinge sø, III, 67.
Kedelmose, Rågeleje, III, 8.
Kedelsø (udtørret), III, 34, 48.
— mølle, III, 48.
Kikhavn, I, 70.
Kildekrog, IV, 73 f., 79.
Kildemosegård, Meløse, III, 90.
Kildetofte, Meløse, II, 38.
Klostervang, se Æbelholt vang.
Knardrup, I, 62, III, 31 ff., 39, 41, 72, 78.
— å, III, 79.
— mølle, I, 33, 78.
— skole, I, 33.
Kollerød, III, 30, 34, 48, 59, 62.
Kregme, I, 37, 74, II, 16.
— sogn, I, 56.
Krogen, IV, 75.
Kronborg amt, II, 87.
— rytterdistrikt, III, 66.
— slot, se under Helsingør.
Kulhus, III, 111.

Langekærgård, Ølstykke, III, 89.
Langsø (afvandet), III, 35, 48.
Langsøhus, Uggeløse sogn, III, (29 ff.).
Ledøje, III, 89.
Lerelte, III, 48.
Lillerød, IV, 3.
— sogn, I, 63.
Lindholm, III, 48.
— gård, III, 33, 89.
Liseleje, I, 70.
Louisenlyst, I, 50, III, 106.
Lundholmgård, Lille Lyngby sogn, III, 89.
Lyngby, Kongens, II, 19, III, 91.
— Lille, I, 37, II, 55, 65, III, 92.
— præstegård, Lille, II, 38, 55, IV, 64.
— sogn, Lille, I, 62, III, 62, 89.
— Store, I, 37.
— sø, III, 34.
Lynge sogn, I, 17, 62, III, 30, 34, IV, 7.
— Kronborg herred, IV, 7, 9.
Lynæs, I, 69 ff., 76 ff.
Lysemose, IV, 4.
Lystrup, III, 92.
Løje sø, III, 79.
Lønholt, III, 65.
Lønsgård, Harløse, II, 73.

Målev, I, 56, III, 73.
Mårum, IV, 50, 57, 64.
— kirke, IV, 65.
— sogn, I, 50.
Meløse (Merløse), II, 14 ff., 23, 38 f., 54 f., 57, 87, 89 ff.
— mark, III, 92.
Melby sogn, I, 56, 74.
Mikkelborg kro, IV, 90.
Munkerup, IV, 81.
— Enghave, IV, 74.
Myretorp, se Mørdrupgård.
Mølleå, III, 34, 67.
Mølleris skov, II, 10.
Mørdrup, Uggeløse, III, 48, 93.
— gård, III, 33.

Nakkehoved, I, 70, IV, 73, 81.
— fyr, I, 71.
Nejede, II, 10, 15, 23, 38.
Niverød, IV, 3.
Nyhuse, se Frederiksborg Nyhuse.
Nyrup, I, 50.
Nødebo, I, 117, (119), 120, 124, 127, (129), III, 102, IV, 64.
— kirkegård, I, (129), 132.
— præstegård, I, 117, (119).
— sogn, I, 50.

Oppesundby, III, 92.
Ornum ås, III, 47.

Pryne mølle, III, 48.

Rågeleje, III, 8.
Ramløse, I, 42, 56 ff.
— kro, I, 56.
— skole, IV, 64.
Rappendam, Jørlunde sogn, III, (13 ff.).
Roesgårds eng, III, 92.
Roesskov ås, III, 92.
Roskilde fjord, I, 83, II, 9, 16, 21, III, 34, 62.
Rungsted, IV, (82 ff.).
— Alvilde kilde, IV, 82.
— Bjerget, IV, 82, 85, 89, 94.
— Bræddehøjen, IV, 82, 89.
— Hyttefad, IV, 86.
— Højbrodam, IV, 86.
— Kildebæk, IV, 83 f.
— Kildesti, IV, 84.
— Kirkehøj, se Rungsted krohave.
— kro, IV, 84, (85), 86, 88, 90, 92, 94 ff., 100, 104 f.
— — have, IV, 84 f., 89, (91), 92, 94, 98, 105.
— Linstowsvej, IV, (85), 96, 98, (99), 101, 104 f.
— Lohmanns hus, IV, 96.
— Louisenholm, IV, 86.
— Lovisedam, IV, (85), 86, 94.
— villa Lyngbakken, IV, 85.
— Mikkelborg kro, IV, 90.
— Møllebæk, IV, 85, 87.
— villa Møllebækken, IV, 85.
— mølledam, IV, 93.
— Raunshavedam, IV, 86.
— Runebæk, IV, 82, 87, (91).
— Rundstedt, IV, 84.
— Runekilde, IV, 82, (83).
— Runesti, IV, 82.
— Rungstedgård, IV, 84 ff., 91, 93, 98.
— Rungstedhøj, IV, 87.
— Rungstedlund, IV, 84.
— — have, IV, 82, (91).
— Skovhaven, IV, 86.
— Spillepenge, IV, (85), 86.
— Strandvejen, IV, 93, 96.
— Søholm, IV, 82.
— Tolderdammen, IV, 93.
— vandmølle, IV, 85.
Rønnehus, Frederiksborg slotssogn, III, 62.
Rørbæk, Lille, III, 71, 101.

Sigersdal, III, 2.
Sigerslevøster, III, 119.
— — sogn, I, 75.
Sindshvile, I, 50, 56.
Sjællandske vallen, IV, 73.
Skenkelsø, III, 62, 104.
Skibby, I, 60.
Skotterup, IV, 4.
Skovbaksmoserne ved Stenløse å, III, 110.
Skoven, Jægerspris, I, 62.
Skævinge, I, 76, II, 38, 55, III, 59, 62, 90 ff.
— kirke, IV, 34.
— sogn, I, 62, 75.
Slagslunde, I, 28 ff.
— kirke, I, 31.
— sogn, I, 62.
Slangerup, I, 19, 42, 62, 74, 99, 107, II, 16, III, 19, 34, 62, 67, 70 f., 88 f., 106 f., 130, IV, 40,
— kirke, IV, 32 ff.
— Kratmøllen, I, 8.
— kloster, I, 87, III, 41.
— nonnekloster, I, 90.
— sogn, I, 62.
— torv, I, 63.
— Try herreds ting, III, 72.
Smørumgård, III, 41.
Smørum herred, III, 34, 41.
Smørumholm, III, 44.
Smørum kro, III, 101.
Smørumovre, III, 72, 83, 95, 97, 101 f.
— sogn, III, 34.
Snostrup, I, 87.
Snyde å, III, 79.
— mølle, IV, 74, 76.
Sokkelund herred, III, 41, 91.
Sophienborg, IV, 89.
Spotsbjerg, I, 72.
Stenløse, I, 98, 109, 115, III, 72, 75, 83 f., 90 f., 93, 95, 97.
— å, III, 10.
— sogn, I, 62, III, 12.
Stenværre dam, Farum, III, 67.
— skov, III, 66.

Strandmøllen, I, 52, III, 71.
Strø bjerg, IV, 20.
— herred, I, 82.
— kirke, IV, 19, 27.
— mølle, III, 101.
— sogn, I, 62, 75.
Strødam, II, 39, 67.
— humlehave, I, 21.
Svanholm, Horns herred, III, 99.
— Udlejre, III, 90, 92.
Svedstrup, III, 59, 62, 66, 83, 96.
— mark, III, 66, 77, 88.
— mølle, III, 93, 104.
Søborg, II, 7, 16, 21 f., III, 19, 27, 38, 42, IV, 62 f., 74.
— sogn, I, 50.
Sølager, I, 70, 79.
Sømme herred, III, 41.
Søndersø, III, 78, 80.
Sørup, III, 95, 97.
Søsum, III, 93.
Søsterbro vandmølle, II, 10 ff, 14, 20, 23, III, 59, 62.
— mølledam, II, 10.

Tårbæk, I, 80.
Tåstrup, III, 114.
Sct. Thomas kloster, se Æbelholt kloster.
Tibirke sogn, I, 56, 75.
Tikøb, I, 52, 74.
— kommune, III, 134 ff.
— kro, I, 52.
— skole, IV, 65.
— sogn, I, 50, III, 106, IV, 70.
Tisvilde, II, 98.
Tisvildeleje, I, 80.
Tjæreby kirke, II, 16, 22 f., IV, 36.
— sogn, I, 56, II, 9 ff.
Toftegårds mose, Ølstykke, III, 9 f.
Torup, I, 73.
— sogn, I, 56, 75.
Try herred, III, 72.
Tulstrup, II, 10, III, 65.
— Vang, IV, 5.

Ubberup, Ølsted sogn, I, 82, IV, 20.
Udesundby, I, 60, III, 71, 88.
— sogn, I, 74.
Udlejre, I, 87, III, 60 ff., 69, 71, 79, 89, 99, 101.
Uggeløse, III, 48.
— mølle, III, 47.
— skov, III, 47.
— sogn, I, 62, III. (29 ff).
Ullerød, II, 15 f., 87.
Usserød, IV, 100.
Uvelse, III, 19, 27.
— sogn, I, 62.

Valby sogn, I, 56.
Vassingerød, III, 48, IV, 3.
Vedbæk kro, IV, 90.
Veddelev, I, 99, 101.
Vejby, IV, 64.
— sogn, I, 56, 75.
Viebjerg, IV, 21.
Viksø by, III, (4 ff.), 83 f., 88, 93, 95 ff.
— sø, III, (72 ff.), 73.
— kirkeholme, III, 79.
— mark, III, 79.
— mose, III, 79.
— slot, III, 46.
— sogn, I, 62, III, 12.
Villingebæk, IV, 74, 79 f.
— (vandløb), IV, 74.
Villingehoved, skov, IV, 74.
Villingerød, IV, 74.
Vinderød, I, 74.
— sogn, I, 56.
Virum, III, 91.
Værebro, III, (65 ff.).
— å, III, 65 ff.
— bro, III, 66, 97.
— drengehjem, III, 104.
— kro, III, 82 f., 88, 100, 104.
— mølle, Nedre, I, 112, III, 65, 67, 72, 89.
— mølledam, III, 72, 95.
— mølle, Øvre, I, 112, III, (65 ff.). 80 f.
Værløse, Lille, IV, 74.

St. Vilhelms kloster, se Æbelholt kloster.

Æbelholt å, II, 10 ff., (14 ff.), 20, 23, 78, 116.

Æbeltoft dam, II, 10 ff., 14 f., (17), 83 f., 87, 111, 116, (117).
— kloster, I, 84, II, (5 ff.), III, 32, 41, 65.
— — bageovn, II, 32.
— — bazar, II, 43, 57, 72.
— — gård, II, 24, 34.
— — kapitelsalen, II, 40, 42 f., 56 f., 61, (63), 64 f., 79, 89 f., 92 f.
— — kirke, II, 12, 16 f., 22 ff., 30, 34, 36, 38 ff., 58, 68, 70 f., 73, 78, 89, 95, (96), 97, 99 ff., (105), (108), (109), 112.
— — kirkegård, II, 17, 68, 74.
— — køkken, (II, 66).
— — latrin, II, 75, 77 ff., 132 ff.
— — marked, II, 18, 22 f.
— — mølle, se vandmølle.
— — møllebæk, II, 45 ff., 59, 61, 71, 74, 83 ff., 117 ff., 140 ff.
— — necessarium, II, 75, 77 ff., 132 ff.
— — refektoriet, II, (61), 64.
— — ruinpark, II, (5 ff).
— — teglovn, II, 19 ff., 23, 25 f., 28, 30, 33.
— — Thottske gravmæle, II, 12.
— — udvalg, II, 28 ff., 72 ff.
— — vandmølle, II, 19 f., 23, (45), 46 f., 50 f., 59 f., 70 f., 75, 85 ff., 115, 117 ff.
Æbelholt kloster, St. Vilhelms dage, II, 21.
— — — — grav, II, 18, 22.
— — — — kapel, II, 30, 33, 39 ff., (41), 50, 60, 65, 70, 72, 88 f., 110, 118, (119), 140.
— — — — kilde, II, 59 f., 97 ff.
— Vang, II, 10, 12 f., 24.
Æverholt, se Æbelholt.
Æverhus, II, 10, 12.

Ølskøb, I, 21.
Ølsted, I, 82, III, 83, IV, 19.
— kirke, I, 90, IV, (19 ff.).
— kirkegård, IV, 46.
— præstebolig, IV, 44.
— rytterskole, IV, 44.
— sogn, I, 62, 74, 82, 84 f., 87.
— strandhuse, I, 82.
Ølstykke, I, 87, 98 ff., III, 89 ff., 93 f., 99 ff.
— herred, III, 12, 72 f.
— kirke, I, 104 f., 108 ff., III, 90.
— sogn, III, 10, 62, 65, 90.
Ørnebjerg, Udlejre, III, 90.
Ørsholt, I, 51.
Ørsholtgård, III, 106.
Øvre mølle, Arresø, III, 67.
Øresund, III, 34, 42, IV, 4, 73, 85, 95.

Registret er udarbejdet af kommunelærer Jakob Rosenkilde-Nielsen, Humlebæk.

Denne årbog er på
Frederiksborg Amts historiske Samfunds vegne
udgivet af L. C. Jensen, Knud Klem,
H. Ring og Jørgen Paulsen